

ECONHARRAN

Harran Üniversitesi İİBF ● Altı Aylık Dergi

Cilt: 5

Sayı: 7

2021

Bilim ve Teknolojinin Gelişimi Açısından Osmanlı ve Batı Üzerine Bir Değerlendirme
Aylin Doğan

*The Effect of Employee Brand Commitment On Brand Citizenship Behavior:
The Role of Years of Experience, Monthly Income, And Contact with Customers*
Najwan Adileh – Özgür Çengel

*Spatial, Social and Environmental Effects Of Forced Displacement
Due To Dam Construction: The Case Of Hasankeyf*
Muzaffer Bimay

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarında Sermaye Yapısı Kararları
Ahmet Gökhan Sökmen – Emel Bacha Simões – Hüriye Çolak

Mobbing: Şanlıurfa Kadın Sağlık Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Çalışma
Kasım Kaya

*Şanlıurfa İl Merkezinde Gelir Dağılımının ve Sosyolojik Yapının
Gıda Tüketim Harcamalarına Etkisi*
Levent Kaya – Onur Yıldırım

*Türkiye’de Mali Disiplinin Sağlanması Çerçevesinde
5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Getirilen Yenilikler*
Çiğdem Çadircı – Esra Siverekli

*Denetimlerin Turist Rehberlerinin İş Doyumuna Etkisi:
Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Çalışan Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma*
Merve Ofloğlu – İsmail Kızılırmak

*Türkiye’de Bölgelere Göre Yoksulluk Oranlarının Sorgulayıcı Veri Çözümlemesi
Teknikleri ile Analizi*
Atilla Aydın

Sürdürülebilirlik Açısından Soğuk Zincir Oluşturmanın Önemi ve Bir Araştırma
Elif Türk – Mehmet Yaman Öztekin

Zihinsel Muhasebe: Kuramsal Bakış
Birol Güven

ISSN: 2587-179X

ECONHARRAN

Altı Aylık Dergi Cilt 5 Sayı 7 2021

Harran Üniversitesi İİBF Yayın Organıdır

ECONHARRAN

Harran Üniversitesi İİBF Dergisi

Sahibi

Harran Üniversitesi İİBF adına
Prof. Dr. Esra Siverekli

Editörler

Doç. Dr. Baran Arslan
Dr. Öğr. Üyesi A. Vahap Uluç
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Aztimur

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Abdullah Çelik Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Derman Küçükaltan Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ferit Küçük Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil Tügen Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Nedim Bayuk Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat Arman Karasu Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Demir Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Pirili Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Nihat Gültekin Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat Falay Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Ramazan Akbulut Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu ODTÜ
Prof. Dr. Yılmaz Kılıçarslan Anadolu Üniversitesi

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Özgür Çengel İstanbul Galata Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Aydın Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Abdunnur Yıldız Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Aziz Belli Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Baran Arslan Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya Kabakçı Karadeniz Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. İlker Kıymetli Şen İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Raif İvecan Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga Dursun Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan Yakın Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Ülkü Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Çakır Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Şit Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilara Uslu Bilecik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ender Baykut Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Akyüz Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hilal Görkem Çanakale 18 Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kasım Kaya Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent Kaya Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Levent Erdaş Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Can Samırkaş Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sidar Çınar Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zerife Yıldırım Harran Üniversitesi

Yayın Kurulu Sekreterleri

Arş. Gör. Ali Burak Aksungur
Arş. Gör. İlknur Yeşim Dinçel

Harran Üniversitesi İİBF Osmanbey Kampüsü

Mardin Yolu 22. Km. Şanlıurfa
04143181078 - 04143181438 (Editörler)
econharran@gmail.com

Yayınlandığı andan itibaren hakemli bir dergi olan Econharran Dergisi, Harran Üniversitesi İİBF tarafından yılda iki kere yayınlanır.

Dergide yer alan yazılardaki görüşler, yazarlara ait olup kaynak belirtilmek suretiyle alıntılanabilir.

Yayınlanması istenen yazılar, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanmalı ve <https://dergipark.org.tr/tr/pub/econharran> adresinden yüklenmelidir.

İçindekiler

Bilim ve Teknolojinin Gelişimi Açısından Osmanlı ve Batı Üzerine Bir Değerlendirme

1

Aylin Doğan

The Effect of Employee Brand Commitment On Brand Citizenship Behavior: The Role of Years of Experience, Monthly Income, And Contact with Customers

22

Najwan Adileh – Özgür Çengel

Spatial, Social and Environmental Effects of Forced Displacement Due To Dam Construction: The Case Of Hasankeyf

49

Muzaffer Bimay

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarında Sermaye Yapısı Kararları

84

Ahmet Gökhan Sökmen – Emel Bacha Simões – Hüriye Çolak

Mobbing: Şanlıurfa Kadın Sağlık Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Çalışma

101

Kasım Kaya

Şanlıurfa İl Merkezinde Gelir Dağılımının ve Sosyolojik Yapının Gıda Tüketim Harcamalarına Etkisi

118

Levent Kaya – Onur Yıldırım

Türkiye’de Mali Disiplinin Sağlanması Çerçevesinde 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Getirilen Yenilikler

142

Çiğdem Çadırcı – Esra Siverekli

*Denetimlerin Turist Rehberlerinin İş Doyumuna Etkisi; Güneydoğu
Anadolu Bölgesi 'nde Çalışan Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma*
165

Merve Ofluoğlu – İsmail Kızılrnak

*Türkiye 'de Bölgelere Göre Yoksulluk Oranlarının Sorgulayıcı Veri
Çözümlemesi Teknikleri ile Analizi*
184

Atilla Aydın

*Sürdürülebilirlik Açısından Soğuk Zincir Oluşturmanın Önemi ve Bir
Araştırma*
221

Elif Türk – Mehmet Yaman Özbek

Zihinsel Muhasebe: Kuramsal Bakış
249

Birol Güven

EDİTÖRÜN NOTU

Yaşlı Dünyamız zor günlerden geçiyor. Bütün dünyayı etkisi altına alan küresel salgın akademi dünyasını da etkilemekte. Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi olarak yeni sayımız ile bu zor günlerde akademiye katkı sağlamaya çalışmaktan, heyecanlı bilim insanları ile okurları buluşturmaktan mutluluk duyuyoruz. Bu sayı ile birlikte dergimiz beşinci yılına ulaştı ve değişik üniversitelerden bilim insanlarının desteğini aldı. Yeni sayımızda, varoluşumuza katkı sağlayan bütün yazarlarımıza teşekkür ediyoruz.

Dergimizin bu sayısında;

Aylin Doğan, “*Bilim ve Teknolojinin Gelişimi Açısından Osmanlı ve Batı Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı çalışmasında teknolojik gelişmelerin beşiği olan doğulu uygarlıkların tarihsel süreçte batıdaki gelişmelere uyum sağlayamaması sonucunda teknolojik gerileme yaşamasını Osmanlı ve Batı karşılaştırmasıyla ele almış ve bu gerilemenin sebeplerini açıklamaya gayret etmiştir.

Najwan Adileh ve Özgür Çengel “*The Effect of Employee Brand Commitment On Brand Citizenship Behavior: The Role of Years of Experience, Monthly Income, And Contact with Customers*” başlıklı çalışmalarında; çalışanların marka bağlılığının marka vatandaşlığı üzerindeki etkisini deneyim, aylık gelir ve müşterilerle iletişimlerine bağlı olarak incelemişlerdir. Araştırma sonucunda çalışanların marka bağlılığının marka vatandaşlığı davranışı üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu saptamışlardır.

“*Spatial, Social and Environmental Effects of Forced Displacement Due To Dam Construction: The Case Of Hasankeyf*” başlıklı makalesinde Muzaffer Bimay, Ilısu Barajı ve HES yapımı nedeniyle zorunlu göç yaşanan Hasankeyf’te bu uygulamanın toplumsal, mekânsal ve çevresel etkilerini ele almıştır.

Ahmet Gökhan Sökmen, Emel Bacha Simões ve Hüriye Çolak “*Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarında Sermaye Yapısı Kararları*” başlıklı makalelerinde Türkiye’de faaliyette bulunan borsaya kayıtlı GYO’ların sermaye yapısını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda GYO’ların sermaye yapısı kararlarının firmaya özgü faktörlerden ve faaliyette bulunulan ekonominin dinamiklerinden önemli ölçüde etkilendiği tespit edilmiştir.

Kasım Kaya “*Mobbing: Şanlıurfa Kadın Sağlık Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Çalışma*” başlıklı araştırmasında Şanlıurfa’da kadın sağlık çalışanlarının demografik faktörler bağlamında mobinge maruz kalmalarında farklılık olup olmadığı saptanmaya çalışılmış, eğitim düzeyine bağlı olarak mobinge maruz kalma durumunda farklılık tespit edilmiştir.

Levent Kaya ve Onur Yıldırım “*Şanlıurfa İl Merkezinde Gelir Dağılımının ve Sosyolojik Yapının Gıda Tüketim Harcamalarına Etkisi*” başlıklı çalışmalarında Şanlıurfa’da yaşayan hane halklarının toplam harcamaları içinde gıda harcamalarının payını araştırmışlar ve toplam harcamalar içinde gıda harcamalarının payının %38,3 olarak hesaplamışlardır.

“*Türkiye’de Mali Disiplinin Sağlanması Çerçevesinde 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Getirilen Yenilikler*” başlıklı çalışmalarında Çiğdem Çadircı ve Esra Siverekli mali disiplin ve mali kural kavramlarını teorik çerçevede ele alırken 5018 sayılı kanunun mali disiplini sağlamak amacıyla öngördüğü ilke ve düzenlemeleri de değerlendirmişlerdir.

Merve Ofloğlu ve İsmail Kızırmak ise “*Denetimlerin Turist Rehberlerinin İş Doyumuna Etkisi; Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Çalışan Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma*” başlıklı çalışmalarında yasalara aykırı tur organizasyonlarına yapılan denetimlerin etkisini ve bu etkinin turist rehberlerinin iş doyumuna katkısını tespit etmeyi hedeflemişlerdir.

Atilla Aydın “*Türkiye’de Bölgelere Göre Yoksulluk Oranlarının Sorgulayıcı Veri Çözümlemesi Teknikleri ile Analizi*” başlıklı makalesinde, Türkiye’de istatistiki bölge birim sistemine göre ikinci düzeydeki 26 bölgeye ilişkin yoksulluk verilerini kullanarak bir analiz yapmıştır. Çalışmada 2019 yılı itibarıyla Türkiye genelinde yoksulluk oranlarının birbirine yaklaşırken, ortadaki %50’lik dilimin yoksulluk oranı açısından birbirinden uzaklaştığı tespit edilmiştir.

Elif Türk ve Mehmet Yaman Öztekin “*Sürdürülebilirlik Açısından Soğuk Zincir Oluşturmanın Önemi ve Bir Araştırma*” başlıklı çalışmalarında süt ürünleri sektöründe sürdürülebilirliğin sağlanmasında ve rekabet gücünün inşasında soğuk zincir oluşturmanın önemini irdelemişlerdir.

Birol Güven ise “*Zihinsel Muhasebe: Kuramsal Bakış*” başlıklı makalesinde konuyu kavramsal bir zeminde değerlendirmektedir. Makalede zihinsel muhasebeye ilişkin literatür ele alınmış ve işleyişe ilişkin kavramsal düzenek değerlendirilmiştir.

İçten saygılarımızla
ECONHARRAN İİBF Dergisi Editörleri

BİLİM VE TEKNOLOJİNİN GELİŞİMİ AÇISINDAN OSMANLI VE BATI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Aylin DOĞAN*

Özet

Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılan tarihi uygarlıklara bakıldığında, Doğu uygarlıklarının bilim ve teknolojiadaki üstünlükleri karşısında Batı'nın, Doğu'dan aldıklarının üzerine yeni eklemeler de yaparak ilerlediği, tarihsel süreçte Doğu'yu bilim ve teknoloji anlamında geride bıraktığı görülmektedir. Doğu ve İslam uygarlığının mirasını devralan, geniş coğrafyalara sahip olarak, hakimiyetini yüzyıllarca sürdüren Osmanlı İmparatorluğu da, özellikle 17. yüzyıl sonlarından itibaren bilim ve teknoloji açısından Batı ilerlemesinin gerisinde kalmış ve bazı çabalar içine girmişse de, bu sürece uyum sağlamayı başaramamıştır. Bu çalışmada, Osmanlı'da ve Batı'daki bilim ve teknoloji anlayışı ve gelişim süreci karşılaştırılarak, bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Batılı ülkelerin bilim ve teknolojiye ilerlemeler kaydetmesinin kökeninde, Doğu etkisinin de söz konusu olduğu, gerileme tarih anlayışının aksine, Osmanlı'nın da bilim ve teknolojiye tamamen uzak kalmadığı, Batı'nın içine girdiği bilimsel ve teknolojik atılımı yakalamakta neden geciktiği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Literatürden yararlanılarak yapılan bu çalışma ile Osmanlı ve Batı'daki bilim ve teknolojinin gelişim sürecine yönelik bir bakış açısı elde edilebilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa Ülkeleri, Bilim, Teknoloji.

AN ASSESTMENT ON OTTOMANS AND THE WEST IN THE SENSE OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS

Abstract

Considering the civilizations which are divided into two as Eastern and Western, it is clearly seen that the West has left the East far behind in terms of Science and Technology in historical process by reenforcing the imported innovations from the East that once had been scientifically and technically superior to the West. Inheriting the Eastern and Islamic culture, Ottoman Empire had established its sovereignty over vast lands for hundreds of years, but especially after late 17th century, Ottomans fell behind in Science and Technology and in spite of the late efforts, they were not able to move with the time. In this study, assessments are made by both comparing scientific and technological mindsets and the development process between The Ottoman Empire and the West. Besides, it is emphasized that the influence of the East remained at the roots of the western developments and Ottomans were not totally oblivious to science and

*Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı,
aylin_do@hotmail.com; adogan@harran.edu.tr

technology contrary to regressive view of history. This study also examines why The Ottoman Empire fell behind the western innovations. With this literature research, it is aimed to obtain a perspective on the scientific and technologic development process of both Ottomans and The West.

Keywords: The Ottoman Empire, Western European Countries, Science, Technology.

GİRİŞ

Bilim, insanoğlunun dış dünyadan deneyimlediği bilgilerden oluşmaktadır. Bu bilgiler demetinin, yani bilimin, insanoğlunun hayatına, pratik ve kolaylaştırıcı çözümler sunacak şekilde uyarlanması ise teknoloji olarak adlandırılabilir. Esasen, bilim, bilgi ve teknoloji iç içe geçmiş kavramlar gibi gözükmekte olup her bir kavramın tanımlaması yapılırken, bir diğer kavramdan da yararlanması gerekir.

İnsanlık tarihinin başlamasıyla birlikte insanoğlu, ilkel de olsa teknoloji üretmiştir. Başlangıçtan itibaren, insanların hayatta kalabilmek için doğayla mücadele edebilmelerini sağlayacak gelişmeler kaydedilmesi bilim ve teknolojinin temellerini oluşturmuştur. Yani, kavramsal olarak olmasa da uygulama olarak bilim, bilgi, teknoloji, insanlık tarihinin başlangıcından beri insanoğlunun hayatında yer almıştır. Bu bağlamda, bilim ve teknoloji denilince yalnızca modern dünyanın bilim ve teknolojisi anlaşılmamalıdır.

Dünya üzerinde ortaya çıkan ilk uygarlıklar da deneyimledikleri bilgiler ölçüsünde bilim ve teknolojiye katkıda bulunmuşlardır. Doğu-Batı uygarlıkları şeklinde bir ayrım yapıldığında, Doğu uygarlıklarının bilim ve teknolojideki üstünlükleri karşısında Batı'nın, Doğu'dan aldıklarının üzerine daha farklı eklemeler de yaparak ve yenilerini de ekleyerek, tarihsel süreçte Doğu'yu bilim ve teknoloji anlamında geride bıraktığı ve tekrardan bu bilgiyi Doğu'ya transfer ettiği görülmektedir. Doğu uygarlıkları ve İslam uygarlığının mirasını devralan, geniş coğrafyalara sahip olarak, yüzyıllarca hükümranlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu da temelleri yaklaşık 15. yüzyılın sonlarında atılmaya başlayan gelişmelerin neticesinde, özellikle 17. yüzyıl sonlarından itibaren bilim ve

teknoloji açısından Batı ilerlemesinin gerisinde kalmış, bir takım çabalar içine girmişse de, bu süreç sonrasında toparlanabilmesi mümkün olmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı karşısında bilim ve teknoloji açısından geride kalması yaygın olarak, özellikle de askeri teknoloji açısından yetersiz kalarak, fazlaca toprak kaybetmesine dayandırılmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı'nın Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etmesi gerektiğini anladığında ise oldukça geç kalmış olduğu öne sürülmektedir. Bu görüşlerde doğruluk payı bulunmakla birlikte, Osmanlı'da da bilim ve teknolojiye yönelik faaliyetlerin ve uygulamaların var olduğunun belirtilmesi gerekir. Çünkü, insanoğlunun varoluşundan beridir her toplum, kendi ihtiyaçları doğrultusunda doğaya ve çevresine müdahalede bulunma gereği hissetmiştir. Bu doğrultuda hiç şüphesiz Osmanlı da bilgi ve deneyimler kazanmış ve kendi geleneksel bilim ve teknolojisini oluşturmuştur. Bazı toplumlar bu konuda bazı avantajları daha iyi değerlendirebilmiş ve Sanayi Devrimi ile başlayan eklemlenme sürecinde dünya ülkeleri, bilim ve teknoloji açısından üstünlük durumlarına göre güçlerini gösterebilmişlerdir.

Çalışmamızda, Osmanlı'da ve Batılı ülkelerdeki bilim ve teknoloji anlayışına bakış açısı ve gelişim süreci karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Batı'nın bilim ve teknolojiye ilerlemeler kaydetmesinin kökeninde, Doğu etkisinin de söz konusu olduğu, Doğu uygarlıklarının mirasını devralan Osmanlı'nın da gerilemeci tarih anlayışının aksine tamamen bilim ve teknolojiye uzak kalmadığı, ihtiyaca binaen bu yönde gelişmeler kaydetse de Batı'nın içine girdiği bilimsel ve teknolojik dönüşümü yakalamakta neden yetersiz kaldığı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Literatür taraması yapılarak oluşturulan bu çalışma ile, Osmanlı ve Batı ülkelerindeki bilim ve teknolojinin gelişim sürecine yönelik olarak bir bakış açısı elde edilebilmesi amaçlanmıştır.

1. Bilim ve Teknoloji Açısından Osmanlı'ya Genel Bir Bakış

“Osmanlı Bilimi” denilince, Osmanlı hükümlanlığı boyunca, Osmanlı'nın yayıldığı coğrafyada gelişen ilmi faaliyetler akla gelmelidir (İhsanoğlu, 1999: 17). Bilimsel ve teknolojik gelişmeler açısından Osmanlı Devleti genellikle, kendisi bu gelişmelere bir katkıda bulunmadığı gibi gelişmeleri takip edebilme açısından da gelişmelerin merkezi niteliğindeki Batı'nın da gerisinde kalan bir devlet olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir değerlendirme, Osmanlı toplumu haricinde, genel olarak İslam toplumunun, 17. yüzyıl itibariyle batı toplumunda görülen ilerlemeye ayak uyduramadığını ifade eden, olumsuz bir değerlendirme niteliğindedir (Grant, 2011: 57). “Batı ve diğerleri” veya “batı” ve “doğu” şeklindeki kategorileştirme, bilimsel açıdan Osmanlı'nın durumunu açıklayamaz (Mossensohn, 2019: 18). Burada, Batı merkezli bir anlayışla tamamlanan, doğrusal-ilerlemeci bir tarih anlayışının etkili olduğu söylenebilir. Batı merkez, geri kalan ülkeler ise çevre olarak nitelendirilirken medenileşme, batılılaşma ile aynı anlama gelmektedir (Tabakoğlu, 2015: 38). Batı üstünlüğünün koşulsuz olarak kabul edildiği ve bu doğrultuda çözüm yollarının arandığı, Osmanlı toplumsal tarihini batı kalıpları ile değerlendiren böyle bir bakış açısı yanıltıcı olacaktır. Zira tarihsel süreçte, uygarlık tanımına uyan ilk toplumlar, batıda değil doğuda ortaya çıkmıştır (Mezopotamya, Mısır, Çin...). Batıda ise ilk uygarlıklar, Akdeniz ve çevresinde kurulan uygarlıklar vasıtasıyla çok daha sonradan ortaya çıkmıştır (Durmuş, 2017: 951-952).

Tarihi, objektif bir bakış açısıyla ele alabilme açısından, tarihsel gerçeklerin batı temelli, gerilemeci bir tarih yaklaşımından uzaklaşarak, Osmanlı toplumsal ve çevresel koşullarının da değerlendirmelere net bir şekilde dahil edilerek ele alınması gerekmektedir. Aksi takdirde, Osmanlı'nın bilimsel ve teknolojik yenilikler karşısında neden geri kaldığını ya da bu yeniliklere neden ön yargı ile yaklaştığını anlamak mümkün olmayacaktır (Durmuş, 2017: 966).

Osmanlı'nın gerilemesi konusunda tarihçiler farklı yorumlarda bulunmakla birlikte, genelde bu gerileme yaklaşımının esası, 17. yüzyıldan itibaren devletin askeri teknoloji bakımından batı karşısındaki yetersizliğine dayandırılmaktadır (Grant, 2011: 74). 17. yüzyıl sonlarına doğru, Osmanlı'nın Batı teknolojisi karşısındaki askeri yenilgileri neticesinde, Batı'ya ayak uydurmak düşüncesi ile hareket edilmiş ve Batı teknolojisi ile doğrudan bir temas kurma durumunda kalan Osmanlı'da, bunun alt yapısını besleyen bilimsel gelişme dikkate alınmaksızın, özellikle de 19. yüzyılda, sırf teknoloji aktarımının yeterli olacağı görüşü öne çıkmıştır (Dölen, 1999: 62-63). Bunun dışında, Osmanlı için dünyadan bir haberi olmayan, kendi içine kapalı ve kendi içindeki olanlarla dahi ilgilenemeyen bir devlet tablosu çizildiği de görülmektedir. Bilgisizliğe vurgu yapan bu görüşe göre, bilgisizliğin kaynağı Osmanlı Devleti'nin yönetim biçimi olup devlet içinde karşılaşılan sorunların ve çıkmazların bir bilgisizlikten kaynaklandığı düşünülerek, bilgilendirme ve bilginin arttırılması ile sorunların giderilebileceği inancı ortaya çıkmıştır. Ancak, daha sonradan Cumhuriyet döneminde de etkisini sürdüren bu düşünceden hareketle, dışarı ile daha fazla içli dışlı olunması, Batı'ya eğitim amacıyla gençler gönderilerek, devlet yönetimi ve üniversite kademelerinde bilimsel faaliyetlerin bu kişilere bırakılması, dışarıdan bilim adamlarının getirilmesi gibi yollara başvurulmuş olsa da gittikçe artmakta olan bilgi ithali ile dahi ne Osmanlı'da ne de Cumhuriyet devrinde sorunlar çözümlenememiştir (Tuna, 1999: 55).

1.1. Osmanlı'da İlimi Yapılanma

Osmanlılar, Kuzeybatı Anadolu'da küçük bir uç beyliği iken, daha sonradan hızla genişleyerek, tarihteki en büyük ve en uzun ömürlü devletlerden birini oluşturmuşlardır (Unan, 2010: 15). Osmanlılardan önce Anadolu'da varlık gösteren Anadolu Selçukluları ve Anadolu beyliklerinin oluşturduğu kurumlaşma, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'da, İslam dünyasındaki bilimsel

bilgiyi de temel alan bilimsel çalışmaların varlığına işaret etmektedir (Kahya, 1999: 25). 13. yüzyıl sonunda kurulup, Anadolu ve Balkanlar üzerinde yayılarak, 1517 senesi itibariyle Arap dünyasını da idaresi altına alan Osmanlılar, hem Orta Avrupa'dan Hint Okyanusu'na kadar geniş bir sahada hakimiyet kurmayı hem de İslam dünyasının en güçlü devleti haline gelmeyi başarmışlardır (İhsanoğlu, 1999: 17).

İslam dünyasının Batı'ya kapalı ve muhafazakâr geleneğin korunması amacıyla bilinçli olarak herhangi bir yeniliği ya da buluşu reddettiği yönünde yaygın bir görüş söz konusudur. Ancak bu türden bir muhafazakâr reddedişin her zaman başarılı olduğu söylenemez. Gerçekte İslami toplumlarda, yasak ve tehlikeli bir yenilik ile benimsenebilir bir yenilik konusundaki görüş birliği dönemden döneme farklılık göstermiştir. İslam dünyasının bir mensubu ve tarihi ve kültürünün bir mirasçısı olarak Osmanlı da bu tarzda bir tutumdan etkilenmiştir. Osmanlı, kabul ve direnç yönlerinin aynı anda barındığı bir tutum içinde olmuştur. Nitekim, 16. Yüzyılda Habsburgların Osmanlı büyükelçisi olan O.G. Busbecq Osmanlıların, ihtiyaçları doğrultusunda pratik buluşları benimsemeye oldukça hevesli bir ulus olduğunu yazmakla birlikte, Osmanlıların pek çok batıl inancının olduğunu, bu nedenle de inançlarının kurallarına veya dini liderlerinin otoritesine zarar vereceğini düşündükleri buluşları Osmanlılara kabul ettirmenin imkansızlığından bahsetmiştir. (Mossensohn, 2019: 21).

İslam dünyasından yapılan ilmi tasnifler ve değerlendirmeler, fazlaca bir değişiklik yapılmadan Osmanlı ilim çevreleri tarafından benimsenmiştir. Osmanlılar, yönetim olsun ilim ve eğitim-öğretim müesseseleri olsun, bütün müesseselerinin ve geleneklerinin oluşumunda bu mirastan yararlanmışlardır. Nitekim, birçok İslam alimi tarafından yapılan çeşitli ilim tasniflerinin Osmanlılar öncesine dayandığı bilinmektedir. Fârâbi, İbn Sînâ, Hârizmî, İbn Haldûn, İmâm Gazzâlî, Fahrüddîn-i Râzî, bu alimlerin önde gelenleri arasında

yer almaktadır. Osmanlıların ilk kuruluş dönemlerinden itibaren İslam ülkelerine tahsil için giden ilim adamlarının, dini ve din dışı ya da felsefi nitelikteki ilimlerle ilgili edindikleri bilgi ve anlayış, Osmanlı bilim anlayışı üzerinde oldukça etkili olmuştur (Unan, 2010a: 15-19).

Her ne kadar Osmanlılarda bilimsel çalışmalar, geçmiş uygarlıklardan edinilen bilimsel bilgiye dayalı olarak gelişmişse de Osmanlıların bilimin hemen her dalında belli ölçülerde katkıları olduğu da belirtilmelidir. Örneğin; 15. yüzyılda Ali Kuşçu, Mirim Çelebi, 16. yüzyılda Kadızade-i Rumi, Takiyüddin astronomi alanında önemli katkıları olan alimlerdir. Takiyüddin aynı zamanda, astronomi alanına yönelik geliştirdiği aletlerle teknik olarak da katkı sağlamıştır. Astronomi ile ilgilenen bu alimler ayrıca matematik ile de ilgilenen alimler arasında yer almışlardır. Tıp alanında ise, 15. yüzyılda Mümin b. Mukbil göz ve göz hastalıklarıyla ilgili çalışmalarıyla, Sabuncuoğlu cerrahi teknik ve yöntemiyle ilgili çalışmalarıyla ve yine aynı yüzyılda Emir Çelebi genel tıp çalışmalarıyla Osmanlı tıp bilimine katkı sunan isimlerden bazılarıdır (Kahya, 1999: 28). Osmanlı tıbbındaki değişimler, tıpkı askeri teknolojideki değişimler gibi genel olarak seçkinlerin, özel olarak ise padişahın himayesinin bilim ve teknolojiyle ilişkili olan süreçleri nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır (Mossensohn, 2019: 174).

Osmanlılarda “bilim ve felsefe”, bütünleşik bir bilgi anlayışından kaynaklı olarak “ilim” kavramı altında toplanmış olup bütün ilimler, çoğunlukla “aklî ve naklî” ilimler olarak ayrımına tabi tutulmuşlardır. Fizik, Matematik, Aritmetik, Geometri, Astronomi, Musiki, Siyaset, Ahlak, İktisat akıl yoluyla elde edilen bilgilere dayanan “aklî ilimler” içinde yer alırken, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm ise, Kur’ân-ı Kerim ve Hadisler’den aktarılarak derlenen bilgilere dayanan “naklî ilimler” arasında yer almaktadır (Demir, 2010: 208). Daha önceden, Osmanlı’nın karşılaştığı sorunlar ve çıkmazları, bilgisizliğe ve dünyadan

habersiz olmaya dayandıran görüşlerin de bulunduğu bahsedilmişti. Aslında meselenin bu şekilde öne sürüldüğü gibi olmadığını ifade eden farklı bir görüşe göre, Osmanlı'nın Batı'dan tamamen habersiz olmadığı aksine, buna yönelik örneklerin yükseliş devri ile sınırlı kalmayıp, 18. yüzyıl itibarıyla Matematik, Tıp ve Sağlık, Astronomi, Fizik, Kimya, Jeoloji, Zooloji, Botanik, Coğrafya ve Haritacılık gibi bilimlerde, Doğu'nun bilim geleneğinin yanı sıra, Batı'da oluşan gelişmelerin de yakın bir şekilde izlenerek, telif ve tercüme faaliyetleri ile temel kitapların hazırlandığı, bazı aksamalar olsa dahi eğitimin sürdürüldüğü ifade edilmektedir (Tuna, 1999: 55).

Anadolu'da kurulan ilk Türk devletlerinde olduğu gibi ilmi yapılanma, ilk kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı Devleti için de büyük bir öneme sahip olmuştur (Kahya, 1999: 25). Klasik dönemde medreseler, Osmanlıların ilmi anlayışının ana kaynağı niteliğindeki önemli müesseseler olarak karşımıza çıkmakta olup sosyal ve iktisadi hayat içinde önemli bir rol oynayan, İlmîye sınıfına dahil olan ulema, bu medreselerde yetişmiştir (İhsanoğlu, 1999: 17). İznik Orhâniyesi, ilk Osmanlı medresesi olarak bilinmektedir. Bu medresenin ilk hocaları arasında sayabileceğimiz, Dâvûd-ı Kayserî, Alâüddîn Esved, Molla Fenârî, Molla Yegân, Hızır Bey, Molla Lutfi, İbn Kemâl ve Ebussuud Efendi gibi klasik Osmanlı dönemi ilmi hayatının önemli alimleri, daha önce de bahsi geçen Fahrüddîn-i Râzî mektebine mensup olan ya da bu silsileden gelen alimler olarak, Osmanlı medreselerinin en tanınan hocaları arasında yer almışlardır. Buradan hareketle, Osmanlı medrese sisteminin ilmi ve fikri alt yapısının Râzî mektebine dayandığını söylemek mümkündür. Ancak, Osmanlı ilim adamlarının, Râzî mektebi gibi ileri görüşlü bir ekole mensup olmalarına rağmen, bu ekolün önemli alimleri kadar verimli olmadıkları aksine, onların takipçisi durumunda kaldıklarını da belirtmek gerekir (Unan, 2010a: 20).

Kuruluş ve gelişme dönemlerinde medreseler çoğunlukla devlete başkentlik yapan şehirlerde kurulmuştur. İznik'te kurulan ilk medresenin ardından, Bursa'da ve Edirne'de kurulan çeşitli medreseler bunlar arasındadır. İstanbul'un fethedilmesiyle bu gelenek İstanbul'da da sürdürülmekle birlikte, İstanbul'da yeni kurulan müesseselerin, önceki gelişmekte olan sistemin bir halkası olmaktan ziyade, olgunluk dönemine geçmeye başlayan bir eğitim sistemi ve anlayışının özelliklerini taşıdığı söylenebilir. İstanbul'un fethine kadar geçen süreç eğitim-öğretim ve bilim açısından bir emekleme dönemi iken, İstanbul'un fethi ile başlayan süreç, Osmanlı eğitim-öğretim ve bilim kuruluşları açısından bir dönüm noktası niteliğinde olmuştur (Unan, 2010b: 77-78). Bunda, Fatih Sultan Mehmed'in bilimsel etkinlikleri geliştirmeye ve bilim adamlarını korumaya yönelik girişimleri, Fatih külliyesini kurması, İstanbul'un bir kültür merkezi olmasını sağlama çabalarının büyük bir payı vardır (Gökdoğan ve Unat, 2010, 49-50).

İlk dönemlerin Osmanlı medreselerinde esasen dini nitelikli derslere yer verilmiş olup Osmanlı alimleri de çoğunlukla dini nitelikli dallarda çalışmışlardır. İstanbul'un fethi ardından ise, önceki dönemlere göre ilmi açıdan önemli bir canlanma yaşanmaya başlanmış, felsefi ve ilmi düşünüşe yönelik gelişmeler olmuştur. Ancak, din-dışı ilimlerle ilgili çalışmalar medreselerden ziyade, esasen ferdi çalışmaların neticesinde ortaya çıkmıştır (Unan, 2010b: 78). Osmanlı Devleti'nin diğer dönemleri gibi Fatih Sultan Mehmed döneminde de din dışı bilim dalları içinde matematik-astronomi, tıp ve coğrafya en çok rağbet gören bilim dalları arasında yer almıştır (Gökdoğan ve Unat, 2010, 44). Kanuni Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye medreselerinin kurulması, 16. yüzyılda medreselerin gelişmesinde son safha olarak değerlendirilebilir. Temel eğitim birimleri niteliğindeki medreselerin dışında, tıp ve astronomi gibi bilim ve meslek alanlarında usta-çırak ilişkisi içinde eğitim yapılan şifahaneler,

müneccimbaşılık ve muvakkithane kurumları da diğer eğitim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır (İhsanoğlu, 1999: 18).

15. ve 16. yüzyıllar, Osmanlı biliminin altın çağı niteliğinde olup Anadolu'nun farklı şehirlerinde açılan yeni bilimsel merkezler ile coğrafya, astronomi gibi bilimlerin varlığı ve karmaşık organizasyon yapısı bu niteliği gözler önüne sermektedir. Ayrıca, bu dönemde, Avrupa bilimine pozitif bir bakış açısı ile yaklaşıldığı da söylenebilir. Esasen, devletin güçlü ve parlak dönemlerini yaşadığı 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlılar, Avrupa'dan bilim transferine herhangi bir ihtiyaç duymamışlardır. Mevcut Osmanlı bilimsel birikiminin, toplumun sosyo-kültürel ihtiyaçlarını karşıladığı yönünde bir görüş içinde olmuşlardır. Avrupa'dan bilimsel transfer olmuşsa da, bu oldukça seçici nitelikte olup çoğunlukla da askeri teknoloji gibi kısıtlı alanlar için söz konusu olmuştur (Miloudi, 1999: 38).

Osmanlı toplumsal düzeni, çok milletli bir yapıya sahip olup, etnik ayırmadan ziyade dini ayrıma göre oluşan bu yapılanma içinde, Müslüman, Rum-Ortodoks, Ermeni ve Yahudi milletler yer almıştır. Her milletin kendi içinde dini ve kültürel faaliyetlerine serbesti tanınması, toplumsal uzlaşma açısından büyük bir önem taşımıştır. Böyle bir yapı içinde her millet, kendi eğitim-öğretim kurumlarını oluşturarak geliştirmişlerdir. Farklı milli unsurlar, yeniliklerin ülkeye girişinde de önemli rol oynamışlardır. Örneğin, 1482'de Yahudiler tarafından İspanya'da kurulan matbaa, Yahudilerin Osmanlılara göç etmesiyle ve II. Bayezid'in de verdiği izinle, ilk kez İstanbul'da, 1494'te Yahudiler vasıtasıyla kurulmuştur. Sonrasında ise, 1567'de Ermeniler ve 1627'de de Rumlar ilk matbaalarını kurarak çalıştırmışlardır (Arslan, 1999: 48). İlk Türk matbaası ise, 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuş olup bu dönemde çoğunlukla tarih kitapları ve sözlüklerin basımı yapılmıştır (Dölen, 1999: 63).

Osmanlı Devleti, devletin siyasetine, toplumun anlayışına uygun olan ve geçerli çözümler üreten bilgi ve bilimlere, Doğu ve Batı ayrımı yapmadan, karşı çıkmamış sadece, bu bilgi ve bilimlerin, devletin denetleyip yönlendirdiği ilişkilerin üzerine ve de dışına çıkmasına izin vermemeye çalışmıştır (Tuna, 1999: 52). Hiçbir zaman Avrupa'nın bir sömürgesi haline gelmeyen Osmanlı Devleti, Mısır veya Cezayir örneğindeki gibi sömürgeleştirme yoluyla Avrupa biliminin Anadolu topraklarına yayılmasına sahne olmamıştır. Avrupa bilimi, uluslararası, normal alışveriş koşulları içinde Osmanlı topraklarında yayılma alanı bulmuştur (Miloudi, 1999: 38).

Osmanlıların bilimsel bakış açısında öncelikli olarak, pratik amaçlar ve ilmi keşiflerin uygulanması yoluna gidilmiş olup, bilimselliğin üç temel unsurunu oluşturan teori, tecrübe ve araştırma bir bütün halinde dikkate alınmamıştır. Böyle bir anlayış, Tanzimat öncesinde olduğu gibi Tanzimat döneminde de Osmanlı Devleti'nin eğitim ve bilim politikasına yansımıştır. Batı bilim ve teknolojiyle, ihtiyaçlarına göre ve selektif bir şekilde temas kuran Osmanlılar, uzunca bir süre böyle bir yaklaşımı benimsedikten sonra, kalkınma ve ilerlemenin, kendi bilim geleneklerinden ziyade, Batı bilim ve teknolojisinin kabulüyle mümkün olacağı yönündeki bir yaklaşımı benimsemişlerdir (İhsanoğlu, 1999: 23). Batı ile daha önceden sürdürülen siyasetten vazgeçilerek, Batılılaşma daha doğrusu "Batıcılılaşma" siyaseti içine girilmiş ve bu doğrultuda öncekinden farklı bir bilim ve bilgi anlayışı oluşmaya başlamıştır. Karşılaşılan sorunlara Osmanlı geleneksel yapısı içinde çözüm bulunamaması noktasında, "Batıcılılaşma" devletin sorunları için bir çözüm yolu olarak görülmüştür (Tuna, 1999: 52-54).

Avrupa biliminin seçilerek transfer edilmesi olayı, 18. yüzyılda tamamen değişmeye başlamış ve Avrupa kültürü özellikle de devletin merkezinde etkisini hissettirmeye başlamıştır. Bu etkileşimin bir neticesi olarak, bilim bir teori

olmanın ötesinde, bilimsel kültürü tamamen etkileyen sosyal bir olgu olarak değerlendirilmiştir (Miloudi, 1999: 38). 18. yüzyıl itibariyle, Batı'dan bilimsel ve teknolojik gelişmeler genellikle Fransızca kaynakların çevrilmesi yolu ile aktarılmıştır. Osmanlıların gelişmeleri izleme mesafesi, 5 yıl ila 10-15 yıl arasında değişmekte olup, askeri ve teknik okulların gerek duyduğu teknolojinin ve bilimsel bilginin aktarımına öncelik verildiği görülmektedir. Temel bilimlere bir bilim olarak yaklaşılması ise ancak, 1900'de Darülfünun'un açılması ile söz konusu olmuştur (Dölen, 1999: 68).

2. Bilim ve Teknoloji Açısından Batı'ya Genel Bir Bakış

Doğu dünyasına çeviriler vasıtasıyla aktarılan Antik çağ bilimi, sonradan çeşitli katkılar yapılarak ve yine çevirmek suretiyle Batı'ya aktarılmıştır. Orta Çağ'da, Doğu ve Batı açısından klasik bilim anlayışı sürmekte olup temel bir bilimsel anlayış farkı bulunmazken, Rönesans'tan itibaren başlayan Bilimsel Devrim ile klasik bilim anlayışından kopuş sürecine girilmiştir. Böylece, bilim ve teknoloji arasındaki mesafenin daralmasıyla, aralarındaki karşılıklı ilişki giderek artmaya başlamıştır (Dölen, 1999: 62). Bilim ve teknoloji arasındaki ilişkinin yoğunlaşmasını, Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür (Zorlu, 2004: 297). Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle bu ilişki 18. yüzyılın ortalarından itibaren daha da artmış ve 19. yüzyılın ortalarında ise bilim ve teknoloji artık bir bütünün ayrılmaz parçaları olmuşlardır. Bütün bu gelişmeler sonucunda deneysel yaklaşımlar, teknolojiyi üretmede ve mevcut teknolojinin doğru ve etkin uygulanmasında yetersiz kalmaya başlamıştır. Dolayısıyla, hem yeni teknolojilerin üretilebilmesi hem de üretilen teknolojilerin uygulanabilmesi için, temel bilimler alanında bilimsel bilginin üretimi bir zorunluluk teşkil etmiştir (Dölen, 1999: 62). Bu zorunluluğun başarılması ise Batı tarafından gerçekleştirilmiştir.

15. yüzyılın ortalarından itibaren başlayıp 16. yüzyılın sonlarına kadarki süreçte Batı'da, askeri, iktisadi, coğrafi, siyasi, düşünsel ve dinsel alanlarda büyük gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır (Tanilli, 2012: 69). Batı'da bu gelişmeler yaşanmaya başlarken, yükseliş dönemini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nda ise tam tersi gelişmeler görülmeye başlanmış olup Osmanlı İmparatorluğu ve Batı arasında, bilimsel ve teknolojik açıdan gittikçe artan bir farkın oluşması kaçınılmaz olmuştur. 17. yüzyıl itibariyle iyice belirginleşmeye başlayan bu farklılığı devlet, 18. yüzyıl itibariyle kabul ederek bazı yeniliklerin yapılması girişimlerinde bulunmuştur (Kahya, 2010: 177).

Osmanlı İmparatorluğu ile arasındaki mesafeyi gittikçe arttıran Batı'da bilim ve teknoloji açısından yakalanan ivmenin temellerini, Batı'nın Orta Çağ'dan çıkışını sağlayan farklı farklı gelişmelere dayandırmak mümkündür (Tanilli, 2012: 69). Batı'nın henüz yükselişe geçmediği dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun, Doğu'nun koruyuculuğunu ve savunuculuğunu üstlenmesi ve bunun yanı sıra Batı'nın, Doğu'yla ilişkilerini ve ticaretini geniş bir alanı kapsayacak şekilde denetim altına alması, Batı'da önemli tıkanıklıklar yaşanmasına neden olmuştur (Tuna, 1999: 54). Bu doğrultuda Batı, ekonomisini olumsuz yönde etkileyen Osmanlı nüfuzu karşısında yeni arayışlara yönelmek zorunda kalmıştır (Küçükcalay, 2014: 278). 1400-1600 yılları arası dönemde Batı, bir inceleme ve keşif, okyanusların araştırılarak yeni ticaret yollarının açılması ve denizaşırı imparatorlukların oluşmaya başladığı bir döneme girmiştir (Arnold, 2001: 71).

Rönesans ve Reform'un da etkisiyle, 16. yüzyılın sonlarına değin Batı'da, çoğu bilim alanında olduğu gibi, coğrafya biliminde de büyük gelişmeler yaşanmaya başlanmış olup, Rönesans ve Keşifler Çağı ile gelen yeniden uyanış sürecinde Batı, coğrafi bilginin merkezi haline gelmiştir (Gümüşçü, 2010: 620). Coğrafya biliminin keşiflerden beslendiği söylenebilir. Keşfedilen yeni yerler ise

kaşiflerin yol arkadaşları tarafından basit haritalarda aktarılmıştır. Haritacılık açısından önemli bir isim, Martin Waldseemüller'dir. Kendisi, on iki yapraklı bir dünya haritası ve 11 cm. çapında bir küre yayınlamış olup, Yeni Dünya'ya ilk kez burada Amerika denilmiştir. Bir diğer önemli isim ise, küre ve haritalarıyla büyük bir ilerleme sağlayan Flaman haritacı Gerard Mercator'dur. Kendisinin çizimlerinde, Avrupa ve Afrika kıyıları oldukça doğru gösterilmiştir. Asya çizimleri ise, doğruya oldukça yakın olmakla birlikte, kıtayı fazla dar göstermiştir. Mercator özellikle, Amerika çiziminde zayıf kalmıştır. Kuzey Amerika'nın doğu kıyısının çizimi pek doğru olmayıp, kıtanın kalanı fazla geniş ve kıyılar belirsiz gösterilmiştir. Mercator tarafından çizilen Avrupa haritaları ise, o dönemdeki en yeni ve eksiksiz araştırmalara dayanılarak çizilmiştir (Smith, 2001: 167-168).

Batı'da başlayan keşifler çağı itibariyle iktisadi, askeri ve politik açıdan bir genişleme süreci içine girilmiştir (Güran, 2017: 123). 15. 16. ve 17. yüzyıllar itibariyle yapılan bilimsel çalışmalar aynı zamanda, 18. yüzyılda Batı'da, Aydınlanma Dönemi'nin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir (Tuna, 1999: 54). Batı'nın bu keşiflere yönelmesinde, Müslümanların aracılığı olmadan deniz veya kara yolu ile altın ve baharat gibi mallara doğrudan ulaşabilme isteği gibi iktisadi faktörlerin; matbaanın keşfi, Batı'nın Doğu ve Müslüman dünyası ile arasındaki savaş ve ticaret ilişkileri, coğrafya bilgisinin yaygınlaşması ve bu dönemdeki bilgilerin keşiflerin düşüncelerine büyük etkide bulunması gibi düşünsel faktörlerin özendirici olduğu söylenebilir (Tanilli, 2012: 71-72).

Keşifler çağındaki gelişmelerle teknolojik gelişmeler birbirine paralel gitmiştir. Her yeni teknolojik gelişme keşifleri tetikleyici bir etkide bulunmuştur. Özellikle Portekiz, denizcilik teknolojisinde gösterdiği gelişmelerle keşiflerin öncü ülkelerinden biri olmuştur. Portekiz yöneticilerinin, deniz gücünü artırma, ticaret gemilerinin sigortalanmasını sağlama, deniz ticaretini ve kraliyet

donanmasını güçlendirme gibi girişimleri, keşifler sürecine önemli katkılar sağlamıştır (Küçükkalay, 2014: 280). Bu dönemdeki gelişmeler açısından bakıldığında, denizcilik ve coğrafya alanlarında pusula ve barutun kullanımına başlanması, gemilerle uzun mesafeli seferlere çıkılabilmesinde büyük bir rol oynamıştır (Tanilli, 2012: 69). Pusula ve barutun yanı sıra teleskopu da uzak mesafeli seferlerde kullanılan önemli araçlara ekleyebiliriz (Hunt, 2005: 45). Pusulanın gelişimi, astronomi bilimine duyulan ilginin bir sonucu olup astronomi aynı zamanda, denizciliğin ve takvim bilgisinin gelişimi açısından da önem arz etmiştir. Astronomi ile ilgili bir araç olan usturlabın, güneş pusulası da denilen manyetik pusulanın, güneş ve yıldızların konumlarına göre enlem ve boylamı gösteren astronomik halkanın daha ileri düzeyde modelleri üretilmiştir (Smith, 2001: 174).

1600'lerin başlarında teleskopun mükemmelleştirilmesi, harita yapıcılığında ustalaşma ve liman girişleri veya sahil rotalarının deniz fenerleri veya şamandıralarla işaretlenmesi gibi gelişmelerin, denizcilik teknolojisi ve okyanus seyahatlerinde görülen önemli iyileştirmelerden bazıları olduğu söylenebilir (Heaton, 2005: 459).

Dünyanın geri kalan kısmı ile ilgili bilgisi temel bir dönüşüme uğrayan Batı öncülüğünde yapılan coğrafi keşifler ile, Pasifik ve Atlantik ilk kez geçilmiş, Ümit Burnu keşfedilmiş ve dünya ilk kez denizden dolaşmıştır (Arnold, 2001: 11). Bu keşifler ile Batı'da görülen genişleme neticesinde, dünya ticaret rotaları değişmiş ve buna paralel olarak, dünya ticareti yeni biçimler almaya başlamıştır. Osmanlı, ticaret yolları üzerindeki denetimini kaybetmiş ve bu durum Osmanlı'nın Doğu-Batı ilişkilerinin düzenlenmesindeki rolünü etkisizleştirmiştir (Tuna, 1999: 54). Batı artık, Müslüman-Türk unsurların baskısı olmaksızın ticari faaliyetlerini sürdürebileceği bir sürece girmiştir.

Ayrıca, başta Batı insanı olmak üzere, insanların dünya bilincinde önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Küçükkalay, 2014: 292).

Bu keşiflerin öncü ülkelerinden biri olan İspanya'nın, zengin altın ve gümüş yataklarına sahip olan Meksika ve Peru'yu ele geçirmesinin bir sonucu olarak, diğer Batı ülkelerine büyük miktarlarda değerli maden akışı söz konusu olmuştur (Güran, 2017: 134). Böylece Batı, içinde bulunduğu değerli maden darlığından kurtulmuştur (Berkes, 2016: 111). Bu dönemde, Batı'ya hızlı bir şekilde değerli maden akışı olurken, bir taraftan da kolonileştirme dönemi başlamıştır. Yüksek miktarlardaki değerli maden akışı, 16. yüzyıl boyunca Batı'daki her ülkede farklılık göstermekle birlikte, fiyatları aşırı oranlarda arttırmıştır. Fiyat devrimi olarak adlandırılan bu dönemde avantaj sağlayan kesim ise kapitalist sınıf olmuştur (Hunt, 2005: 45). Çünkü, fiyat artışları ücretlere yansımamıştır (Küçükkalay, 2014: 280).

Tarihçilerin artık, Keşifler Çağı'nı, 15. ve 16. yüzyıllarda görülen fetih ve seyahatleri, ani bir ilerleme veya gelişmenin ötesinde, en azından 11. ve 12. yüzyıllardan beridir Batı'da olgunlaşmaya başlayan ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak değerlendirmeye başladıkları görülmektedir (Arnold, 2001: 69). Batı'nın denizcilik ve gemicilik alanlarındaki ilerlemeleri, 12. yüzyıl itibarıyla, yani Haçlı seferleri sonrasında başlamış olup, buradan hareketle, coğrafi keşiflerden bahsedilirken Doğu dünyasının etkisinin de göz ardı edilmemesi gerekir ki, Batı, bu ilerlemeler sayesinde 15. yüzyıldan itibaren mevcut dünyasının sınırlarını genişletebilme olanağı bulmuştur (Tanilli, 2012: 70-71). Bu bağlamda, denizcilik ve gemicilikle ilgili Doğu kökenli aktarımlardan hareketle, Keşifler Çağı'ndaki gelişmelerin, sırf Batı kaynaklı bir başarı olmayıp, Doğu-Batı kaynaklı bir başarı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Batı'nın buradaki farkı, dışardan aktarılan bilgi ve teknolojiyi

uygulamada, genişletmede ve kendi deneyimleriyle birleştirebilmede, Doğu'ya karşı kesin bir üstünlük kazanabilmeyi başarması olmuştur (Arnold, 2001: 41).

SONUÇ

Bilim ve teknoloji kavramları genellikle ilerleme, gelişme, modernleşme kavramlarıyla eşdeğer görülmektedir. Oysaki bilim ve teknoloji insanlığın varlığından itibaren, insanlığın her döneminde, her toplumda var olmuştur. Bugünkü teknolojiyle üretilen bir tekerleği nasıl bir teknoloji ürünü olarak görüyorsak, ilk icad edilen tekerleği de ilkel dönemler teknolojisinin bir ürünü olarak görmek gerekir. Elbette ki tarih boyunca, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler kaydetme düzeyi açısından toplumlar arasında farklılıklar söz konusu olmuştur. Doğu ve Batı uygarlıkları açısından da durum böyledir. İlk uygarlıkların doğduğu Doğu, Batı karşısındaki avantajlı konumunu sürdürmemişken Batı, Doğu kaynaklı bilimsel ve teknolojik yenilikleri alıp geliştirerek özgünleştirmiştir. Dışardan aktarılan bilgi ve teknolojiyi uygulamada, genişletmede ve kendi deneyimleriyle birleştirebilmede büyük bir başarı göstermiştir. Zaman içinde bilim ve teknolojik gelişmeler açısından Doğu ve Batı arasındaki düzey farklılığının artması, tarih biliminde de Doğu uygarlıkları ile ilgili değerlendirmelerin, Batı merkezli bir bakış açısıyla yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bir toplumun ileri veya geri toplum olarak nitelendirilmesinde Batı ölçüt olarak alınmıştır. Ancak bu düşünceden hareketle, bilim ve teknoloji açısından ilerleyenlerin gerisinde kalan ülkelerin, varlıkları boyunca, bilim ve teknolojik gelişme ile ilgili olarak hiçbir ilerleme, yenilik kaydetmediklerini söyleyemeyiz.

Bilimsel ve kültürel açıdan Doğu ve İslam uygarlığının mirasını devralan Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili değerlendirmelerde de genellikle bu batı merkezli yaklaşımdan hareket edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda, bilimsel ve teknolojik gelişmeler açısından Osmanlı İmparatorluğu genellikle, kendisinin

bilimsel ve teknolojik gelişmelere bir katkısının olmadığı ve bu gelişmelerin merkezi niteliğindeki Batı'yı takip etme konusunda da geride kalan bir devlet olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir değerlendirme, Osmanlı toplumu haricinde, genel olarak İslam toplumunun, 17. yüzyıl itibariyle batı toplumunda görülen ilerlemeye ayak uyduramadığını, bunda geç kaldığını ifade eden, olumsuz bir değerlendirme niteliğindedir.

Osmanlı'nın gerilemesine yönelik farklı görüşler bulunmakla birlikte, genelde bu gerilemenin esası, 17. yüzyıldan itibaren devletin askeri teknoloji bakımından batı karşısındaki yetersizliğine dayandırılmaktadır. Bir başka görüşe göre ise, aslında Osmanlı'nın güçlü ve parlak dönemlerini yaşadığı 15. ve 16. yüzyıllarda Batı'dan bilim transferine herhangi bir ihtiyaç duymadığı yönündedir. Mevcut Osmanlı bilimsel birikiminin, toplumun sosyo-kültürel ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olduğu düşünülmüştür. Batı'dan bilimsel transfer yapılmışsa da, bu oldukça seçici nitelikte olup çoğunlukla da askeri teknoloji gibi kısıtlı alanlar için söz konusu olmuştur. Farklı bir değerlendirme de Osmanlı'nın, devletin siyasetine, toplumun anlayışına uygun olan ve geçerli çözümler üreten bilgi ve bilimlere, Doğu ve Batı ayrımı yapmadan, karşı çıkmadığı sadece, bu bilgi ve bilimlerin, devletin denetleyip yönlendirdiği ilişkilerin üzerine ve de dışına çıkmasına izin vermemeye çalıştığı yönündedir.

Çalışmamızda, bilimsel ve teknolojik gelişim açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu alanlarda farkı açan Batı karşısındaki durumu üzerine literatürde yer alan farklı görüşler ele alınmıştır. Tarihsel objektivizmin bir gereği olarak, her ülkenin kendi sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısının da göz önünde bulundurulması gereği vurgulanmaya çalışılmıştır. Osmanlı ile ilgili olarak yapılacak değerlendirmelerin de bu doğrultuda olması gerekir. Osmanlı bilim ve teknolojiyle ilgili gelişmeleri ele alan günümüz mevcut literatür

çalışmalarında, Batı merkezli yaklaşımlar yerine, bu yönde bir eğilimin oluşmaya başladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Arnold, D. (2001). Coğrafi Keşifler Tarihi (1400-1600). (çev. Osman Bahadır). 3. Baskı. İstanbul: Yöneliş.
- Arslan, A.T. (1999). “16. Asır Osmanlı İلمي Hayatına Genel Bir Bakış”, içinde, Osmanlı-8-Bilim, Güler Eren (edt.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 43-49.
- Berkes, N. (2016). Türkiye İktisat Tarihi. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, R. (2010). “Osmanlılar Dönemi Türk Düşüncesine Genel Bir Bakış”, içinde, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji-Makaleler, Yavuz Unat (edt.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 207-219.
- Dölen, E. (1999). “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Bilimsel Literatürü”, içinde, Güler Eren (edt.), Osmanlı-8-Bilim, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 62-68.
- Durmuş, B.T. (2017). “Matbaa Teknolojisinin Osmanlı Devleti’ne Giriş Koşulları ve Tartışmalar”, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, 950-968.
- Gökdoğan, M.D. ve Unat, Y. (2010). “Fatih Dönemi (1451-1481) Bilim Anlayışı ve Bilim Adamları”, içinde, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji-Makaleler, Yavuz Unat (edt.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 39-50.
- Grant, J. (2011). “Osmanlı “Gerilemesini” Yeniden Düşünmek: Osmanlı Devleti’nde Askeri Teknolojinin yayılması (15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kadar)”, (çev. Salim Aydüz), Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı: 19-20, 57-79.
- Gümüşçü, O. (2010). “Osmanlılarda Coğrafya Bilimi”, içinde, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji-Makaleler, Yavuz Unat (edt.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 593-646.
- Güran, T. (2017). İktisat Tarihi. İstanbul: Der Yayınları.
- Heaton, H. (2005). Avrupa İktisat Tarihi. (çev. M. Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş).1. Baskı. Ankara: Paragraf Yayınları.
- Hunt, E.K. (2005). İktisadi Düşünce Tarihi. (çev. Müfit Günay). 1. Baskı. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (1999). “Osmanlı Bilimine Toplu Bakış”, içinde, Güler Eren (edt.), Osmanlı-8-Bilim, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 17-24.
- Kahya, E. (1999). “Osmanlılardaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış”, içinde, Osmanlı-8-Bilim, Güler Eren (edt.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 25-34.
- Kahya, E. (2010). “On Sekiz ve On Dokuzuncu Yüzyıllarda Genel Çizgileriyle Osmanlılarda Bilim”, içinde, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji-Makaleler, Yavuz Unat (edt.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 177-205.
- Küçükcalay, A. Mesut (2014). Dünya İktisat Tarihi. 1. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Miloudi, N. (1999). “Osmanlı Tarihinde Bilim ve Teknoloji”, içinde, Osmanlı-8-Bilim, Güler Eren (edt.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 35-42.
- Mossensohn, M.S. (2019). Osmanlı’da Bilim/Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi. (çev.Kübra Oğuz). 2. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, P. (2001). Rönesans ve Reform Çağı-Bir Sosyal Arkaplan Çalışması. (çev. Serpil Çağlayan). 1. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2015). Türkiye İktisat Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tanilli, S. (2012). Uygurluk Tarihi. 28. Baskı. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

- Tuna, K. (1999). “Osmanlı, Batılılaşma ve Bilimler”, içinde, Güler Eren (edt.), Osmanlı-8-Bilim, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 50-61.
- Unan, F. (2010). “Klasik Dönem Osmanlı Bilim Anlayışı”, içinde, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji-Makaleler, Yavuz Unat (edt.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 15-38.
- Unan, F. (2010). “Klasik Dönem Osmanlı Bilim Anlayışı”, içinde, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji-Makaleler, Yavuz Unat (edt.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 77-89.
- Zorlu, T. (2004). “Osmanlı Deniz Teknolojisi Üzerine”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, 297-353.

THE EFFECT OF EMPLOYEE BRAND COMMITMENT ON BRAND CITIZENSHIP BEHAVIOR: THE ROLE OF YEARS OF EXPERIENCE, MONTHLY INCOME, AND CONTACT WITH CUSTOMERS

Najwan ADİLEH*
Özgür ÇENGEL**

Abstract

This study investigated the effect of employee brand commitment on brand citizenship behavior from the employees' perspective. This study also examined the differences in employees' perspectives of employee brand commitment and brand citizenship behavior depend on their years of experience, monthly income, and contact with customers. This study selected a convenience sample that includes ten banks in Palestine. This study used a quantitative empirical causal research design, through a self-administered structured questionnaire, and used descriptive statistics tests, One-way Analysis of Variance (ANOVA), post-hoc multiple comparisons, two-step SEM process, and the confirmatory factor analysis (CFA). Moreover, the data was analyzed using the "Analysis of Moment Structure" AMOS 20 program. The findings revealed a strong effect of employee brand commitment on brand citizenship behavior. Also, the study found differences in employees' perspectives on employee brand commitment and brand citizenship behavior depend on their years of experience, monthly income, and contact with customers. Therefore, this research study provides practical implications related to enhancing employee brand commitment and brand supporting behavior.

Keywords: Employee Brand Commitment, Brand Citizenship Behavior, Years of Experience, Monthly Income, Contact with Customers.

ÇALIŞAN MARKA BAĞLILIĞININ MARKA VATANDAŞLIĞI DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: YILLARA GÖRE DENEYİMİN, AYLIK GELİRİN VE MÜŞTERİLERLE İLETİŞİMİN ROLÜ

Özet

Bu çalışmada, çalışanların marka bağlılığının marka vatandaşlığı davranışına etkisi çalışanların bakış açısından incelenmiştir. Bu çalışma aynı zamanda çalışanların, çalışanların marka bağlılığı ve marka vatandaşlığı davranışına ilişkin bakış açılarındaki farklılıkları, onların yıllara göre deneyimine, aylık gelirlerine ve müşterilerle

* Dr. İstanbul Okan Üniversitesi, najvanadileh@hotmail.com

** Prof. Dr. İstanbul Galata Üniversitesi, ocengel@ticaret.edu.tr

iletişimlerine bağlı olarak incelemiştir. Bu çalışmada, Filistin'deki on bankayı içeren bir uygunluk örneği seçilmiştir. Bu çalışmada, kendi kendine uygulanan yapılandırılmış bir anket aracılığıyla nicel bir ampirik nedensel araştırma tasarımı kullanılmış ve tanımlayıcı istatistik testleri, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), post-hoc çoklu karşılaştırmalar, iki adımlı SEM süreci ve doğrulayıcı faktör analizi (CFA) kullanmıştır. Ayrıca veriler, “Moment Yapısının Analizi” AMOS 20 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, çalışan marka bağlılığının marka vatandaşlığı davranışı üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, çalışma, çalışanların, çalışanların marka bağlılığı ve marka vatandaşlığı davranışına ilişkin bakış açılarındaki farklılıkların, yıllara göre deneyimlerine, aylık gelirlerine ve müşterilerle iletişimlerine bağlı olduğunu bulmuştur. Bu nedenle, bu araştırma çalışması, çalışanların marka bağlılığını ve marka destekleyici davranışları artırmaya ilişkin pratik çıkarımlar sağlar. **Anahtar Kelimeler:** Çalışan Marka Bağlılığı, Marka Vatandaşlığı Davranışı, Yıllara Göre Deneyim, Aylık Gelir, Müşterilerle İletişim.

INTRODUCTION

Brand citizenship behaviors exceed the role of employees responsibility in delivering the brand promise and include their involvement in building the brand reputation (Morhart, Herzog, & Tomczak, 2011). Also, committed employees demonstrate compliance and behave positively in align with organizational values (C. A. O'Reilly & Chatman, 1986; C. O'Reilly, Chatman, & Caldwell, 1991). Several studies found that enhancing employees understanding for the brand and increasing their knowledge for the brand values will support their willingness to do extra-role behaviors and to deliver a consistent brand promise (Papasolomou & Vrontis, 2006; Punjaisri & Wilson, 2011). In the service industry, the critical challenge is about creating fixed experience for the customer. All the employees in the organization are responsible for developing brand supportive behavior (Foster, Punjaisri, & Cheng, 2010). Thus, it is critical to enhance employee brand-building behavior that will contribute positively to costumers' perception of service quality (Miles & Mangold, 2005). Thus, this study displays a model from employees' perspective for the relationship of employee brand commitment and brand citizenship in the banking industry. Also, this study investigated any differences

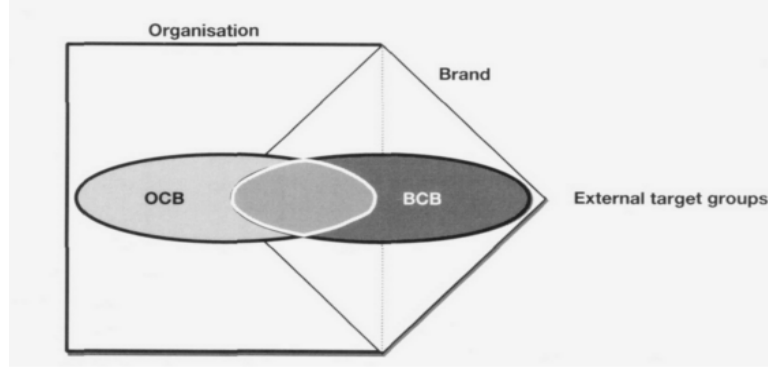
between employees' perspectives of brand commitment and brand supporting behaviors according to their years of experience, monthly income, and contact with customers.

1.Brand Citizenship Behavior

The brand citizenship behavior defined as *“an aggregate construct that describes some general employee behaviors that enhance brand identity. Hence, brand citizenship behavior describes the willingness of each employee to voluntarily exhibit certain generic (brand- and sector- independent) behavioral characteristics outside of the formally defined role expectation system, which strengthen the identity of the brand”* (Burmam et al., 2009, p. 266). Also, In the study of Morhart et al. (2009), they described the brand citizenship behavior as extra actions employees do beyond their given role which added value to the corporate brand.

While brand citizenship behavior (BCB) derived from organizational citizenship behavior (OCB), there is a major difference between these two concepts. Organizational citizenship behavior is an intra-organizationally concept that emphasis employees job-related performance. On the other hand, brand citizenship behavior considers externally targeted behaviors that include the relationship between employees and other stakeholders(Burmam & Zeplin, 2005; Shaari et al., 2012).

Figure 1. Relationship Between The Constructs Of Organizational Citizenship Behavior And Brand Citizenship Behavior



(OCB) Organizational Citizenship Behavior, (BCB) Brand Citizenship Behavior
Source: Burmann & Zeplin (2005)

Many previous studies suggested that employees with a high level of brand citizenship behavior are eager to give their maximum effort to achieve organizational objectives. They will show a high level of helping behaviors, align with brand values, and illustrate compliance with the brand identity. Employees with such behaviors are loyal to the brand, highly satisfied with their jobs, and very aware of their and behaviors with stakeholders (Burmann & König, 2011; Burmann & Zeplin, 2005; Punjaisri & Wilson, 2011).

According to Burmann, Zeplin et al. (2009) Brand Citizenship Behavior can be operational in seven dimensions; willingness to help, brand awareness and consideration, Brand enthusiasm, Sportsmanship, Brand endorsement, self-development, advancement. Nevertheless, Burmann et al. (2009) diminished these seven dimensions into only three dimensions; Brand acceptance, Brand enthusiasm/proselytization, brand self-development (Asgarnezhad Nouri, Mir Mousavi, & Soltani, 2016; Porricelli, 2013).

2. Employee Brand Commitment

Several studies considered brand commitment as an antecedent of brand citizenship behavior (Burmam, Zeplin, et al., 2009; Ravens, 2014). Moreover, in their model, Burmann et al. (2009) stated that employees brand commitment and brand citizenship behavior are critical elements for successful internal brand management procedures, and for enhancing the brand strength. Employees who are committed to the brand will demonstrate positive attitudes toward the brand, seeking to communicate effectively with stakeholders. Nonetheless, slight importance has been given to investigate in what way employees become committed to that brand and how to improve employees relationship with the brand (Erkmen & Hancer, 2015).

Brand commitment defined as *“the extent of psychological attachment of employees to the brand, which influences their willingness to exert extra effort towards reaching the brand’s goals, that is, to exert brand citizenship behavior and hence generate a new quality of brand strength”* (Burmam, Zeplin, et al., 2009, p.266). In the study of Allen, N.J., Meyer (1990) they stated that organizational commitment consists of three dimensions; affective commitment, continuance commitment, and normative commitment. The affective commitment describes the emotional attachment between employee and organization. Also, continues commitment derived from employee's perception of the economic and social costs occurred for leaving the organization. Lastly, a normative commitment refers to the feeling of obligation toward the organization.

3. Situational Factors & Personal variable

In the study of Punjaisri et al. (2008) they stated that situational factors and personal variables are affecting employees behaviors toward the brand also they are impacting the customer-brand relationship. The situational factors including

work environment and the relationship between coworkers. When employees feel comfortable in their workplace, and having a cooperative relationship with their colleagues, then their performance will be affected positively. According to Porricelli et al. (2014), there is difference in the willingness to develop the brand between managers and associates, and between full and part-time employees. On the other hand, personal variables including employees' age, educational background, and length of service, are affecting employee brand commitment and brand supporting behaviors. In the study of Punjaisri et al. (2008), they stated that the longer an employee stayed in an organization, the higher level of brand citizenship behavior. Also in the study of Kee, Ahmad, & Abdullah (2016), they argued that there is a moderate positive relationship between the salary system and organizational commitment. Consequently, if an organization used salary as one of the strategies in motivating the employees, it might lead to higher organizational performance (Tella, Ayeni, & Popoola, 2007). According to Hsieh (2016), in the financial industry, there are positive effects for frontline employee sentiment on the financial performance and on the non-financial performance of the organization. Moreover, when frontline employees revealed their brand citizenship behaviors customers will feel more satisfied, and they will engage in the brand supporting behaviors (Chiang, Han, & McConville, 2018).

Based on the studies above, the following hypotheses represented:

H₀₁: Employee Brand Commitment does not affect Brand Citizenship Behavior.

H₁: Employee Brand Commitment positively affect Brand Citizenship Behavior.

H_{01a}: Employee Brand Commitment does not affect Brand Acceptance.

H_{1a}: Employee Brand Commitment positively affect Brand Acceptance.

H_{01b}: Employee Brand Commitment does not affect Brand Proselytization.

H_{1b}: Employee Brand Commitment positively affect Brand Proselytization.

H_{01c}: Employee Brand Commitment does not affect Brand Development.

H_{1c}: Employee Brand Commitment positively affect Brand Development

H₀₂: There is no significant difference in employees' perspective on brand commitment among employees according to years of experience in the bank.

H₂: There is a significant difference in employees' perspective on brand commitment among employees according to years of experience in the bank.

H₀₃: There is no significant difference in employees' perspective on brand citizenship behavior among employees according to years of experience in the bank

H₃: There is a significant difference in employees' perspective on brand citizenship behavior among employees according to years of experience in the bank

H₀₄: There is no significant difference in employees' perspective on brand commitment among Employees according to monthly income

H₄: There is a significant difference in employees' perspective on brand commitment among Employees according to monthly income

H₀₅: There is no significant difference in employees' perspective on brand citizenship behavior among Employees according to monthly income

H₅: There is a significant difference in employees' perspective on brand citizenship behavior among Employees according to monthly income

H₀₆: There is no significant difference in employees' perspective on brand commitment among employees according to their contact with customers.

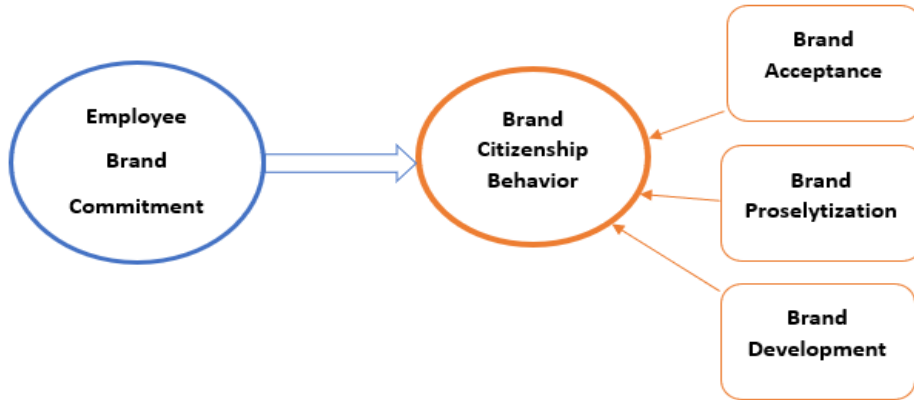
H₆: There is a significant difference in employees' perspective on brand commitment among employees according to their contact with customers.

H₀₇: There is no significant difference in employees' perspective on brand citizenship behavior among employees according to their contact with customers.

H₇: There is a significant difference in employees' perspective on brand citizenship behavior among employees according to their contact with customers.

According to the literature presented above, the following is the prepared conceptual model:

Figure 2. The Conceptual Model



4. The Significance of The Study

This study aims to contribute useful information for brand services as well as for the researcher. This study intends to understand the employees' perspective on the effect of employee brand commitment and brand citizenship behavior. Moreover, this research will be significant in addressing the gap of the role of employee years of experience in the bank, the monthly income, and contact with customers, and the effect of these three variables on employees' perspective of employee brand commitment and brand citizenship behavior. Therefore, this study may provide some benefits to the banking sector and the

researcher in order to understand better the factors that will enhance employee brand commitment and increasing the brand supporting behavior.

5. Research Design

This study targeted the banking industry in Palestine, and 10 out of 15 banks accepted to be part of this research. This study explores the employees' perspective on brand commitment and brand citizenship behavior. Thus, the unit of analysis in this study is the banks' employees from various departments, several groups of years of experience, different groups of monthly income, and different roles including contact with customers and non-contact with customers. Employees expressed their perspective through a self-administered structured questionnaire. Also (614) surveys were identified as usable out of (627) collected survey.

6. Measurements

This study measured employee brand commitment using the scale of Kimpakorn & Tocquer (2010) that was adopted previously by Cook & Wall (1980) and also used by several previous organizational commitment studies. Also, Respondents asked to assess their perceptions concerning Brand Citizenship behavior using the scale of Burmann, Jost-Benz, & Riley, (2009). In this scale, brand citizenship behavior defined as a three-dimensional concept. Including brand acceptance, brand proselytization, and brand development. Lastly, this study investigated the difference between respondents from various personal variables including income and years of experience, and contact with customers. Therefore, some demographic questions included in the questionnaire.

7. Data Analysis

In this study One-way Analysis of Variance (ANOVA) used for investigating the differences for demographic characteristics of respondents. Also, the

univariate analysis performed for all the variables. Additionally, for investigating the group that is responsible for the differences this study used the post-hoc multiple comparisons via Tukey’s HSD test. Also, the study used two-step SEM process through the “Analysis of Moment Structure” AMOS 20 program. For assessing the measurement model fit and construct validity, the study used the confirmatory factor analysis (CFA) (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2014). Also, the study used stand-alone fit indices for assessing the overall model goodness of fit. The Table 1 shows the cut-off values for the fit indices that were used in this study as suggested by Hu & Bentler (1999).

Table 1. Fit Index and Cut-off Values Fit

Fit Index	Cut-off Criteria
χ^2 (Chi-square goodness of fit)	$p > 0.05$
RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation)	RMSEA < 0.06
SRMR (Standardized Root Mean Residual Incremental)	SRMR < 0.08
CFI (Comparative Fit Index)	CFI > 0.95
TLI (Tucker-Lewis Fit Index)	TLI > 0.95

Source: Hu & Bentler (1999)

Following the convergent validity and the reliability assessed through measuring the internal consistency and evaluating the discriminant validity. Then, the significance of the was relationships and the structural model was evaluated (Hair et al., 2014). Then, the hypotheses tested and the path diagram used for the estimation of the relationships. Primary Analysis conducted for the demographic characteristics of employees show the following results in Table 2 below:

Table 2. Demographic Characteristics of Respondents

Research Demographic Characteristic	Number	%
Years of Experience in the Bank		
Less than one year	56	9.1
From 1-4 years	192	31.3
From 5-8 years	121	19.7
From 9-12 years	146	23.8
More than 12 years	99	16.1
Total	614	100
Monthly Income		
Less or equal \$1000	300	48.8
\$1001-\$2000	196	31.9
\$2001-\$3000	78	12.7
\$3001- \$4000	29	4.7
More than \$4000	11	1.8
Total	614	100
Contant with customers		
Yes	303	49.3
No	311	50.7
Total	614	100

Then, the collected data are presented using descriptive statistical tools as shown below in Table 3.

Table 3. The Descriptive Analysis of the Study's Dimensions

Dimensions	N	Mean	Std.	Skewness	Kurtosis	CI 95% for mean	
						Lower bound	Upper bound
Employee Brand Commitment	614	4.11	0.723	-0.828	1.775	4.058	4.173
Brand Acceptance	614	3.95	0.630	-0.818	1.558	3.900	4.000
Brand Proselytization	614	3.94	0.617	-0.844	1.105	3.893	3.991
Brand Development	614	3.73	0.638	-0.843	1.804	3.680	3.781

In order to compare the differences between the different demographic characteristics between respondents' groups, the parametric techniques specially T-test and ANOVA test were used. Following are the study's null

hypotheses findings related to demographic differences between employees using T-test and ANOVA:

Table 4. ANOVA-test Results for Employees According to their Years of Experience in the Bank for the Study Dimensions

Dimension	Descriptive Analysis										ANOVA	
	Mean					Std.					P-value	Post-Hoc
	G1	G2	G3	G4	G5	G1	G2	G3	G4	G5		
Employee Brand Commitment	4.09	4.01	4.08	4.13	4.38	0.73	0.75	0.75	0.71	0.58	0.001**	G5>G2** G5>G3*
Brand Acceptance	4.07	3.91	3.94	3.88	4.08	0.56	0.71	0.58	0.65	0.50	0.064	-
Brand Proselytization	4.02	3.91	3.90	3.90	4.09	0.63	0.65	0.66	0.59	0.51	0.065	-
Brand Development	3.80	3.70	3.73	3.70	3.80	0.60	0.69	0.69	0.60	0.55	0.672	-
BCB	3.96	3.83	3.85	3.82	3.98	0.52	0.61	0.57	0.54	0.44	0.109	-

Years of Experience groups: G1= Less than one years, G2= 1-4 years, G3= 5-7 years, G4= 8-14 years, G5= 15 or more years. *Significance level at 5%, **Significance level at 1%.

The above Table 4 indicates that at 1% and 5% level there is a significant difference between employees according to years of experience in the bank for employee brand commitment. Therefore, a further investigation conducted by using a post hoc test (Tukey HSD comparison) to understand which groups differ from each other. Mainly, the respondents of the fifth group (15 years or more) rated higher than the other four groups. Thus, while the second null hypothesis be rejected, the third null hypotheses will not be rejected.

Table 5. ANOVA-test Results for Employees According to the Monthly Income Groups for the Study Dimensions

Dimensions	Descriptive Analysis										ANOVA	
	Mean					Std.					P-value	Post-Hoc
	G1	G2	G3	G4	G5	G1	G2	G3	G4	G5		
Employee Brand Commitment	4.00	4.20	4.27	4.18	4.55	0.79	0.63	0.69	0.64	0.42	0.001**	G2>G1* G3>G1*
Brand Acceptance	3.90	3.95	4.15	4.04	3.87	0.67	0.63	0.51	0.36	0.72	0.031*	G3>G1*
Brand Proselytization	3.85	3.99	4.10	4.06	3.98	0.64	0.58	0.67	0.48	0.33	0.007**	G3>G1*
Brand Development	3.67	3.81	3.72	3.82	3.87	0.66	0.60	0.72	0.40	0.41	0.170	-
BCB	3.80	3.91	3.98	3.97	3.91	0.59	0.52	0.56	0.38	0.45	0.046*	G2>G1

Monthly Income: G1= less than or equal 1000, G2= 1001-2000, G3=2001-3000, G4= 3001- 4000, G5= 4001 and more.

*Significance level at 5%, **Significance level at 1%.

According to the Table 5, at 1% and 5% level, there is a significant difference between employees according to monthly income for employee brand commitment and brand citizenship behavior. Therefore, a post hoc test (Tukey HSD comparison) conducted to understand which groups differ from each other. For employee brand commitment, there was a significant difference between the second and third group comparing to the first group. Also, the fifth group had the highest mean comparing to all the other groups. Likewise, for brand citizenship behavior (BCB), there is a significant difference between the second and the first group. However, the third group had the highest mean comparing to all the other groups. Therefore, both the fourth and the fifth null hypothesis will be rejected.

Table 6. T-test Results of the Employees According to their Contact with Customers for the Study Dimensions

Dimensions	Answer	N	Mean	Std.	T-value	df	p-value
Employee Brand Commitment	Yes	303	4.20	0.66	2.73	612	0.006**
	No	311	4.04	0.77			
Brand Acceptance	Yes	303	4.04	0.56	3.60	612	0.000**
	No	311	3.86	0.68			
Brand Proselytization	Yes	303	4.03	0.58	3.45	612	0.001**
	No	311	3.86	0.65			
Brand Development	Yes	303	3.80	0.60	2.69	612	0.007**
	No	311	3.66	0.67			
BCB	Yes	303	3.957	0.51	3.66	612	0.000**
	No	311	3.793	0.59			

*Significance level at 5%, **Significance level at 1%.

Above, Table 6 indicates that at 5% and 1 % significance level, there is a significant difference between employees according to their contact with customers for employee brand commitment and brand citizenship behavior. Thus, employees who have contact with customers rated higher in all of the dimensions comparing to the other employees who are not have contact with customers during their work. As a result, both of the sixth and seventh null hypothesis will be rejected Moreover, Table 7 below shows the measurement of model fit as following

Table 7. Results of Measurement Model Fit

Fit Index	Measurement Model (CFA)	Cut-off Criteria
χ^2	1426.264 _(0.000)	p > 0.05
Df	591	
CFI	0.952	CFI>0.95
TLI	0.967	TLI>0.95
RMSEA	0.051	RMSEA<0.06
SRMR	0.062	SRMR<0.08

Note. χ^2 = chi-square; df = degree of freedom; CFI = comparative fit index; TLI = Tucker-Lewis fit index;
RMSEA = root mean square error of approximation; SRMR = standardized root mean residual

According to Table 7, the results of the hypothesized model are relatively well fitting. Hence, when the sample size is more than 200, it is more appropriate to take the model fit decision based on other indices of fit, rather than the chi-square test (Boomsma, 1985; Boomsma & Hoogland, 2001). Therefore, the CFI and the RMSEA are considered more reasonable and applicable to assess the goodness of fit for this model (Hooper, Coughlan, & Mullen, 2008).

8. Reliability & Validity

The next step after consent the overall model goodness of fit was to analyze the variables for their reliability and validity. Thus, convergent validity was examined to ensure that the items of the study's structure are converging a high proportion of variance in common. In order to examine the relative amount of convergent validity among item measures, the factor loading for each variable checked. The factor loading for each variable was statically significant and exceeding the critical t-value of (2.576) at (p<.01). Moreover, (0.5) or higher value of standardized loading estimates, and ideally (.7) or a higher value, refers to a high value of convergent validity (Hair et al., 2014).

Furthermore, reliability also assessed including the composite reliability (CR) and the average variance extracted (AVE) (Hair et al., 2014). According to Fornell & Larcker (2018), an AVE of (.5) or higher and a CR of 0.7 or higher has recommended. According to Table 7, the standardized loading estimates for each indicator are higher than 0.5 and exceeding 0.7 for most of them. Also, the composite reliability (CR) result exceeds (0.7), and average variance extracted (AVE) result exceeds (0.5).

Table 8. Construct Validity Assessment

Latent	Indicator	Std.Loadings	SMC	CR	AVE	A
Employee Brand Commitment	EBC1	0.674	0.752			
	EBC2	0.829	0.675			
	EBC3	0.910	0.698			
	EBC4	0.901	0.464			
	EBC5	0.872	0.633			
	EBC6	0.641	0.600			
Brand Acceptance				0.967	0.853	0.893
	BA1	0.932	0.551			
	BA2	0.909	0.689			
	BA3	0.891	0.598			
	BA4	0.893	0.763			
	BA5	0.825	0.773			
Brand Proselytization				0.944	0.738	0.894
	BP1	0.882	0.812			
	BP2	0.876	0.828			
	BP3	0.874	0.688			
	BP4	0.852	0.455			
	BP5	0.866	0.336			
	BP6	0.850	0.654			
Brand Development				0.930	0.728	0.865
	BD1	0.735	0.812			

	BD2	0.833	0.995			
	BD3	0.848	0.856			
	BD4	0.878	0.411			
	BD5	0.844	0.760			

Note. SMC: Squared Multiple Correlation, AVE: Average Variance Extracted; CR: Composite Reliability; α : Cronbach Alpha

After analyzing the Convergent validity, the discriminant validity also assessed. The Table 9 below, shows that for each pair of constructs the average of (AVE) value exceeds (0.5), and for all items, it exceeds the value of the Squared Multiple Correlation, which supports good evidence of discriminant validity in the model.

Table 9. The Results of Discriminant Validity

Pairs of Constructs	Average of AVE	Φ	Φ^2
Employee Brand Commitment – Brand Acceptance	0.785	0.439	0.193
Employee Brand Commitment – Brand Proselytization	0.728	0.569	0.324
Employee Brand Commitment – Brand Development	0.723	0.438	0.192
Brand Acceptance – Brand Proselytization	0.796	0.741	0.549
Brand Acceptance – Brand Development	0.791	0.607	0.368
Brand Proselytization – Brand Development	0.733	0.727	0.529

Note. AVE: Average Variance Extracted; Φ^2 : Squared Multiple Correlation

AVE computed as (AVE of the first construct+ AVE of the second construct)/2

The next step was testing the structural model and assessing the significance of relationships. Table 10 below presents the results of the structural model fit. All fit indices meet the cut-off criteria and show a robust structural model fit.

Table 10. Results of Structural Model Fit

Fit Index	Measurement Model (CFA)	Cut-off Criteria
χ^2	29.695 _(0.055)	p>0.05
Df	14	
CFI	0.966	CFI>0.95
TLI	0.954	TLI>0.95
RMSEA	0.048	RMSEA <0.06
SRMR	0.022	SRMR <0.08

Note. χ^2 = chi-square; df = degree of freedom; CFI = comparative fit index; TLI = Tucker-Lewis fit index; RMSEA = root mean square error of approximation; SRMR = standardized root mean residual

Following Table 11 that shows the results of path analysis:

Table 11. Results of Path Analysis

Path to	Path from	Ha	Std. Coeff.	t-value
Direct Effects				
Brand Citizenship Behavior	Employee Brand Commitment	H_{01} : Rejected	0.41	6.105*
Brand Acceptance	Employee Brand Commitment	H_{01a} : Rejected	0.94	17.908**
Brand Proselytization	Employee Brand Commitment	H_{01b} : Rejected	0.98	18.725**
Brand Development	Employee Brand Commitment	H_{01c} : Rejected	0.90	17.054**

*p<.05, **p<0.01

DISCUSSION AND CONCLUSION

This study aimed to understand the effect of employee brand commitment on brand citizenship behavior in the banking industry from the employees' perspective. Also, this study investigated the differences of employee brand

commitment and brand supporting behaviors depend on their years of experience, monthly income, and contact with customers. According to Garbarino & Johnson, 1999, organizations build employee commitment not only by boosting their morals to feel valued, but also by recognizing that their contribution will make a difference to the whole firm.

The results of this study indicated that there is a positive and significant relationship between employee brand commitment and brand citizenship behavior, including all of the three dimensions of brand citizenship behavior; which are brand acceptance, brand proselytization, and brand development. As mentioned previously, the highly committed employee tends to accept the organization's values, shows compliance, and acts upon the organization's benefits. Therefore, it is not surprising to realize that committed employees are exhibiting positive attitudes and behaviors toward the brand, seeking to satisfy external customers and communicate effectively with stakeholders (Burmamann & Zeplin, 2005; Punjaisri & Wilson, 2011).

These results also agreed with the findings of other studies, were employee brand commitment found to have a significant relationship with brand citizenship behavior (Burmamann, Zeplin, et al., 2009; Piehler, King, Burmamann, & Xiong, 2016). Also, Garas et al. (2018) stated that employee affective commitment and employee continues commitment positively associated with brand supporting in-role and extra-role behaviors. However, the findings of the current study are in contrast to the study of Preez et al. (2017) which showed the absence of brand proselytization as a component of brand citizenship behavior among frontline employees. However, the main reason for the absence of brand enthusiasm/proselytization possibly will be that most of the respondents were frontline employees whose salaries are usually meager.

One of the most important questions of this study was to explore if there are some effects for the employees' years of experience, monthly income, and contact with customers on their perspective of employee brand commitment and brand citizenship behavior. The results of this study show that employees with years of experience of 15 years or more in the bank, showed a more favorable perception for employee brand commitment. These results are also consistent with the findings of previous studies (Abdul-Nasiru, Mensah, Amponsah-Tawiah, Kwesi Simpeh, & Kumasey, 2014; Amangala, 2013; Salami, 2008). The results may be for the reason that the long period employee spent in the organization, the more opportunity he/she has in order to develop the sense of belonging (Joiner & Bakalis, 2006). However, employees' different years of experience found to have no effect on brand citizenship behavior.

According to the findings, there was a significant difference between employees with different income on their perspective on employee brand commitment (EBC), and brand citizenship behavior (BCB). Specifically, employees with good to high income between \$2000 and \$4000 showed better perspective of brand citizenship behavior. Besides, employees with the highest income (\$4001 and more) show the better perspective for employee brand commitment but they were not the highest in their perspective for brand citizenship behavior.

These findings aligned with the results of Kee, Ahmad, & Abdullah (2016). Their study showed a moderate positive relationship between the salary system and organizational commitment. According to Abdullah & Ramay (2012), there is a positive correlation between pay satisfaction and organizational commitment. Thus, if an organization used salary as one of the strategies in motivating the employees, it might lead to higher organizational performance (Tella et al., 2007). However, the findings of this study contradicted with the study of Ogba (2008), which showed that employees with high income are less

committed to their organizations comparing to employees with lower income. The reason for this result as explained by Ogba (2008) is that employees are committed to their organization not because of the income but because of other intrinsic and extrinsic factors.

Moreover, this study explored the effect of employee brand commitment on brand citizenship behavior not only on front-line employees but also it included the rest of the personnel excluding the top level management and examined variances between the two parties. Interesting findings showed in this study. Employees with contact with customers differ significantly from their other colleagues and have a much favorable perspective of employee brand commitment (EBC) and brand citizenship behavior (BCB). These findings are in contrast with the results of Preez & Bendixen (2015) which found that there is no significant difference between frontline staff and support staff except for job satisfaction and brand commitment which were higher for support staff. They explained that this slight difference might exist because support staff in the organization is usually promoted through the ranks, starting by customer service agent to their current support position.

The findings of this study have considerable managerial implications regarding employees' brand commitment specially in the banking industry as well as for the other service and hospitality sectors. This study found that brand commitment effect directly on employees' behaviors toward brand development, brand proselytization, and brand acceptance. Therefore, primarily it is essential to building a brand-oriented culture to support the alignment between employees' values and brand values (Baumgarth & Schmidt, 2010; Urde, Baumgarth, & Merrilees, 2013). Also, it is critical to demonstrate brand supporting behaviors through employees believes and attitudes (Judson et al., 2006). While this study found that employees with the higher income had the

better perspective for brand commitment, it discovered that the same employees with the higher income did not have a similar strong perspective on brand citizenship behavior comparing to the other less monthly income employees. Therefore, it is essential to review the income scale for the organization and its relationship with employee brand commitment and employee performance. However, this study stated that employees from the age group of (46 or above) and employees with 15 years of experience or more in the bank, had more brand commitment comparing to the other employees. Therefore, this study encouraging organizations to take into consideration the age of the employee and their years of experience while structuring specialized training programs for enhancing employee brand commitment and brand citizenship behaviors

Moreover, interestingly this study stated that employees who have contact with customers differ significantly from their peers who are working in a position that do not include any contact with customers; they have a much favorable perspective of employee brand commitment (EBC), and brand citizenship behavior (BCB). Therefore, managers need to investigate how to enhance brand commitment and brand citizenship behavior for employees who are not having contact with customers.

REFERENCES

- Abdul-Nasiru, I., Mensah, R., Amponsah-Tawiah, Kwesi Simpeh, K., & Kumasey, A. (2014). Organisational Commitment in the Public Service of Ghana: An Empirical Study. *Developing Country Studies*, 4(1), 49–55.
- Abdullah, A., & Ramay, M. I. (2012). Antecedents of organizational commitment of banking sector employees in Pakistan. *Serbian Journal of Management*, 7(1), 89–102. <https://doi.org/10.5937/sjm1201089A>
- Allen, N. J., & Meyer, I. . (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization. *Journal of Occupational Psychology*, (63), 1–18.
- Alshuaibia, A. S. I., & Shamsudinb, F. M. (2016). The Role of Human Resource Management Practices in Enhancing Internal Branding. *The European Proceeding Ö Social & Behavioral Sciences*, 599–605.
- Amangala, T. . (2013). The Effect of Demographic Characteristics on Organisational Commitment : a Study of Salespersons in the Soft Drink Industry in Nigeria. *European Journal of Business and Management*, 5(18), 109–119.
- Asgarnezhad Nouri, B., Mir Mousavi, M., & Soltani, M. (2016). Internal Branding , Brand Citizenship Behavior and Customer Satisfaction : An Empirical Study (Case Study : Keshavarzi Bank of Ardabil). *International Business and Management*, 13(3), 1–11. <https://doi.org/10.3968/8809>
- Baumgarth, C., & Schmidt, M. (2010). How strong is the business-to-business brand in the workforce? An empirically-tested model of “internal brand equity” in a business-to-business setting. *Industrial Marketing Management*, 39(8), 1250–1260. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2010.02.022>
- Boomsma, A. (1985). Nonconvergence, improper solutions, and starting values in LISREL maximum likelihood estimation. *Psychometrik*, 50(2), 229–242.
- Boomsma, A., & Hoogland, J. J. (2001). The Robustness of LISREL Modeling Revisited. *Structural Equation Modeling Present and Future*, 139–168. <https://doi.org/10.1007/BF02294248>
- Burmann, C., Jost-Benz, M., & Riley, N. (2009). Towards an identity-based brand equity model. *Journal of Business Research*, 62(3), 390–397. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.06.009>
- Burmann, C., & König, V. (2011). Does internal brand management really drive brand commitment in shared- service call centers? *Journal of Brand Management*, 18(6), 374–393. <https://doi.org/10.1057/bm.2010.50>
- Burmann, C., & Zeplin, S. (2005). Building brand commitment: A behavioural approach to internal brand management. *Journal of Brand Management*, 12(4), 279–300. <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2540223>
- Burmann, C., Zeplin, S., & Riley, N. (2009). Key determinants of internal brand management success: An exploratory empirical analysis. *Brand Management*, 16(4), 264–284. <https://doi.org/10.1057/bm.2008.6>
- Chiang, H.-H., Han, T.-S., & McConville, D. (2018). The attitudinal and behavioral impact of brand-centered human resource management: Employee and customer effects. *International Journal of Contemporary Hospitality*

- Management*, 30(2), 939–960. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1108/MRR-09-2015-0216>
- Cook, J., & Wall, T. (1980). New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfilment. *Journal of Occupational Psychology*, 53(1), 39–52. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1980.tb00005.x>
- Devasagayam, P. R., Buff, C. L., Aurand, T. W., & Judson, K. M. (2010). Building brand community membership within organizations: A viable internal branding alternative? *Journal of Product and Brand Management*, 19(3), 210–217. <https://doi.org/10.1108/10610421011046184>
- Erkmen, E., & Hancer, M. (2015). “Do your internal branding efforts measure up?” *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(5), 878–895. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2013-0442>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (2018). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(February), 39–50. <https://doi.org/http://www.jstor.org>
- Foster, C., Punjaisri, K., & Cheng, R. (2010). Exploring the relationship between corporate, internal and employer branding. *Journal of Product & Brand Management*, 19(6), 401–409. <https://doi.org/10.1108/10610421011085712>
- Garas, S. R. R., Mahran, A. F. A., & Mohamed, H. M. H. (2018). Internal corporate branding impact on employees’ brand supporting behaviour. *Journal of Product & Brand Management*, 27(1), 79–95. <https://doi.org/10.1108/JPBM-03-2016-1112>
- Garbarino, E., & Johnson, M. S. (1999). The Different Roles of Satisfaction, Trust, and Commitment in Customer Relationships. *Journal of Marketing*, 63(2), 70. <https://doi.org/10.2307/1251946>
- Grace, D., & O’Cass, A. (2002). Brand associations: looking through the eye of the beholder. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 5(2), 96–111. <https://doi.org/10.1108/13522750210423797>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis*. Pearson. <https://doi.org/10.1038/259433b0>
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural Equation Modelling : Guidelines for Determining Model Fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53–60.
- Hsieh, J.-K. (2016). The Effect of Frontline Employee Co-creation on Service Innovation: Comparison of Manufacturing and Service Industries. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 224(August 2015), 292–300. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.488>
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Hultén, B. (2011). Sensory marketing: The multi-sensory brand-experience concept. *European Business Review*, 23(3), 256–273. <https://doi.org/10.1108/09555341111130245>

- Joiner, T. A., & Bakalis, S. (2006). The antecedents of organizational commitment: the case of Australian casual academics. *International Journal of Educational Management*, 20(6), 439–452. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1108/MRR-09-2015-0216>
- Kayaman, R., & Arasli, H. (2007). Customer based brand equity: evidence from the hotel industry. *Managing Service Quality*, 17(1), 92–109. <https://doi.org/10.1108/09604520710720692>
- Kee, L. B., Ahmad, R. bin, & Abdullah, S. M. (2016). Relationship between Financial Compensation and Organizational Commitment among Malaysian Bank Workers. *Asian Business Research*, 1(1), 75–85. <https://doi.org/10.20849/abr.v1i1.29>
- Kimpakorn, N., & Tocquer, G. (2010). Service brand equity and employee brand commitment. *Journal of Services Marketing*, 24(5), 378–388. <https://doi.org/10.1108/08876041011060486>
- King, C., & Grace, D. (2005). Exploring the role of employees in the delivery of the brand: a case study approach. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 8(3), 277–295. <https://doi.org/10.1108/13522750510603343>
- King, C., & Grace, D. (2010). *Building and measuring employee-based brand equity. European Journal of Marketing* (Vol. 44). <https://doi.org/10.1108/03090561011047472>
- Miles, S. J., & Mangold, W. G. (2005). Positioning Southwest Airlines through employee branding. *Business Horizons*, 48(6), 535–545. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2005.04.010>
- Morhart, F. M., Herzog, W., & Tomczak, T. (2009). Brand-Specific Leadership: Turning Employees into Brand Champions. *Journal of Marketing*, 73(5), 122–142. <https://doi.org/10.1509/jmkg.73.5.122>
- Morhart, F. M., Herzog, W., & Tomczak, T. (2011). Turning Employees into Brand Champions: Leadership Style Makes a Difference. *GfK Marketing Intelligence Review*, 3(2), 35–43. Retrieved from <http://esc-web.lib.cbs.dk/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=69636645&site=ehost-live&scope=site>
- O'Reilly, C. A., & Chatman, J. (1986). Organizational commitment and psychological attachment: The effects of compliance, identification, and internalization on prosocial behavior. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 492–499. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.492>
- O'Reilly, C., Chatman, J., & Caldwell, D. (1991). People and organizational culture: a profile comparison approach to assessing person-organization fit. *Academy of Management Journal*, 34(3), 487–516.
- Ogba, I. (2008). Commitment in the workplace: The impact of income and age on employee commitment in Nigerian banking sector. *Management Research News*, 31(11), 867–878. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1108/MRR-09-2015-0216>
- Papasolomou, I., & Vrontis, D. (2006). Using internal marketing to ignite the corporate brand: The case of the UK retail bank industry. *Journal of Brand Management*, 14(1–2), 177–195. <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2550059>

- Piehler, R., King, C., Burmann, C., & Xiong, L. (2016). The importance of employee brand understanding, brand identification, and brand commitment in realizing brand citizenship behaviour. *European Journal of Marketing*, 50(9), 1575–1601. <https://doi.org/10.1108/09574090910954864>
- Porricelli, M. S. (2013). *Employment Engagement: Antecedents and Consequences*. H. Wayne Huizenga School of Business and Entrepreneurship Nova Southeastern University.
- Porricelli, M. S., Yurova, Y., Russell, A., & Bendixen, M. (2014). Antecedents of brand citizenship behavior in retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(5), 745–752. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2014.06.002>
- Preez, R. Du, Bendixen, M., & Abratt, R. (2017). The behavioral consequences of internal brand management among frontline employees. *Journal of Product & Brand Management*, 26(3), 251–261. <https://doi.org/10.1108/JPBM-09-2016-1325>
- Preez, R. Du, & Bendixen, M. T. (2015). The impact of internal brand management on employee job satisfaction, brand commitment and intention to stay. *International Journal of Bank Marketing*, 33(1), 78–91.
- Punjaisri, K., Evanschitzky, H., & Wilson, A. (2009). Internal branding: an enabler of employees' brand-supporting behaviours. *Journal of Service Management*, 20(2), 209–226. <https://doi.org/10.1108/09564230910952780>
- Punjaisri, K., & Wilson, A. (2011). Internal branding process: key mechanisms, outcomes and moderating factors. *European Journal of Marketing*, 45(9/10), 1521–1537. <https://doi.org/10.1108/03090561111151871>
- Punjaisri, K., Wilson, A. M., & Evanschitzky, H. (2008). Exploring the Influences of Internal Branding on Employees' Brand Promise Delivery: Implications for Strengthening the Customer-Brand Relationships. *Journal of Relationship Marketing*, 7(4), 407–424.
- Rafiq, M., & Ahmed, P. K. (2000). Advances in the internal marketing concept: definition, synthesis and extension. *Journal of Services Marketing*, 14(6), 449–462. <https://doi.org/10.1108/08876040010347589>
- Ravens, C. (2014). *Internal Brand Management in an International Context*. Springer Gabler. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-00754-6>
- Salami, S. O. (2008). Demographic and Psychological Factors Predicting Organizational Commitment among Industrial Workers. *Anthropologist*, 10(1), 31–38.
- Shaari, H., Salleh, S. M., & Hussin, Z. (2012). Relationship Between Brand Knowledge and Brand Rewards , and Employees ' Brand Citizenship Behavior : the Mediating Roles of Brand Commitment. *International Journal of Business and Society*, 13(3), 335–354.
- Tella, A., Ayeni, C. O., & Popoola, S. O. (2007). Work motivation, job satisfaction, and organisational commitment of library personnel in academic and research libraries in Oyo State, Nigeria. *Library Philosophy and Practice (e-Journal)*, Paper 118.(APR.), 1–16. <https://doi.org/ISSN 1522-0222>

- Terglav, K., Konečnik Ruzzier, M., & Kaše, R. (2016). Internal branding process: Exploring the role of mediators in top management's leadership-commitment relationship. *International Journal of Hospitality Management*, 54, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.12.007>
- Urde, M., Baumgarth, C., & Merrilees, B. (2013). Brand orientation and market orientation - From alternatives to synergy. *Journal of Business Research*, 66(1), 13–20. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.07.018>

SPATIAL, SOCIAL AND ENVIRONMENTAL EFFECTS OF FORCED DISPLACEMENT DUE TO DAM CONSTRUCTION: THE CASE OF HASANKEYF

Muzaffer BİMAY*

Abstract

To meet the growing power and irrigation needs in the world and Turkey, to prevent terrorism, and due to sovereignty concerns on water management, recently dams have been frequently built, and the locations of villages, towns or cities within the areas covered by the dams built or being built are changing. Spatial changes made for compulsory reasons reveal many socio-economic, cultural and environmental problems and related discussions. This study aims to address the social, spatial and environmental impacts of the people of Hasankeyf, who have been living in thousands of caves and historical artifacts for thousands of years, as a result of their forced migration to the New Hasankeyf campus due to the Ilisu Dam and hydroelectric power plant built as a result of a public policy. In this field study, an interview were realized with 214 family members selecting randomly among 734 families who moved to New Hasankeyf, and the findings were obtained via this study were interpreted by making descriptive and relational analyzes. From the data obtained; It was determined that the families who settled in New Hasankeyf were against the dam since the beginning of the project, they were not consulted for the dam construction and the new campus, they lost their income due to the damaging of tourism sector, the destruction of agricultural areas.

Keywords: Forced Migration, Spatial and Environmental Changes, Ilisu Dam, Hasankeyf

BARAJ YAPIMI NEDENİYLE YAPILAN ZORUNLU YER DEĞİŞTİRMELERİN MEKÂNSAL, TOPLUMSAL VE ÇEVRESEL ETKİLERİ: HASANKEYF ÖRNEĞİ

Özet

Dünyada ve Türkiye’de artan enerji ve tarımsal sulama ihtiyacının karşılanması, terörün önlenmesi, su yönetimi üzerindeki egemenlik kaygıları nedeniyle son dönemlerde sıklıkla barajlar yapılmakta ve yapılan ya da yapılmakta olan barajların kapsadığı alanların içinde kalan köy, kasaba veya kentlerin yerleri değişmektedir. Zorunlu nedenlerle yapılan mekan değişikliklerinde sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel birçok

* Öğr. Gör. Dr., Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
muzaffer.bimay@batman.edu.tr

sorun ve buna bağlı tartışmalar ortaya çıkmaktadır. İşte bu çalışma, binlerce mağara ve tarihi eser içinde bin yıllardır yaşamını sürdüren Hasankeyflilerin, bir kamu politikasının sonucu olarak yapılan Ilisu Barajı ve HES nedeniyle, Yeni Hasankeyf yerleşkesine zorunlu göçleri sonucunda ortaya çıkan toplumsal, mekânsal ve çevresel etkileri ele almayı amaçlamıştır. Bu bağlamda yapılan saha araştırmasında Yeni Hasankeyf'e taşınan 734 kişilik aile içinden tesadüfi yöntemle seçilen 214 aileye mensup bireyle görüşülmüş, elde edilen bulguların betimsel istatistikleri ve ilişkisel analizleri yapılarak yorumlanmıştır. Elde edilen verilerden; Yeni Hasankeyf'e yerleşen ailelerin projenin başlangıcından itibaren baraja karşı oldukları, baraj yapımı ve yeni yerleşke için kendilerine danışılmadığı, turizmin azalması ve tarımsal alanların yok olması nedeniyle gelir kaybı yaşadıkları, zorunlu göçler nedeniyle kültürel değerlerin kaybolduğunu değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca bulguların yapılan ilişkisel analizinde de anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu göç, Mekânsal ve Çevresel değişimler, Ilisu Barajı, Hasankeyf

INTRODUCTION

Migration, which is the general name for spatial changes, has emerged individually or massively, compulsively or voluntarily throughout the history (Faist, 2003; Tekeli ve Erder, 1978). Immigrants sometimes voluntarily move to work in better economic conditions and to get better education. Sometimes, they are forced to migrate due to wars, conflicts, human rights violations, natural disasters, savings about public investments (such as urban infrastructure renewal and development, transportation, natural resource extraction and dam projects) (Bakırcı, 2002: 57). It has been stated that approximately 50.8 million people were internally displaced due to force majeure at the end of 2019, (Internal Displacement Monitoring Center [IDMC], 2020). It has been suggested that approximately 70% of these forced displacements occur due to dams, while the rest of them displaced due to war, civil conflict, natural disasters and other public investments (Stanley, 2004: 8). The second half of the twentieth century is the period when the dams, dating back 5 thousand years, were mostly built. On the one hand, the global population growth and increasing electricity demand, on the other hand, the economic development goals of the countries due to the urgent need to reduce greenhouse gas

emissions have revealed an unprecedented increase in both scale and scope in the construction of dams and hydroelectric power plants (HEPP) in recent years (Poff ve Hart, 2002: 59; BM, 2012). Again, these investments made during this period became the most important public policy targets of governments in many parts of the world, especially in China, Sub-Saharan Africa and South Asia (Zarfl ve diğ. 2015: 162). There are many positive and negative effects of these constantly increasing investments on societies. Dam and HEPP investments provide socio-economic benefits at national or regional level such as generating electricity, providing flood control and improving agricultural irrigation. However, the social networks of those forced to migrate, especially their livelihoods, are changing and they face socio-economic, spatial, environmental and ecological effects. (Rosenberg ve diğ., 1995; Tilt ve Gerkey, 2016; Walker ve diğ., 2004; Si, 1993; Anderson ve diğ., 2006). In sociological term, one of the most important effects is the forced displacement of local communities (Terminski, 2013; Thomas ve Adams, 1999; World Comission on Dams [WCD], 2000; Richter ve diğ., 2010).

Dam construction in Turkey has been developed as a public policy since the 1930s. In the last 50 years, 861 dams and 681 HEPP projects have been carried out (tarimorman.gov.tr, 2020; DSİ, 2020). Residents of many settlements that remained within the basin due to the dams were forcibly displaced and migrated to newly created settlements (Bakırcı, 2002: 378). As a result of these migrations, many spatial, administrative, socio-economic and environmental problems have arisen. Similar results were encountered in the transportation of Hasankeyf, a historical and cultural city within the area covered by the Ilisu

Dam and HEPP**, whose project works were initiated in 1954 and the construction of which was initiated at the beginning of 2008. Here, this study aims to analyze how the forced displacements caused by the dam have changed the local, ecological, socio-economic, cultural and environmental system and what their effects are, through the example of Hasankeyf. Hasankeyf, which has been in existence for thousands of years, has been the capital of various civilizations, has an important historical and cultural heritage, and the agriculture, animal husbandry and fishing sector has also existed in the fertile lands of the Tigris River for years. All these important factors played a critical role in choosing the city as a study subject. The main expectation of the study is that "public policies based on the forced displacement caused by the dam may reduce the socio-economic and cultural resilience of the indigenous people, as well as cause ecological and environmental damage". The study is based on the basic question "What are the spatial-administrative, socio-economic and environmental effects of dam construction". It is hoped that the determinations to be made and the findings to be obtained will guide the future public policies regarding the dams.

1. Sustainable Development, Dam Constructions and Mandatory Spatial Changes

One of the main goals of sustainable development is to meet renewable energy needs. The most important investment in energy supply in the last century is the construction of dams and HEPP investments accordingly. Dams are important structures that increase the living standards of people staying in the areas where dams were built (Rosenberg ve diğ., 1995; Berkün, 2007: 14; Bozkuş, 2004:

** The name of the Ilisu Dam has been changed to Veysel Eroğlu Dam on 12 May 2020. However, it has continued to be named as Ilisu Dam and HEPP in this article because for years it has remained as the Ilisu Dam Project in the memories.

3336). On the other hand, dams can cause many negative effects due to their environmental and climatic effects disrupting the ecological balance (Anderson, Freeman & Pringle, 2006; Sever and Kalın, 2010). In addition, with the construction of the dam, there is a significant amount of forced migration from settlements under the reservoir to other regions (Terminski, 2013; WCD, 2000; Richter et al., 2010; Thomas ve Adams, 1999;).

In projects supported by the World Bank, approximately 70% of development-based involuntary displacement and resettlement occur every year due to dam projects, and approximately 15 million people are displaced annually due to dam constructions (Picciotto, 2013: 248; Terminski, 2013: 11). Although the effects of dams on communities and regions are different (Huang, Lin, Li & Ning, 2018: 3), it has been stated that approximately 40-80 million people were displaced from 1950 to 2000 (Stanley, 2004: 8-9; Goodland, 2010; IDMC, 2001; WCD, 2000). It's stated that, approximately 350,000 people forced to migrate due to 198 large-scale dam made since 2005, in Turkey. (Şatıroğlu, 2012: 54). In today's world forced migration is heavily experienced in China, Vietnam, Egypt, Pakistan, Brazil, the USA and Turkey. In these countries; discrimination, exclusion and pressure may arise in the allocation of public resources, services and opportunities, especially in expropriation procedures, due to forced displacement (Stanley, 2004: 8-9; Parlak, 2007: 67). In addition, forced migration causes socio-economic and psychological problems in these countries. (Placier ve Hall, 2000). For this reason, organizations such as the World Bank (World Bank, WB), the Organization for Economic Development and Cooperation (OECD) and the United Nations (UN), which provide loans to dams built in the world and in our country, impose restrictions on dam constructions and require following of various principles (Kitchen ve Ronayne, 2002: 106; Kälın, 2008).

2. General Information on Research Area and Settlement Process in New Hasankeyf

In this section, general characteristics of Hasankeyf, the largest settlement unit affected by the Ilisu Dam and HEPP, which was planned in 1954 and started to be built since 2008, are explained.

3. General Features of Hasankeyf and Ilisu Dam

Hasankeyf, located in the center of Mesopotamia, is an ancient city which hosted many civilizations such as Byzantines, Ottomans, Artukids, Ayyubils, Assyrians, Urartians, Marwanians and Arabs (Bayazit, 2015: 73-74). Hasankeyf, known as "Kipas", "Cehpa", "Ciphas" in Roman sources and "Hasın Kayfa (Rock Castle)", "Hısn Keyba", "Hısn Kayfa", "Hısnı Keyfa" in other sources. It has gained a reputation for being the only city that can preserve its medieval integrity and having a history dating back to late Assyrian, Urartu and Roman periods 10,000 years ago (Miynat, 2009; Haspolat, 2005; Şener, 2004). The first settlements in the urban sense are M. Ö. It dates back to 1000 years ago (Leedom, 2009). Hasankeyf, which remained in the background in the urban sense until the beginning of the 20th century, was a subdistrict of the town of Gercüş in Mardin in 1926. With the Law No. 3647 dated May 18, 1990, Batman became a province and Hasankeyf gained the status of a district affiliated with it.

Turkey, at the General Conference of UNESCO, which convened in Paris between 17 October-21 November 1972 agreed the "World Convention for the Protection of Cultural and Natural Heritage" and, in its internal legislation, pulled the Cultural and Natural Heritage Protection Act No. 2863 on 23.07.1983. Thus, Hasankeyf, which was declared a 1st degree site in 1978, was accepted as a "cultural heritage" as per national and international legislation and it was aimed to be left to future generations (Haspolat, 2005: 22).

Ilisu Dam and HEPP, one of the main elements of the GAP (Southeastern Anatolia Project), is one of the largest water projects in the world (Yenigün ve Yüzgöl, 2013: 565-566). Within the framework of studies on the development of soil and water resources of the Tigris River has been launched by DSİ (Turkey's State Waterworks Administration) in 1954 and has been launched to cover the many settlements, including Hasankeyf first. Planning and project studies of the dam, which the Minister of Agriculture and Forestry Dr. Bekir Pakdemirli called "70 years dream", started in 1969 and the implementation of the project started in 1988 when it was included in the investment program (tarimorman.gov.tr, 2020). However, since Hasankeyf is on the "cultural heritage" list, local and foreign forces pressed for the dam not to be built. Therefore, the construction of the dam has been suspended for a while. For this reason, with the "Principle Decision on the Protection of Immovable Cultural Property Affected by Dam Sites" numbered 717, which was taken by the High Council for the Protection of Cultural and Natural Heritage and was published in the Official Gazette on October 27, 2006, it was again decided to plan and build dams "outside the protected area". However, it was understood that it is not possible to construct Ilisu Dam outside the protected area, within the framework of the "Resettlement Action Plan", it was deemed appropriate to build the dam after some historical assets in Hasankeyf moved to the new settlement area.

Until 2008, agreements were made with many foreign companies for the Ilisu Dam Project, but these companies withdrew from these agreements, citing the ecological, socio-economic and cultural effects of the Ilisu Dam. When foreign finance companies withdrew from the project, the government continued the project on May 16, 2008 with domestic bank loans (Başkaya ve Türk, 2015: 353) and completed the construction of Ilisu Dam and HEPP in the first quarter

of 2020. This dam is in the 1st place in the world in terms of filling volume, body length and surface volume in Concrete Faced Rock Fill Dam type, it ranks second in terms of volume and fill dam in Turkey, 3rd in terms of storage volume and 4th in terms of installed power (DSİ, 2018). The Ilisu Dam and HEPP, which are built for electrical energy production and have a volume of 10.625,00 million hm³, at 135 m water elevation, consists of 6 turbines. The first of these six tribunes was commissioned on May 19, 2020, and the second on 30.06.2020, and electricity generation started. In addition, with this project, it is aimed to irrigate a total area of 765 thousand decares with modern techniques in the plains of Nusaybin, Cizre, İdil, and Silopi with the waters regulated in the Ilisu Dam and released to the Cizre Dam to be built later. With 1200 MW of installed power and 4.120 GWh / year of energy, it is estimated that the Ilisu Dam and HEPP project will provide \$ 412 million per year to the national economy (tarimorman.gov.tr, 2020; Hasankeyf District Governorship, 2020; DSI, 2020).

4. Moving Process and Expropriation

From the Ilisu Dam and HEPP Project; A total of 108 settlements, including 1 district (Hasankeyf), 107 villages and hamlets in the provinces of Mardin, Diyarbakır, Batman, Siirt, and Şırnak in the Southeastern Anatolia Region, were affected. 45 of these settlements were subjected to resettlement, and 63 of these settlements, some of the lands belonging to these settlements were submerged (DSI, 2019: 5-21). In addition, 18 villages and 7 hamlets of Eski Hasankeyf were affected by the construction of the dam. Within the scope of the Ilisu Dam and HEPP Project, work on the New Campus Area and New Cultural Park Area for Hasankeyf started in 2005. With the "urgent expropriation" made by the Ministry of Environment and Urbanization, the expropriation process has been initiated by the Ministry of Environment and Urbanization of the area

(annulled), which was designated as a new settlement with the decision of the Council of Ministers numbered 2006/10642, published in the Official Gazette dated 12 July 2006 and numbered 26226. DSI (State Hydraulic Works Administration) initiated the expropriation process for the submerged places and the Provincial Directorate of Environment and Urbanization for the places out of the water. After the expropriation procedures were completed, a resettlement announcement was made by the Batman Provincial Directorate of Environment and Urbanization in 2008, but no application was made for entitlement. Since 2013, gradual relocation procedures have been initiated by public institutions to public buildings built by TOKI in the New Hasankeyf Campus in 2010. As of this date, DSI, Provincial Directorate of Environment and Urbanization and Hasankeyf District Governorship informed about the relocation and expropriation and made a new resettlement announcement by granting the right to apply again. However, it was determined that more applications than expected were made to this announcement, which was made without determining the conditions for being entitled. Therefore, with the Decree of the Council of Ministers numbered 2015/7590 published in the Official Gazette dated 05.05.2015 and numbered 29346 and the Decree of the Council of Ministers numbered 2016/8857 published in the Official Gazette dated 01.06.2016, the conditions of entitlement were determined and within this scope, Batman Provincial Directorate of Environment and Urbanization Between 21.07.2016 and 19.08.2016, the resettlement announcement was made and 2113 application were accepted. Within this framework, the Local Settlement Commission has determined 728 residences and 137 commercial right owners as a result of examinations and evaluations. For the completed houses, lots were drawn before the notary public on 02 April 2019 and the right holders were determined. The relocations started in August 2019 under the

management of Hasankeyf District Governorship, which also undertakes the inter-institutional coordination, and was completed on February 10, 2020 by providing sufficient personnel and truck support by the DSI 16th Regional Directorate (Hasankeyf District Governorship, 2020; DSI, 2020). After the relocation procedures were completed, it was observed that the Old and New Hasankeyf differed in population and household. According to this; According to 2014 ADNKS data, while there were 3143 people and 315 households in Old Hasankeyf (Başkaya ve Türk, 2015: 353), 757 households and approximately 3500 people were identified in Yeni Hasankeyf as of 2020 (Hasankeyf District Governorship, 2020).

5. Method

In this part of the study, the headings of the research method and model, data collection methods, analysis of the data obtained in the research, the population and sample of the research are included.

5.1. Research Method and Model

Quantitative research method was used for this research. This method is based on quantitative measurements that enable the measurements of variables to be expressed in numbers (Punch, 2011). Descriptive or descriptive research model was used as the research model. What is important in this type of research is to describe the current situation. Therefore, the researcher does not manipulate the independent variables in any way (Can, 2017: 12).

5.2. Data Collection Method Used in the Study and Data Analysis

The questionnaire technique was chosen as the method of data collection and a questionnaire consisting of closed-ended questions was prepared. With this method, it was aimed to obtain data through a list of questions that the participants will answer via directly reading. While preparing the questionnaire, many applied scientific studies on this subject were also used. The

questionnaire consists of multiple choice and five-point likert scale questions. The five-point Likert scale consisted of "strongly disagree, disagree, undecided, agree and strongly agree" options. The questionnaire prepared within this framework was selected among 734 households in Yeni Hasankeyf, 60 from Kültür neighborhood, 50 from Raman district, 54 from Dicle district, 50 from Eyyübi district and applied to a total of 214 family members by determining one person from each household. The surveys were conducted between June and August 2020 with the decision of the Ethics Committee of Batman University dated 07.07.2020 and numbered 2020/03. The scope of the study was limited to Hasankeyf, which is the only city under the dam due to resource and time limitations. The descriptive statistics of the data obtained through the questionnaire were made through the SPSS 24 program. Thus, besides the descriptive statistics of the findings, descriptive and relational analyzes were also made. On the other hand, in order to measure the spatial, environmental and social influence levels of the participants, arithmetic average and proportional frequencies were used as descriptive statistics. Factor analysis was performed for the reliability studies of the data collection tool and the data obtained are shown in the table below:

Table 1. Factor, Reliability and Validity Analysis

Expressions	Environm- ental	Spatial- managerial	Socio- economic
I think the plant species will decrease	,852		
I think the animal (fauna and flora) species will decrease	,825		
It will decrease / decreased the cultivated agricultural areas	,806		
It Affected / will affect fishing negatively	,710		
I would migrate to another city if I had the opportunity	,561		
I am glad to settle in New Hasankeyf		,865	
I am glad to settle in a new house		,845	
I think it will contribute to the development of New Hasankeyf		,668	
Our problems are solved immediately in New Hasankeyf		,647	

My monthly income decreased due to moving to New Hasankeyf				,808
I had to change profession due to moving to New Hasankeyf				,716
The opportunity to live our traditions and customs in New Hasankeyf decreased				,644
I have trouble finding or establishing a job in New Hasankeyf				,619
Variance Description Ratio	31.407	17.954	10.610	
Total Variance Disclosure Ratio				59.970
Meaan	3,116	2,730	3,315	
Standard Deviation	0,075	0,074	0,069	
Cronbach's Alpha	0,833	0,777	0,696	
Cronbach's Alpha (Genel)				0,701
Kaiser-Meyer-Olkin(KMO)				,790
Bartlett Testi				0,00
Skewness (çarpıklık)	0,481; 166	0,042; 0,166	-0,622; 0,166	
Kurtosis (basıklık)	0,603; 0,331	-1,062; 0,331	-0,135; 0,331	

In the factor analysis test made for the first time among the statements above, it was determined that the scale was gathered under three factors explaining 59.970% of the total variance with an eigenvalue greater than 1. This shows us that the factor load is high. In the scale consisting of 24 statements at the beginning, the factor load of 11 statements was determined as low and they were removed from the scale. In later analysis, the scale was handled over 13 statements. The final version of the statements in the scales are; environmental 5, spatial-managerial 4, and socio-economic 4. After factor analysis, Cronbach's Alpha value was calculated as 0.701 for the reliability of the scales. This value is considered to be highly reliable (Gürüş ve Astar, 2015: 283). Confirmatory factor analysis was used for validity and it was accepted that there was a relationship between variables as $p = 0.000 < 0.05$ as a result of the Barlett Test. As a result of the test to determine whether the sample size is suitable for factor analysis, the KMO value was calculated as 0.790 and this value is considered to be a very good value (Kalaycı, 2010: 322). Alpha value and sum of explained variance show that the scale is safe and valid. Alpha value and sum of explained variance show that the scale is safe and valid. Kolmogorov-Smirnov test was

applied to determine whether the tests would be parametric or non-parametric in the analyzes performed to analyze the data, and it was checked whether the scale values were significant. It was determined that kurtosis and skewness values were between 2 and -2 on a scale basis. These values show us that the data are distributed normally (George ve Mallery, 2010). Values such as mean and standard deviation, which are among the descriptive statistics, were used in the descriptive analysis of the data. T and ANOVA tests, which are among the parametric tests, were used to determine the significance tests to be applied to the variables.

5.3. Study Population and Sample

The universe of this research consists of people living in Old Hasankeyf and therefore settled in New Hasankeyf. Considering that such a survey will be difficult in terms of time and cost for 108 settlements under the Ilisu Dam, it is limited to Hasankeyf. The sample of the study, on the other hand, consists of 214 women and men over the age of 18 determined based on the lists obtained on the basis of neighborhood among the families settled in 734 residences in New Hasankeyf. The demographic characteristics of this sample group are explained in the table below.

Table 2. Distribution of Participants by Demographic Characteristics (N=214)

Gender	F	%
Male	104	48,6
Female	110	51,4
Age Categories (In Years)	F	%
18- 28	50	23,4
29- 39	67	31,3
40- 50	59	27,6
51- 61	18	8,4
62+	20	9,3
Marital Status	F	%
Married	117	54,7
Single	58	27,1
Widowed	35	16,4
Divorced	4	1,9

Education Status	F	%
Illiterate	29	13,6
Primary school graduate	51	23,8
Middle school graduate	39	18,2
High school graduate	66	30,8
Universty or postgraduate graduate	29	13,6
Professions	F	%
High and middle level officers (bank personnel, district governorship personnel, teacher, nurse etc.)	17	7,9
Minor officer or worker (driver, security officer, municipal cleaning officer, cook etc.)	20	9,3
Self-employment (lawyer, doctor, accountant, etc.)	23	10,7
Tradesman (tailor, hairdresser and barbershop, electrical technician, dowry shop, carpenter, coffee, cafe, restaurant, market or grocery operator etc.)	31	14,5
Temporary professions (daily worker, peddler, marketer, shepherd, farmer, etc.)	11	5,1
Those who are looking for a job but cannot find it	1	0,5
Housewives and those who do not want to work	75	35,1
Other (students and those who do not indicate a job)	32	14,9
Monthly Income By Household	F	%
0-1000	22	10,3
1001-2000	45	21,0
2001-3000	65	30,4
3001-4000	38	17,8
4001- 5000	30	14,0
5001- +	7	3,3
Those Who Do Not Indicate Income	7	3,3

In general, it is known that the participation of women is less in surveys conducted in the field. However, it can be predicted that the number of female participants increased due to the fact that the pollsters were selected especially among women in the study conducted in the Hasankeyf city sample and the said pollsters were able to speak Kurdish, Turkish and Arabic. It is an important detail that more than half of the participants (54.7%) are young people and most of them are married. It was revealed that there were some partially illiterate participants and they were sincerely involved in the interviews. It is understood from the table that the participants included people from all professions and

therefore the income level differs according to the professions. Nevertheless, the fact that approximately one third of the participants declared income below the minimum wage also reveals the economic difficulties during the move.

5.4. Results

Participants were asked for their opinions on whether any institution or organization had been informed before the construction of the Ilisu Dam and HEPP started, and the data obtained are shown in Table 3.

Table 3. Distribution of the Participants according to their Opinions as to whether or not they were informed about the construction of the Ilisu Dam and HEPP(N=214)

Variables	F	%
Yes, notified.	83	38,8
No, no information was given.	131	61,2

According to Table 3, it was revealed that more than half of the participants (61.2%) did not receive any information from any institution or organization. It can be said that 38.8% of the participants were informed to a certain extent by the staff of the District Governorship, Municipality and TOKI.

Table 4. Distribution of the Participants by the Learning Period of the Ilisu Dam and HEPP(N=214)

Variables	F	%
1-4 between years	11	5,1
4-10 between years	61	28,5
11-20 between years	83	38,8
21-35 between years	22	10,3
36-50 between years	17	7,9
51 years and above	20	9,3

The project related to Ilisu Dam and HEPP was started by DSI in 1954 and the construction of the dam was started in 2008. It can be said that a significant portion of the local people (72.4%) of the project completed in 2020 were informed after the dam construction started. It is understood from the table that

very few of the participants (9.3%) were informed at the beginning of the dam project.

Table 5. Distribution of the Participants According to the Source from which They Learned that the Ilisu Dam and HEPP will be Built (N=214)

Variables	F	%
Family	83	38,8
State officials	23	10,7
Social circle	108	50,5

In order to ensure the sustainability of public policies, these policies should be realized with a transparent and participatory approach. For this, it is necessary to inform the local people by policy makers from every stage of development-based policy processes that will affect local people. Although Hasankeyf is the only city subjected to forced displacement due to the construction of the Ilisu Dam and HEPP, it is understood that the local people were not informed in time. It is understood that only 10.7% of the participants were informed by state officials (district governorship, municipality, DSI, imams). All of the rest (89.3%), on the other hand, received information from their family (mother, father, spouse, children, grandfather, grandchild) or social circle (friends, relatives, neighbors, residents of the district, local and national press, coffee shops).

Table 6. Distribution of the Participants According to Their Attitudes towards the Construction of Ilisu Dam and HEPP (N=214)

Variables	F	%
I didn't oppose	9	4,2
I opposed and participating in operational activities	30	14,0
I opposed, but did not participate in the operational activities	175	81,8

When we look at the attitudes of the participants about what they did when they learned that Hasankeyf would be inundated due to the Ilisu Dam and HEPP, it is understood from the table that almost all of them (95.8%) opposed the construction of the dam. In addition, it can be said that 14.0% of the participants

who opposed showed their actions through platforms such as marches, rallies, meetings and social media.

Table 7. Distribution of Participants According to the Expropriation of Properties (N=214)

Variables	F	%
Expropriated	179	83,6
Not expropriated	35	16,4

The majority of the participants (83.6%) benefited from expropriation because they owned one of the real estates such as house, land, garden, office etc. in Old Hasankeyf. It is understood that very few (16.4%) people who did not benefit from expropriation were formed by those who did not meet the criteria for expropriation or were rejected after necessary objections.

Table 8. Distribution of the Participants According to whether they find the Value of the Expropriated Property Reasonable (N=214)

Variables	F	%
I found it reasonable	43	23,4
I did not find it reasonable	136	76,6

It can be said that 23.4% of the places where they are located are satisfied with the expropriation value they have received. However, it is understood that the majority of the participants (76.6%) are not satisfied with the expropriation price.

Table 9. Distribution of Participants Who Find the Expropriation Price Unreasonable According to Their Attitudes (N=136)

Variables	F	%
I did not do anything	72	52,9
I used my legal objection rights by applying to the court	50	36,8
I looked for ways to appeal, but I didn't do anything	14	10,3

The processes followed by the participants who do not accept the expropriation price can be seen in Table 9. When the table was examined, it was understood that more than half of the participants (52.9%) did not raise any legal

objections. It can be said that 36.8% of the participants apply to the court and seek their rights through legal means.

Table 10. Distribution of the Participants as to whether they were consulted about the Dam Construction (N=214)

Variables	F	%
Nobody asked my opinion	196	91,6
Someone asks for my opinion	18	8,4

Almost all of the participants (91.6%) stated that their opinions were not consulted and they were not consulted in any way. On the other hand, 8.4% of the participants stated that journalists, surveyors, engineers, district governorship personnel, someone on behalf of the state and tourists visiting Hasankeyf exchanged views with them at certain periods.

Table 11. Distribution of the Participants According to Their Opinions Regarding Whether the Construction of Ilisu Dam and HEPP is Beneficial (N=214)

Variables	F	%
Beneficial	76	35,5
I have no idea	15	7,0
Not beneficial	123	57,5

The participants were asked whether the construction of Ilisu Dam and HEPP would be beneficial or not, and more than half (57.5%) of the participants stated that the Ilisu Dam would not be useful. 35.5% of the participants stated that they believe that the Ilisu Dam and HEPP will increase income generating areas such as energy, irrigation and tourism and thus will be beneficial.

Table 12. Distribution of Participants According to the Importance They Attach to the Places Under the Dam Lake (N=214)

Variables	F	%
Historical places	86	40,2
Tombs	49	22,9
Houses	27	12,6
Caves	26	12,1
Orchards and fields	26	12,1

40.2% of the participants stated that historical places are the most important loss for them. Other important losses can be stated as tombs (22.9%), houses (12.6%), caves, fields and gardens, respectively.

Table 13. Distribution of Participants by Whether They have Family Members Immigrated Outside the District After Moving to New Hasankeyf (N=214)

Variables	F	%
Yes, some of my family migrated	71	33,2
No, no one from my family migrated	143	66,8

It was revealed that some family members did not want to move to New Hasankeyf due to the forced evacuation of the old Hasankeyf or migrated to other cities due to unemployment etc. Accordingly, it is understood from the table that 33.2% of the participants are immigrants from their families.

Table 14. Distribution of the Participants by Whether Participants' Migrant Family Members Are Satisfied with Their Places (N=71)

Variables	F	%
They satisfied from migration	12	16,9
They think of coming back	52	73,2
They regret but don't think to come back	4	5,6
I do not know	3	4,3

Table 14 shows that a significant portion (73.2%) of some family members who do not want to move to New Hasankeyf and migrate to other cities want to return. It is assumed that the reason for this is that the migrants have difficulty in adapting to the places they go after the migration and their economic expectations are not met.

Table 15. Distribution of Participants by Most Important Problems They have been Encountered in New Hasankeyf (N=214)

Variables	F	%
Drinking water problems	78	36,4
Environment and infrastructure problems	38	17,8
Economic problems	35	16,4
Troubled and unstable houses	27	12,6
All of them	16	7,5
Urban transportation problem	15	7,0
Cultural problems	5	2,3

When Table 15 is examined, 36.4% of the participants stated that the most important problem they faced in New Hasankeyf was the lack of drinking water, 17.8% of the problem of environment and infrastructure (construction waste and pollution, unplanned urbanization, lack of green space), 16%, 4 unemployment and other economic (decrease in unemployment, agriculture and animal husbandry, decrease in tourism revenues) problems, 12.6% the houses are not intact (the garden dimensions are not the same, the roofs of the houses are dripping, the houses are attached to each other), 7% the problem of urban transportation (lack of cars, inability to go to the cemetery, lack of shopping areas and bazaar), 2.3% of cultural values (inability to meet relatives, unaccustomed neighbors and flooding of the graves) and 7.5% stated that all the problems mentioned above exist.

Table 16. Distribution of Participants According to Whether They Have Been Helped During and After Moving to New Hasankeyf (N=214)

Variables	F	%
Certain institutions of the state helped	63	29,4
Family, relatives, friends or neighbors helped	18	8,4
The company (the firm that built the houses) helped	6	2,8
Nobody helped	127	59,3

It can be said that more than half of the participants (59.3%) were not helped among the answers given to the question about whether the participants were helped during their move to New Hasankeyf. It is understood from the table that some institutions of the State, especially the District Governorship and TOKİ, and the relatives of the participants helped the rest (40.7%).

Table 17. Distribution of Participants, According to Which Services They Use More in New Hasankeyf, Compared to the Old (N=214)

Variables	F	%
Health	114	53,3
Education	19	8,9
Security	8	3,7
Other	7	3,3
None	66	30,8

Participants were asked which services they used most after moving to New Hasankeyf, and more than half (53.3%) answered this question as health opportunities. 30.8% of the participants stated that no service is doing better than in the past. Therefore, it can be said that there is a decline in public services in New Hasankeyf compared to the past, excluding healthcare services.

Table 18. Distribution of Participants by Whether They Will Migrate to a Place Outside of Hasankeyf if Possible (N=214)

Variables	F	%
I think to migrate	65	30,4
I don't think to migrate	144	67,3
I'm undecided	5	2,3

When Table 18 is examined, it is revealed that although the participants have problems in adapting to New Hasankeyf, only 30.4% of them think to migrate if they have the opportunity. On the other hand, it can be said that the majority of the participants (67.3%) do not think of immigration despite all the problems.

Table 19. T Test Results Regarding the Effects of Ilisu Dam and HEPP according to the Gender of the Participants

Factors	Gender	N	\bar{X}	S.S.	T	P
Spatial-manage- rial	Male	104	2,8606	1,06228	1,738	,143
	Female	110	2,6068	1,09286		
Environment al	Male	104	3,0462	1,08269	1,071	,372
	Female	110	3,1836	1,13401		
Socio- economic	Male	104	3,1274	1,00424	,746	,562
	Female	110	3,4932	,99221		

*p<0,05

When Table 19 is examined; It has been determined that the effects of Ilisu Dam and HEPP do not make a significant difference according to the gender of the participants in spatial-administrative, environmental and socio-economic scales.

Table 20. T Test Results Regarding the Effects of the Ilisu Dam and HEPP According to the Literacy of the Participants

Factors	Education Status	N	\bar{x}	S.S.	T	p
Spatial-manage- rial	İlliterate	29	3,0431	,65147	1,858	,071
	Literate	185	2,8014	,65166		
Environment- al	İlliterate	29	2,9931	,61058	-1,121	,260
	Literate	185	3,1330	,62680		
Socio- economic	İlliterate	29	3,1724	,62358	-,157	,875
	Literate	185	3,1919	,62036		

*p<0,05

When Table 20 is evaluated; It has been determined that the effects of the Ilisu Dam and HEPP in spatial-administrative, environmental and socio-economic scales do not make a significant difference according to the literacy of the participants.

Table 21. ANOVA Test Results Regarding the Effects of Ilisu Dam and HEPP According to the Education Level of the Participants

Factors	Education Status	N	\bar{x}	S.S.	F	P	signifi- cant differ- ence
Spatial- managerial	Primary school (A)	51	2,8186	,66910	,254	,858	
	Middle school (B)	39	2,8397	,75761			
	High school (C)	66	2,7462	,59565			
	Universty or postgraduate (D)	29	2,8448	,61388			
Environme- ntal	Primary school (A)	51	3,2353	,54215	2,040	,110	
	Middle school (B)	39	3,0667	,65266			
	High school (C)	66	3,1909	,57478			
	Universty or postgraduate (D)	29	2,9103	,79208			
Socio- economic	Primary school (A)	51	3,2696	,58490	3,712	,013	A-D C-D
	Middle school (B)	39	3,1987	,66436			
	High school (C)	66	3,2765	,55145			

Universty or postgraduate (D)	29	2,8534	,68308
----------------------------------	----	--------	--------

*p<0,05

When we look at the ANOVA test results regarding the comparison of the participants' opinions on the effects of the construction of the Ilisu Dam and HEPP and their education level in Table 21; It is understood that there is a significant difference in socio-economic scale, and no statistically significant difference in spatial-administrative and environmental scales. In order to determine between which education levels there is a significant difference, it was first checked whether the variances were homogeneous or not. According to the homogeneity test, the variances are not homogenous since $p < 0.05$ in spatial-managerial ($p = 0.013$), environmental ($p = 0.000$) scales, and since $P > 0.05$ in socio-economic ($p = 0.307$) scales. Tukey test was conducted due to the homogeneity of the variance of the socio-economic scale in which a significant difference emerged. When we look at the results of the Tukey test, a significant difference was detected between the primary school (0.41616) and high school (0.42307) graduates and the participants with undergraduate or graduate degrees. From this point of view, it can be said that the effects of Ilisu Dam and HEPP on a socio-economic scale differ according to the education levels of the participants.

Table 22. ANOVA Test Results Regarding the Effects of Ilisu Dam and HEPP according to the Professions of the Participants

Factors	Professions	N	\bar{X}	S.S.	F	P	signifi- cant differe- nce
Spatial- managerial	High and Middle Level Officers (A)	17	2,926	,597	,477	,793	
	Minor Officer or Worker (B)	20	2,962	,613			
	Self-Employment (C)	23	2,826	,659			
	Temporary Professions (D)	109	2,839	,667			
	Those who do not specify a profession (E)	14	2,803	,581			
	Tradesman (F)	31	2,701	,717			
Environment- al	High and Middle Level Officers (A)	17	3,188	,638	2,569	,028	E-F
	Minor Officer or Worker (B)	20	2,970	,574			
	Self-Employment (C)	23	3,147	,618			
	Temporary Professions (D)	109	3,170	,632			
	Those who do not specify a profession (E)	14	3,4000	,489			
	Tradesman (F)	31	2,812	,602			
Socio- economic	High and Middle Level Officers (A)	17	2,691	,681	3,200	,008	D-A F-A
	Minor Officer or Worker (B)	20	3,062	,701			
	Self-Employment (C)	23	3,217	,704			
	Temporary Professions (D)	109	3,224	,577			
	Those who do not specify a profession (E)	14	3,232	,661			
	Tradesman (F)	31	3,379	,464			

*p<0,05

In Table 22, when we look at the ANOVA test results regarding the comparison of the participants' opinions on the effects of the Ilisu Dam and HEPP and their occupation status; There are statistically significant differences between occupational groups in socio-economic and environmental scales. It was determined that there was no statistically significant difference in the spatial-administrative scale. In order to determine between which occupational groups there is a significant difference, it was first checked whether the variances were

homogeneous. According to the homogeneity test, it was understood that the variances were homogeneous since $P > 0.05$ in spatial-administrative ($p = 0.378$), environmental ($p = 0.809$) and socio-economic ($p = 0.078$) scales. Tukey test was conducted due to the homogeneity of variances in socio-economic and environmental scales where there is a significant difference. When we look at the results of the Tukey test, a significant difference was found between the tradesmen and temporary profession groups and high-level civil servants ($p = 0.68786$; 0.53359) in socio-economic scale. On the environmental scale, a significant difference (0.58710) was found between those who do not specify a profession and tradesmen. From this point of view, it can be said that the effects of Ilisu Dam and HEPP differentiate according to the professions of the participants in socio-economic and environmental scales.

Table 23. ANOVA Test Results Regarding the Effects of Ilisu Dam and HEPP According to Marital Status of the Participants

Factors	Marital Status	N	\bar{X}	S.S.	F	P	significant difference
Spatial-managerial	Married	117	2,792	,689	2,026	,111	
	Single	58	2,762	,570			
	Widowed	35	3,057	,630			
	Divorced	4	3,125	,750			
Environmental	Married	117	3,193	,580	1,831	,143	
	Single	58	3,055	,690			
	Widowed	35	2,994	,614			
	Divorced	4	2,700	,824			
Socio-economic	Married	117	3,239	,637	1,281	,282	
	Single	58	3,155	,584			
	Widowed	35	3,135	,610			
	Divorced	4	2,687	,554			

* $p < 0,05$

When we look at the results of the ANOVA test regarding the comparison of the opinions of the participants on the effects of the Ilisu Dam and HEPP and their

marital status in Table 23; No statistically significant difference was found in terms of the marital status of the participants in spatial-administrative, environmental and socio-economic scales.

Table 24. ANOVA Test Results Regarding the Effects of Ilısu Dam and HEPP According to the Ages of the Participants

Factors	Age Categories (InN Years)	\bar{X}	S.S	F	P	significant difference
Spatial-managerial	18-28	50	2,7000	,60187	2,095	,083
	29-39	67	2,8769	,62063		
	40-50	59	2,8432	,71453		
	51-61	18	2,6667	,63593		
	62+	20	3,1500	,66094		
Environmental	18-28	50	3,2280	,63247	,864	,486
	29-39	67	3,1075	,64510		
	40-50	59	3,1051	,60156		
	51-61	18	2,9333	,64717		
	62+	20	3,0400	,59330		
Socio-economic	18-28	50	3,1500	,61859	,228	,922
	29-39	67	3,2127	,63701		
	40-50	59	3,2331	,60683		
	51-61	18	3,1389	,58926		
	62+	20	3,1250	,67131		

*p<0,05

When we look at the results of the ANOVA test made according to the comparison of the participants' opinions on the effects of the Ilısu Dam and HEPP and their ages in Table 24; It was found that there was no statistically significant difference between the ages of the participants in spatial-administrative, environmental and socio-economic scales.

Table 25. ANOVA Test Results Regarding the Effects of Ilisu Dam and HEPP According to the Income of the Participants

Factors	Monthly Income By Household	N	\bar{X}	S.S.	F	P	significant difference
Spatial-managerial	0-1000(A)	22	2,795	,653	,966	,440	
	1001-2000(B)	45	2,855	,649			
	2001-3000(C)	65	2,842	,679			
	3001-4000(D)	38	2,684	,600			
	4001- 5000(E)	30	3,016	,685			
	5001- + (F)	7	3,000	,707			
Environmental	0-1000(A)	22	3,554	,268	3,720	,003	A-B A-C A-D A-E
	1001-2000(B)	45	3,222	,574			
	2001-3000(C)	65	2,975	,663			
	3001-4000(D)	38	3,136	,588			
	4001- 5000(E)	30	3,013	,649			
	5001- + (F)	7	2,885	,747			
Socio-economic	0-1000(A)	22	3,386	,492	2,911	,015	
	1001-2000(B)	45	3,322	,602			
	2001-3000(C)	65	3,157	,598			
	3001-4000(D)	38	3,269	,555			
	4001- 5000(E)	30	2,883	,750			
	5001- + (F)	7	2,892	,659			

*p<0,05

In Table 25, when we look at the ANOVA test results regarding the comparison of the participants' opinions on the effects of the Ilisu Dam and HEPP and their income status; It was revealed that there is a statistically significant difference in socio-economic and environmental scales. On the spatial scale, no statistically significant difference was found. In order to determine between which income levels there is a significant difference, it was first examined whether the variances were homogeneous or not. According to the homogeneity test, it was understood that the variances were homogeneous since $P > 0.05$ in the spatial-managerial ($p = 0.865$) scale. Since $p < 0.05$ in environmental ($p = 0.000$) and socio-economic ($p = 0.042$) scales, variances were not found to be

homogeneous. Tamhane's T2 test, which is one of the Posthoc tests, was performed because the variances in environmental and socio-economic scales were not homogeneous. When we look at the results of the test, the significant difference is between 0-1000 income groups and 1000-2000.2000-3000.3000-4000.4000-5000 income groups on the environmental scale and these significant differences are in the values of 0.33232; 0.57916; 41770; 54121, respectively. Therefore, it can be said that the impacts of Ilisu Dam and HEPP differ according to the income status on the environmental scale. On the socio-economic scale, because of the variances are not homogeneous, the Posthoc tests Tamhane's T2, Dunnett T3, Games-Hovell, Dunnett C tests were applied, but no significant difference was detected.

DISCUSSION AND FINAL OBSERVATION

Since the second half of the 20th century, the increasing number of dam construction in the world and in Turkey many positive and negative spatial, environmental, administrative and socio-economic impacts has emerged. The concrete event that reveals these effects is the forced spatial changes which occur due to the dam construction. This study has revealed the local, ecological, socio-economic, cultural and environmental changes caused by the submergence of Hasankeyf, the only city displaced by the Ilisu Dam and HEPP construction. Therefore, dam and HEPP constructions for development purposes and expected to meet many expectations, especially energy, are carried out as a government and state policy, but when they cannot meet these expectations, they can create disappointment in the society. This study shows that the local people displaced by the dam and HEPP constructions are exposed to many spatial, social and environmental impacts. Researches conducted in many scales today have revealed similar and different interpretations to our study. Nevertheless, since the process of settling in New Hasankeyf is only in

the last few years, different spatial, administrative, socio-economic and environmental impacts may be encountered in the upcoming periods. In this study, the results of the forced displacement caused by the Ilisu Dam and HEPP can be summarized as follows:

When development investments, which are a public policy, are made in a settlement, local people are most affected by this. Therefore, it is very important to inform the local people to be less affected by the negative consequences of development investments and to get their approval by persuading them about cost-benefit analysis.

However, it can be said that the necessary information about the construction of the Ilisu Dam and HEPP was not given, the local people were not consulted about whether to do it, and the local people learned about the construction of the dam through their family and social circles after the construction process started. It was also revealed that the majority of the participants (81.8%) were against the construction of the dam and although they believed that the construction of the dam was not beneficial (57.5%), they were forced to migrate from their old places.

The World Commission on Dams (WCD, 2000) has also revealed that in many countries around the world, local people are directed to forced migration due to the dams built and their consent is not obtained for these location changes. In addition, it was understood from the data obtained that some of those who were against the construction of the dam were trying to make their voices heard with anti-dam actions.

In Hasankeyf, which was flooded as a result of the construction of the Ilisu Dam and HEPP, social and spatial problems, especially environmental problems, have emerged. In environmental terms, it can be said that some of the historical and cultural assets have been destroyed or damaged, and the plant,

animal and fauna species and cultivated agricultural areas are decreasing. On the other hand, it is also stated that the construction of Ilisu Dam and HEPP will contribute positively to the development and climate change of Hasankeyf and Turkey.

In the social sense, many socio-cultural and especially economic effects have emerged. In the economic sense, especially the fact that tourism activities are not as lively as before, makes it difficult for the participants to start a business and thus cause a decrease in their income. This situation may be a reason for the local people to become even poorer than before. Similarly, Cernea (1988), Huang et al., 2018, Zarfl et al. (2015) and Texier (2013) revealed that resettlement causes the host communities to become unemployed, decrease their income and become even more impoverished than before. On the other hand, McDonald et al. (2008), Wang, Kim, Love, and Kang (2013), Galipeau et al. (2013) revealed that the forcibly displaced people have different job opportunities in the new campus and that there is an increase in their income. Again, Koçyiğit and Emiroğlu (2016) state that the climatic conditions created by the dam construction in the Taşeli Region bring along economic benefits.

When the settlements to be migrated are useful, it reduces the negative effects and facilitates the adaptation process. However, the displaced people were not consulted on where to establish the New Hasankeyf campus, and many problems such as drinking water, environmental and infrastructure problems, employment and income problems, problems of houses, urban transportation and not living their old cultural values have emerged. In addition, it can be said that nobody helped the participants during the relocation, except the partial assistance of the District Governorship and other institutions.

The environmental and spatial impacts that the participants are most concerned about on the submerged parts of the Hasankeyf campus, which is the cradle of

historical and cultural heritage, are primarily the flooding of historical sites and tombs (63.1%), as well as the destruction of houses, caves, orchards and fields. The expropriation process of the properties remaining under the dam started in 2006 and it was revealed that the majority of the property owners (83.6%) living in Hasankeyf benefited from the expropriation. In addition, those who found the expropriation value unreasonable applied to legal remedies.

In the relational analyzes conducted for the purpose of the research, the opinions of the participants consisted of three factors as "environmental services", "spatial-administrative services" and "socio-economic services", and significant differences emerged between demographic characteristics and factors. For example, it was determined that the effects of Ilısu Dam and HEPP differed in the socio-economic factor according to the education levels of the participants, and that significant differentiation emerged between the participants with higher education level and those with primary and high school education levels. Similarly, in terms of the occupations of the participants, the effects of Ilısu Dam and HEPP show a significant difference in the environmental and socio-economic factor and this difference is between the tradesmen and temporary occupational groups and high-level civil servants in the socio-economic scale, and between the occupational groups who do not specify an occupation in the environmental factor. turned out to be. Again, it has been determined that the effects of Ilısu Dam and HEPP show a significant difference in environmental and socio-economic factors in terms of income groups of the participants, and this difference is between the lowest income group and others in the environmental scale.

Based on this, local people, who have been subjected to forced migration due to the construction of dams and HEPPs, should be informed about all kinds of issues from the beginning of the project to the end, and policies should be

implemented around an effective participation mechanism in cooperation with them. Including the United Nations, World Bank, International Dams Commission and other institutions and organizations in the dam constructions and realizing the project with a good governance process will contribute to harmonization. In Turkey, it is expected that such projects will increase depending on the energy need in the coming periods. Before starting similar projects, eliminating all the problems of the settlements where the local people will move will ensure that the local people do not experience disappointment in terms of expectations and adaptation in the new campus. In addition, we can say that increasing new living opportunities, ensuring that local people first benefit from opportunities such as employment opportunities provided by the dam project and finally gaining a new status for such immigrants by expanding the refugee article of the 1951 Geneva Convention will turn resettlement into an opportunity, not a problem.

Thanks

I would like to thank Professor of Bilgi University, Dr. İlder TURAN who did not spare his interest and support in the planning, research and completion of this study, shaped and contributed to my work in the light of scientific foundations with his guidance and information.

REFERENCES

- Anderson, E. P., Freeman, M. C. & Pringle, C. M. (2006). Ecological Consequences Of Hydropower Development In Central America: Impacts Of Small Dams And Water Diversion On Neotropical Stream Fish Assemblages. *River Research and Applications*, 22(4), 397-411. <https://doi.org/10.1002/rra.899>.
- Bakırcı, M., (2002). Türkiye’de Baraj Yapımı Nedeniyle Yer Değiştiren Bir Şehir: Halfeti. *Coğrafya Dergisi*, 0(10), 55-78.
- Başkaya, Z. & Türk E. (2015). Barajların Olası Çevresel ve Sosyo-Ekonomik Etkilerinin Halkın Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Iısu Barajı Ve Hasankeyf Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 347-383.
- Bayazıt M. (2015). Hasankeyf: A Cultural Heritage Reflecting the History (Archaeometric Approach). *Batman University Journal of Life Sciences*, 5(2), 73-86.
- Berkün, M. (2007). Su Yapıları, Barajlar, Savaklar ve Su Kuvveti Tesisleri. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Bozkuş Z. (2004). Afet Yönetimi İçin Baraj Yıkılma Analizleri [Dam Break Analyses For Disaster Management]. *İMO Teknik Dergi*, 224, 3335-3350.
- Cernea, M. (1988). Involuntary Resettlement in Development Projects: Policy Guidelines in World Bank-Financed Projects, World Bank Technical Paper, No: 80, World Bank, Washington, DC.
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü [DSİ], (2018). Iısu Barajı ve Hes Projesi Dolusavak ve Beton Ağırlık Baraj İnşaatı Uygulama Raporu, <http://www.dsi.gov.tr/docs/yayinlarimiz.pdf?sfvrsn=2>.
- DSİ, (2019). Faaliyet Raporu 2019, http://www2.dsi.gov.tr/faaliyet_raporlari/raporlar.htm.
- DSİ, (2020). Yeni Ve Modern Hasankeyfte Sona Gelindi. <http://www.dsi.gov.tr/haberler/2019/08/15/>.
- Faist, T. (2003). Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar. (Çev: Azat Zana Gündoğan ve Can Acar), Ankara: Bağlam Yayınları.
- George, D. & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Goodland, R. (2010). Viewpoint-The World Bank versus the World Commission on Dams. *Water Alternatives*, 3(2): 384-398.
- Güriş, S. & Astar, M. (2014). Bilimsel Araştırmalarda SPSS ile İstatistik. İstanbul: Der Yayınları.
- Haspolat, E. (2005). Hasankeyf: Tarihi, Tarihi Eserleri, Yasal Konumu Ve Geleceği. *Türkiye Mühendislik Haberleri (TMH)*, (439-440), 19-30.
- Huang Y., Lin W., Li S. & Ning Y. (2018). Social Impacts of Dam-Induced Displacement and Resettlement: A Comparative Case Study in China, *Sustainability*, 10(11), 4018. <https://doi.10.3390/su10114018>.
- Internal Displacement Monitoring Centre [IDMC] (2001). 2001 Activity Report, <https://www.unhcr.org/IDMC/IDMC-report.pdf>.
- IDMC (2020). Displacement Data, <https://www.internal-displacement.org/>

- Kälin, W. (2008). Guiding Principles on Internal Displacement Annotations, Studies in Transnational Legal Policy, The American Society of International Law, No. 38, NW Washington, DC 20008 USA.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yayınları.
- Kitchen W.H. & Ronayne M. (2002). The Ilisu Dam Environmental Impact Assessment Report: Review and critique, Public Archaeology, 2:2, 101-116, <https://doi.org/10.1179/pua.2002.2.2.101>
- Koçyiğit N. & Emiroğlu A.(2016). Turkuaz Ermenek Baraj Gölünün Verimlilik Potansiyeli, Sosyo Ekonomik Etkiler Ve Bölge Halkını Göçe Zorlayan Sebepler Açısından İncelenmesi. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 3(10), 91-107.
- Leedom, J. (2009). Portal to Antiquity, World Literature Today, 83(4), 58-60.
- Mcdonald, B., Webber, M. & Yuefang, D. (2008). Involuntary resettlement as an opportunity for development: The case of urban resettlers of the Three Gorges Project, China. *Journal of Refugee Studies*, 21(1), 82–102. <https://doi.org/10.1093/jrs/fem052>
- Mıynat, A. (2009). Eyyubi Hanedanlığının Son Kalesi Hasankeyf'in Düşüşü. Tarih İncelemeleri Dergisi, 24(2), 47-68.
- Parlak, Z. G. (2007). Yaşamın Suyla Dansı: Barajlar ve Sürdürülebilir Kalkınma, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Picciotto, R. (2013). Involuntary Resettlement In Infrastructure Projects: A Development Perspective. Infrastructure And Land Policies. Cambridge, Mass., Lincoln Institute Of Land Policy, 236-262.
- Placier, M. & Hall, P.M. (2000). Policy as the Transformation of Intentions: Making Multicultural Education Policy. *Journal of Educational Policy*. 14 (2), 259-290. <https://doi.org/10.1177/0895904800014002004>,
- Poff N. L. & Hart D.D. (2002). How Dams Vary And Why It Matters For The Emerging Science Of Dam Removal. *Bioscience* 52(8), 659–738. [https://doi.org/10.1641/0006-3568\(2002\)052\[0659:HDVAWI\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1641/0006-3568(2002)052[0659:HDVAWI]2.0.CO;2)
- Richter, B. D., Sandra P. & Carmen R.(2010). Lost In Development's Shadow: The Downstream Human Consequences Of Dams. *Water Alternatives*, 3(2), 14-42.
- Rosenberg, D. M., Bodaly, R. A. & Usher, P. J. (1995). Environmental and social impacts of large scale hydro-electric development: Who is listening? *Global Environmental Change*, 5(2), 127-148. [https://doi.org/10.1016/0959-3780\(95\)](https://doi.org/10.1016/0959-3780(95)).
- Sever R. & Kalın, U. Ö. (2010). Artvin İlinde Yapılan/Yapılmakta Olan Barajlar Hakkında Artvin Halkının Bazı Görüşleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 23, 65-80.
- Si, Z. (1993). A Theoretical Framework for Social Impact Analysis with Special Reference to Population Relocation at the Mactaquac Dam Project on the Saint John River (Doctoral dissertation), Halifax, NS: (IDPhD), Dalhousie University, <http://hdl.handle.net/10222/55366>
- Stanley, J.(2004). Development-induced displacement and resettlement. Forced Migration Online, <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/fmo022.pdf>.

- Şener, I.N. (2004). An Innovative Methodology And Structural Analysis For Relocation Of Historical Masonry Monuments: A Case Study İn Hasankeyf, Thesis submitted to Department of Architecture in Middle East Technical University, Turkey, 4.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2020). Dev Baraj Hizmete Girdi. <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/4545>.
- Tekeli, İ. & Erder, L. (1978). Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Terminski B. (2013). Development-Induced Displacement And Resettlement: Social Problem And Human Rights Issue. University of Geneva Research Paper No. 9,
- Texier, M. L. (2013). Dam-Induced Migration In The Mekong Region, The State Of Environmental Migration, 127-139.
- Thomas, D. H. L. & Adams, W. M. (1999). Adapting To Dams: Agrarian Change Downstream Of The Tiga Dam, Northern Nigeria. World Development, 27(6), 919-935. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(99\)00041-8](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(99)00041-8).
- Tilt, B. & Gerkey, D. (2016). Dams And Population Displacement On China's Upper Mekong River: Implications For Social Capital And Social-Ecological Resilience. Global Environmental Change, 36, 153-162. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.11.008>.
- Walker, B., C. S. Holling, S. R. Carpenter & A. Kinzig. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. Ecology and Society 9(2): 5. <http://doi:10.5751/ES-00650-090205>.
- Wang, X., Kim, M.J., Love, P.E.D. & Kang, S.C. (2013). Augmented Reality in built environment: Classification and implications for future research. Automation in Construction, 32, 1-13.
- World Comission On Dams [WCD], (2000). Dams And Development, A New Framework For Decision-Making, The Report Of The World Commission On Dams.
- Yenigün, K. & Yüzgöl, F. (2013). Baraj Güvenliği Açısından Tıp Seçimi: ÖYBK Barajlarda Etken Faktörler ve İlısu Barajı Örneği. 3. Bursa Uluslararası Su kongresi ve Sergisi, Bursa, 555-574.
- Zarfl, C., Lumsdon, A. E., Berlekamp, J., Tydecks, L. & Tockner, K. (2015). A Global Boom in Hydropower Dam Construction. Aquatic Sciences, 77(1), 161-70.

GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIKLARINDA SERMAYE YAPISI KARARLARI

Ahmet Gökhan SÖKMEN*
Emel BACHA SIMÖES**
Hüriye ÇOLAK***

Özet

Sermaye piyasalarında gayrimenkul yatırım ortaklıklarının önemi gittikçe artmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyette bulunan borsaya kayıtlı gayrimenkul yatırım ortaklıklarının sermaye yapısı araştırılmıştır. Analizler, 2000-2015 dönemine ait veriler üzerinden sabit etkiler tahmin yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, gayrimenkul yatırım ortaklıklarının sermaye yapısı kararlarının, firmaya özgü faktörlerden ve faaliyette bulunulan ekonomiden önemli derecede etkilendiğini göstermektedir. Firma büyüklüğündeki artışın, borçlanma oranını artırdığı saptanmıştır. Benzer şekilde duran varlık oranı ile kaldıraç oranı arasında pozitif ilişki elde edilmiştir. Buna karşın borçlanma oranının, etkinlik, karlılık ve piyasa değerindeki artışa bağlı olarak azaldığı belirlenmiştir. Ekonomide olumlu gelişmeler olması halinde, firmaların borçlanma oranları da azalmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular, gayrimenkul yatırım ortaklıklarının Finansal Hiyerarşi teorisinin öngörülerıyla uyumlu kararlar aldıklarını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Firma Büyüklüğü, Kaldıraç, Sermaye Yapısı.

THE CAPITAL STRUCTURE DECISIONS IN REAL ESTATE INVESTMENT TRUSTS

Abstract

The importance of real estate investment trusts is increasing in capital markets. In this study, the capital structure of real estate investment trusts, listed companies operating in Turkey were investigated. The analyzes were carried out using the fixed effect estimation method over the data from 2000 to 2015. The findings showed that capital structure decisions in real estate investment trusts are significantly affected by firm-specific factors and the economy in which the firm operates. It has been determined that an increase in firm size increases the leverage. Similarly, it has been determined that the fixed asset ratio and leverage are positively related. On the other hand, the leverage decreases depending on the increase in efficiency, profitability, and market value. It is concluded that in case of positive developments in the economy, the leverage in the real

* Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, gokhansokmen@cag.edu.tr

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Serik İşletme Fakültesi, eyucel@akdeniz.edu.tr

*** Uzm. Öğr., Adana, Adana İl Millî Eğitim Müdürlüğü, colakhuriye66@gmail.com

estate investment trusts decreases. According to the findings obtained from the study, capital structure decisions in real estate investment trusts are applied in accordance with the Financial Hierarchy theory.

Keywords: Size, Leverage, Capital Structure.

GİRİŞ

Gayrimenkul yatırım ortaklıkları (GYO) halka arz yoluyla elde ettikleri kaynakları gayrimenkul yatırımlarına aktaran sermaye piyasası kurumlarıdır. Bu şirketlerin çalışma usullerini belirleyen "Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği", Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayınlanmıştır (Tebliğ 28/05/2013 tarih ve 28660 sayılı Resmi Gazete). İlgili tebliğin 4. Maddesine göre gayrimenkul yatırım ortaklıkları; gayrimenkuller, gayrimenkul projeleri, gayrimenkule dayalı haklar, sermaye piyasası araçları ve kurulca belirlenecek diğer varlık ve haklardan oluşan portföyü işletmek amacıyla paylarını ihraç etmek üzere kurulan anonim şirketlerdir. GYO'lar, belirli bir projeye veya gayrimenkule yatırım yapmak amacıyla kurulabilmelerinin yanı sıra, varlık ve haklardan oluşan portföyü işletmek amacıyla da kurulabilirler. Gelirleri kurumlar vergisinden istisna tutulmuştur.

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarında toplam varlıkların %51'i gayrimenkullerden oluşmaktadır. GYO'lar, her türlü gayrimenkul yapı ve projelerine finansman sağlamak amacıyla küçük tasarruf sahiplerini bir araya getiren anonim şirketlerdir. Bu işletmeler gayrimenkul sektörüne önemli katkılar sunmakla birlikte, faaliyette bulunulan ülke ekonomisi açısından da olumlu etkileri olmaktadır. Yatırımcılarına, sermaye piyasalarında işlem yapabilme olanağı sunarak, ekonomideki kaynakların tabana yayılmasına olanak sağlamaktadırlar. Bu şirketler aracılığıyla, küçük bütçelerle uygulamaya konulamayacak yatırımların, birçok fon kaynağının bir araya getirilerek yapılabilmesi imkanı ortaya çıkmaktadır. Projelerin uygulamaya konulmasında ihtiyaç duyulan fon kaynağı, menkul kıymetleştirme yoluyla da

sağlanabilmektedir. Ayrıca yabancı fon kaynakları, GYO'lar aracılığıyla ekonomiye kazandırılabilir. Farklı alanlarda faaliyet gösteren GYO'lar, yatırımcılar açısından çeşitlendirilmiş bir portföy sunmaktadırlar.

Bu çalışmada gayrimenkul yatırım ortaklıklarında sermaye yapısı kararları incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye'de Borsa İstanbul'a kayıtlı olan gayrimenkul yatırım ortaklıklarının borç kullanma dinamiklerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının sermaye yapısı kararlarına ilişkin tutumlarının belirlenmesi, bu işletmelere yatırım yapan yatırımcıların etkin kararlar verebilmesine olanak sağlayacaktır. Ayrıca, faaliyette bulunan ekonomi açısından önemli etkileri olan gayrimenkul yatırım ortaklıklarının faaliyetlerinin devamlılığı açısından stratejik kararlar alabilmelerine ışık tutacaktır. Çalışmada firmalara ait panel veriler kullanılarak, sabit etkiler tahmin yöntemiyle, regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde gayrimenkul yatırım ortaklıklarını konu edinen literatürde yer alan çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü bölümde, analizde kullanılan veri seti ve değişken tanımları açıklanmış, analiz yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde, elde edilen bulgular değerlendirilerek yorumlanmıştır. Son bölümde ise, sonuçlar ortaya konularak, öneriler geliştirilmiştir.

1. Teorik Çerçeve ve Literatür Taraması

Sermaye yapısı kararlarına açıklık getiren öncü çalışmalardan birisi, Modigliani ve Miller (1958) tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışma, vergi, iflas veya işlem maliyetlerinin olmadığı varsayımı altında yani mükemmel sermaye piyasası koşullarında, sermaye yapısının firmanın değeri üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı hipotezini ortaya koymaktadır. 1963 yılında, Modigliani ve Miller çalışmaya kurumlar vergisini ilave ederek yeniden sonuçları değerlendirmişlerdir. Firma değeri ile kaldıraç derecesi arasında pozitif ilişkili

olduğu saptanmış ve borcun vergi tasarrufu avantajıyla firmanın piyasa değerinin artabileceği belirtilmiştir. Miller (1977), vergi avantajı olmasına rağmen, bir firmanın değerinin ve yapısının bağımsız olduğunu göstermek için hem kurumsal hem de kişisel vergilerin etkisinin olduğunu öne sürmüştür.

Literatüre bakıldığında sermaye yapısı teorisinin gelişimi genellikle iki yol izlemiştir. Firmalar, finansman kararlarını ya borcun maliyet ve faydalarını dengeleyerek ya da dış finansman yerine iç kaynakları kullanabilirler (Myers ve Majluf, 1984). Dengeleme teorisi, her firmanın en uygun borç/öz sermaye oranını seçerek firma değerini maksimize ettiğini belirtir. Bu teoriye göre firmalar sermaye yapısı kararlarını alırken borcun vergi tasarrufu avantajı ile finansal sıkıntı maliyeti arasındaki dengeyi kurarak optimal sermaye yapısına ulaşabilirler (Brealey ve Diğ., 2007: 425). Teori, daha büyük, daha karlı firmaların borç alma olasılıklarının daha yüksek olduğunu, çünkü finansal olarak daha sağlıklı olduklarını ve daha düşük bir iflas olasılığına sahip olduklarını öngörmektedir. Literatürde dengeleme teorisini destekleyen bulgulara ulaşılan çalışmalar vardır (Okuyan ve Taşçı, 2010; Moyo ve Diğ., 2013).

Finansal hiyerarşi teorisi, optimal bir borç seviyesinin olmadığını belirtir. Bu teoriye göre firmalar fon ihtiyaçlarını karşılamada, iç fon kaynaklarını kullanmayı borç finansmanına tercih ederler ve en son olarak da öz sermaye ile finansman yoluna giderler (Myers, 1984; Myers ve Majluf, 1984). Bu kuram hali hazırda kar elde eden işletmelerin neden daha az borçlandıklarını açıklamaktadır. Bu işletmeler yüksek karlılığa sahip oldukları için dış kaynağa ihtiyaç duymamaktadırlar (Arnold, 2005: 985). Ayrıca, yöneticiler, fiyatı aşırı değerlendirilen hisse senedi konusunda, hissedarların şüpheli olduklarını ve olumsuz tepki vereceklerini varsamaktadırlar. Bu nedenle borç vermeyi tercih ederler ve hisse

senetlerini iskonto etmek zorunda kalmazlar. Literatürde finansal hiyerarşi teorisini destekleyen çalışmalar bulunmaktadır (Chiarella ve Diğ., 1992; Huang, 2006; Chen ve Strange, 2005; Büyüktortop, 2007; Akinlo, 2011; Ansari ve Bideskan, 2012; Onatca Engin ve Diğ., 2019).

Baker ve Wurgler (2002), davranışsal finans ekseninde sermaye yapısı konusuna açıklık getirmiştir. Piyasa Zamanlama Teorisi'ne göre, temelde işletmelerin sermaye gereksinimlerini karşılamak için o an maliyetlerin en uygun olduğu finansman türünü tercih ettikleri kabul edilmektedir. Baker ve diğerleri (2003), piyasa zamanlama teorisini borç sorunlarını kapsayacak şekilde genişletmiştir. Baker ve Wurgler (2000), sanayi firmalarının 1928 ile 1997 yılları arasında kurumsal finansman faaliyetlerini incelemişler ve hisse senedi piyasası daha değerli olduğunda yeni öz sermaye ihraç oranının yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Graham ve Harvey (2001), yaptıkları anket sonucunda, yatırımcıların sermaye piyasasında geçici yanlış fiyatlandırmadan yararlanmak için finansman kararlarını zamanladıklarını tespit etmişlerdir.

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının sermaye yapılarını konu alan çalışmalara bakıldığında, Yıldırım (2008), 1998-2007 yılları arasında IMKB'de yer alan GYO'ları incelemiştir. Türkiye'deki GYO sektöründe oldukça düşük miktarda uzun dönemli borç kullanıldığı ve dolayısıyla sektörde çoğunlukla kısa dönemli borçlanmanın hâkim olduğu belirtilmiştir. Ooi, Ong ve Li (2008), çalışmalarında Singapur'daki 143 GYO'nun sermaye artırım kararlarını çok değişkenli regresyon analizi yöntemi ile incelemişler ve çoğu GYO'nun uzun vadede sermaye

yapılarını borç yoğunluklu bir yapıya kaydırıldığını tespit etmişlerdir. Türkmen (2011), İMKB'ye kayıtlı olan GYO'ların finansal etkinliklerini veri zarflama analizi yöntemiyle incelemiş ve GYO'ların daha az borç kullanarak aynı net dönem karına ve net aktif değere ulaşabilmelerinin mümkün olduğunu saptamıştır. Aytekin ve Kahraman (2015), Borsa İstanbul açısından GYO'ların finansal etkinliklerini veri zarflama analizinden faydalanarak incelemişler, çalışmalarında GYO işletmelerinin optimal etkinlikte olmadıkları sonucuna varmışlardır. Brown ve Riddiough (2003), GYO'ların hisse senedi arzının yatırım için kullanılma ihtimalinin daha yüksek olduğunu ve borç finansmanının ise sermaye yapısını ayarlamak için kullanıldığını belirtmişlerdir. Boudry ve diğerleri (2010), geleneksel sermaye yapısı teorilerinin gayrimenkul yatırım ortaklıklarının ihraç kararlarını açıklama yeteneğini test etmişlerdir. GYO'ların 1997 ve 2006 arasında yapılan ihraçlarını incelemişlerdir. Geçmiş getirileri ve büyümeyi kontrol eden bir GYO'nun fiyat/net aktif değeri oranı yüksek olduğunda, özkaynak ihraç etme olasılığının daha yüksek olduğu ve geleneksel piyasa zamanlamasına uygun olarak, büyük fiyat artışları yaşadıktan sonra hisse senedi ihraç etme olasılıklarının arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Zarebski ve Dimovski (2012), Avustralya'da gayrimenkul yatırım ortaklıklarının 2006-2009 dönemi için sermaye yapısının belirleyicilerini araştırmışlardır. GYO'ların büyüklüğünün, karlılığının, duran varlık oranının, işletme riskinin ve büyüme fırsatlarının kaldıraç derecesi üzerinde etkili olduğunu bulmuşlardır.

2. Araştırma Yöntemi ve Değişken Tanımları

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarında sermaye yapısı kararlarını etkileyen faktörler, firmaya özgü faktörler ve faaliyette bulunulan piyasadan kaynaklanan faktör aracılığıyla incelenmiştir. Analize konu veri seti, Türkiye’de borsaya kayıtlı gayrimenkul yatırım ortaklıklarının 2000-2015 dönemine ait verilerinden oluşmaktadır. Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla değişkeni hariç olmak üzere analize konu veriler, Worldscope veri tabanından Datastream aracılığıyla sağlanmıştır. Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla değişkeni ise Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

Firmalarda sermaye yapısı kararlarını etkileyen faktörlere ilişkin literatürde bulunan çalışmalar incelenmiştir. Ayrıca konuya ilişkin teorik çerçeve dikkate alınarak araştırma modeli oluşturulmuştur. Buradan hareketle, sermaye yapısını etkileyen firmaya özgü faktörler ve makroekonomik değişkenler kullanılmıştır. GYO’nın faaliyette bulunduğu ülkedeki makroekonomik etkileri dikkate almak amacıyla, reel gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni modele dahil edilmiştir. Yıllar itibariyle reel gayrisafi yurtiçi hasıla düzeyindeki büyüme hesaplanmıştır. Araştırma modelinde bağımlı değişken sermaye yapısını temsilen kullanılan kaldıraç oranıdır. Araştırma modelinde yer alan bağımsız değişkenler ise, büyüklük, etkinlik, karlılık, duran varlık oranı, piyasa değerindeki büyüme ve gayri safi yurtiçi hasıladaki büyümedir. Araştırma modeli aşağıda sunulmuştur;

$$\text{Kaldıraç}_{i,t} = \alpha_0 + \beta_1(\text{Büyükük})_{i,t-1} + \beta_2(\text{Etkinlik})_{i,t} + \beta_3(\text{Karlılık})_{i,t} + \beta_4(\text{Dur.Var.Oranı})_{i,t} + \beta_5(\text{Piy. Değ. Büyüme})_{i,t} + \beta_6(\text{GSYH Büyüme})_{i,t} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Eşitlikte i , firmaları ($i=1, \dots, N$), t ise analiz dönemini ($t=1, \dots, T$) göstermektedir. Modelde α_0 , sabit terim ve ε_{it} ise hata terimini ifade etmektedir.

Kaldıraç oranı, toplam borç tutarının toplam varlıklara oranı şeklinde hesaplanmıştır. Borçlanma oranındaki artış, firma açısından finansal sıkıntı riskinde artışa yol açmaktadır. Vadesi gelen borçları karşılama yükümlülüğünün

yerine getirilememesi halinde, firmaya taraf kesimler iflas sürecini başlatabilmektedir. *Büyüklik*, firmanın toplam varlıklar değerinin doğal logaritması alınarak hesaplanmıştır. Firma ölçeği, firmanın performansı, faaliyet kapasitesi ve yönetim yapısı açısından önemli bir faktördür. Büyük ölçekli firmaların sermaye piyasalarına kolay ulaşabilme ve fon kaynaklarını elde edebilme olanağının daha fazla olabileceği değerlendirilmektedir. *Etkinlik*, firmanın toplam varlıklarının etkin kullanılma oranını göstermektedir ve net satışların toplam varlıklara oranı şeklinde hesaplanmıştır. *Karlılık*, net karın net satışlar değerine oranı aracılığıyla ölçülmüştür. Hali hazırda karlılık oranı yüksek olan firmaların sermaye yapılarında yüksek oranda borç kullanımına ihtiyaçlarının kalmayacağı belirtilmektedir. *Duran varlık oranı*, duran varlıkların özsermayeye oranı şeklinde hesaplanmıştır. Duran varlıklar teminat niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle fon ihtiyacı duyulduğunda kolaylıkla bu kaynağın elde edilebilmesinde etkili olabilmektedir. *Piyasa değerindeki büyüme*, piyasa değerindeki yıllık büyüme şeklinde hesaplanmıştır. Firmaların faaliyette bulunduğu ülkedeki makroekonomik etkileri dikkate almak amacıyla, Reel GSYH değişkeni modele dahil edilmiştir. Yıllar itibariyle Reel GSYH düzeyindeki büyüme hesaplanarak analizde kullanılmıştır.

Araştırma konusu, sabit etkiler tahmin yöntemiyle regresyon analizleri yapılarak araştırılmıştır. Firmalar ilişkin panel veriler üzerinden regresyon tahminleri elde edilebilmektedir (Gujarati, 2004). Değişkenlere ait gözlemlerin bir kısım firmalar açısından analize konu zaman diliminde tam olarak elde edilemediğinden dolayı regresyon analizlerinde dengesiz panel veriler kullanılmıştır. Statik panel modeller için modelde yer alan açıklayıcı değişkenler ve spesifik etkiler arasındaki ilişki, Hausman test istatistiğinden yararlanılarak belirlenmiştir (Hausman, 1978). Regresyon analizleri, Sabit Etkiler tahmin yöntemiyle gerçekleştirilmiştir (Chi²: 4.61, P değeri: 0.5947).

Analizden elde edilen bulguların geçerli olabilmesi için regresyon yöntemine ilişkin gerekli koşulların sağlanması önemlidir. Bunlardan ilki, bağımsız değişkenler açısında çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) sorununun olmamasıdır. Bu problemin olup olmadığı, varyans artış faktörü (Variance Inflation Factors-VIF) aracılığıyla belirlenmiştir. Değişkenlere ait ortalama varyans artış faktörü 1.08 olarak tespit edilmiştir. Diğer önemli bir unsur ise, değişen varyans (heteroscedasticity) problemidir. Tahmin edilen katsayıların standart hatalarının doğru bir şekilde tahmin edilememesine yol açmaktadır. Bu doğrultuda, araştırma modeli, değişen varyans açısından Breusch-Pagan/Cook-Weisberg test aracılığıyla incelenmiştir. Değişen varyans problemi olmadığı belirlenmiştir (Chi²: 2, P değeri: 0.1571).

3. Bulgular

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarında sermaye yapısı kararlarını etkileyen faktörlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve değerlendirilmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyon ilişkileri incelenmiş ve sabit etkiler tahmin yöntemiyle regresyon analizleri yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem		Standart Sapma	Minim.	% 25	Ortanca	% 75	Maks.
	Sayısı	Ortalama						
Kaldıraç	202	0.12	0.16	0.00	0.00	0.02	0.22	0.62
Büyüklik	202	11.98	1.62	8.05	11.12	11.76	13.17	15.75
Etkinlik	200	0.50	3.66	0.00	0.05	0.09	0.19	42.71
Karlılık	197	1.41	8.99	-13.03	0.10	0.53	1	121.17
Duran Var. Or.	202	46.05	53.23	0.00	0.45	25.76	85.48	289.56
Piy. Değ. Büy.	168	0.48	2.25	-0.82	-0.22	0.03	0.55	26.24
GSYH Büy.	270	0.28	0.21	-0.11	0.13	0.27	0.46	0.64

Tablo 1’e göre, gayrimenkul yatırım ortaklıklarının kaldıraç oranına ait ortalama değer, 0.12 civarındadır. Kaldıraç oranına ait standart sapma değeri

ise, 0.16 olarak tespit edilmiştir. Buna göre gayrimenkul yatırım ortaklıklarında borç finansmanına sermaye yapısında yer verilme oranının çok yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Bu oranın firmalar arasında birbirine yakın düzeylerde seyir ettiği görülmektedir. Firma büyüklüğü açısından bakıldığında ise, küçük ölçekli ve büyük ölçekli firmalar açısından firmalar arasında önemli ölçek farklılıkları olduğu standart sapma değerinden anlaşılmaktadır. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının etkinlik düzeyi, %50 civarında tespit edilmiştir. Karlılık oranı ortalama 1.41 iken, duran varlıkların özsermayeye oranı 46.05 düzeyinde belirlenmiştir. Firmaların piyasa değerindeki büyüme ise, 0.48 civarında saptanmıştır. Gayri safi yurtiçi hasıla düzeyindeki büyüme, ortalama 0.28 olarak elde edilmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi analiz edilmiş olup, elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Kaldıraç	Büyük­lük	Etkinlik	Karlılık	Duran Var. Or.	Piy. D. Büy.
Büyük­lük	0.323*** (0.000)	1				
Etkinlik	-0.078 (0.273)	-0.117* (0.098)	1			
Karlılık	-0.027 (0.703)	0.020 (0.786)	-0.020 (0.779)	1		
Duran Var. Oranı	0.364*** (0.000)	0.297*** (0.000)	-0.086 (0.226)	0.069 (0.338)	1	
Piyasa Değ. Büy.	-0.066 (0.397)	0.029 (0.716)	-0.031 (0.693)	0.0840 (0.285)	-0.102 (0.191)	1
GSYH Büyüme	-0.213*** (0.004)	-0.309*** (0.000)	0.020 (0.791)	0.017 (0.826)	-0.048 (0.513)	-0.059 (0.469)

Not: * $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Tablo 2’ye göre, araştırma modelindeki değişkenler arasında en yüksek korelasyon ilişkisi 0.36 seviyesinde olup, kaldıraç oranı ile duran varlık oranı arasında saptanmıştır. Duran varlıkların borç finansmanı açısından teminat

niteliğine sahip olduğu dikkate alındığında elde edilen korelasyon ilişkisi, sermaye yapısı teorileriyle uyumludur. En düşük korelasyon ilişkisi, etkinlik ve büyüklük arasında negatif yönlü olarak elde edilmiştir. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarında ölçek arttıkça, etkinliğin azaldığı anlaşılmaktadır. Küçük ölçekli firmalarda göreceli olarak etkinliğin arttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarında sermaye yapısını etkileyen faktörlere ilişkin yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Sabit Etkiler Regresyon Analizi Sonuçları

	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranı
Büyüklük	0.044*** (0.012)	0.040*** (0.012)	0.045*** (0.010)	0.050*** (0.012)	0.041*** (0.010)	0.046*** (0.010)	0.053*** (0.012)	0.047*** (0.011)	0.049*** (0.015)	0.046*** (0.011)	0.049*** (0.015)	0.046*** (0.011)
Etkimlik	-0.001*** (0.000)	-0.002*** (0.000)	-0.002*** (0.000)	-0.002*** (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.002*** (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.002*** (0.000)	-0.002*** (0.000)	-0.002*** (0.000)	-0.002*** (0.000)
Karlılık	-0.001*** (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.000 (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.000* (0.000)	-0.001*** (0.000)	-0.000* (0.000)	-0.001*** (0.000)
Duran Varlık Oranı	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)	0.001*** (0.000)
Piyasa Değeri Büyüme	-0.005** (0.002)						-0.007*** (0.002)	-0.005** (0.002)	-0.006*** (0.002)	-0.005** (0.002)	-0.006*** (0.002)	-0.005** (0.002)
GSYH Büyüme	-0.050 (0.057)	-0.072 (0.060)			-0.072 (0.057)				-0.031 (0.057)			
Sabit Terim	-0.445*** (0.138)	-0.393*** (0.147)	-0.468*** (0.117)	-0.479*** (0.136)	-0.402*** (0.124)	-0.478*** (0.112)	-0.516*** (0.138)	-0.489*** (0.125)	-0.471*** (0.177)	0.079*** (0.022)	-0.471*** (0.177)	-0.479*** (0.128)
Gözlem Sayısı	148	180	197	197	183	197	164	165	148	164	148	164
Wald Test	387.678	625.477	711.912	848.988	670.214	88.509	840.976	658.597	738.953	662.462	738.953	514.729
P Değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
R ²	0.3216	0.2726	0.3173	0.1735	0.2843	0.3140	0.2207	0.3445	0.2105	0.1892	0.2105	0.3531

Not: Parantez içindeki değerler, ilgili kaysayıya ait standart hata değerleridir. * $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Tablo 3'e göre firmaya özgü faktörlerin kaldıraç oranı üzerinde önemli etkiler oluşturduğu görülmektedir. Wald test istatistikleri, modellerin bütün olarak istatistiksel açıdan anlamlı olduğuna işaret etmektedir. R^2 değerlerine göre, modeller %17.35 ile %35.3 aralığında açıklama gücüne sahiptir. Bulgulara göre, gayrimenkul yatırım ortaklıklarında firma büyüklüğü arttıkça kaldıraç oranı da artmaktadır. Bu bulgu, büyük ölçekli firmaların sermaye piyasalarına ulaşabilme kapasitelerinin küçük ölçekli firmalara göreceli olarak daha yüksek olduğu görüşüyle uyumludur. Bu bulguyu destekleyen diğer bir anlamlı bulgu ise, duran varlık oranındaki artışın kaldıraç oranında artışa ortam hazırladığını gösteren pozitif ilişki sonucudur. Firma ölçeği ve duran varlık oranındaki artış gayrimenkul yatırım ortaklıklarının sermaye yapısında borç kullanma düzeyini artırmaktadır. Diğer yandan, etkinlik ve karlılıktaki artış, kaldıraç oranında azalmaya yol açmaktadır. Bulgu sermaye yapısı teorilerinden olan finansal hiyerarşi teorisiyle uyumludur. Finansal hiyerarşi teorisi, hali hazırda kar elde eden firmaların dış fon kaynağına ihtiyacı olmayacağını belirtmektedir. Fon kaynakları tercihinde sıralama sunan teorinin gayrimenkul yatırım ortaklıkları açısından geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Firmanın piyasa değerindeki büyüme, firma açısından yatırımcının geleceğe ilişkin olumlu beklentilere sahip olduğuna işaret etmektedir. Piyasa değerindeki büyüme ile kaldıraç oranı arasında negatif ilişki elde edilmiştir. Piyasa değeri artan firmanın dış fon kaynağına ihtiyacının azaldığı görülmektedir. Bu sonuç, finansal hiyerarşi teorisine kanıt oluşturmaktadır. Gayri safi yurtiçi hasıladaki artış, genel olarak faaliyette bulunan ekonomideki pozitif gelişmeye işaret etmektedir. Kaldıraç oranının, ekonomideki olumlu gelişmeler sonucuna bağlı olarak azalma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarında sermaye yapısı kararlarını etkileyen faktörler, Türkiye’de borsaya kayıtlı firmaların 2000-2015 dönemine ait verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Sermaye yapısı teorilerinin incelendiği bu çalışmada, araştırma modelinde bağımlı değişken sermaye yapısını temsilen kullanılan kaldıraç oranı olup, bağımsız değişkenler ise, büyüklük, etkinlik, karlılık, duran varlık oranı, piyasa değerindeki büyüme, gayri safi yurtiçi hasıladaki büyümedir. Korelasyon analizleri ve regresyon analizleri sonucunda elde edilen bulgular, gayrimenkul yatırım ortaklıklarının sermaye yapısı kararlarında finansal hiyerarşi teorisiyle uyumlu kararlar aldıklarına işaret etmektedir. Değişkenler arasında en yüksek korelasyon ilişkisi kaldıraç oranı ile duran varlık oranı arasında pozitif yönlü olarak elde edilmiştir. Duran varlıkların borç finansmanı açısından teminat niteliği taşıdığı dikkate alındığında, bankaların bu tür firmalara kolaylıkla fon sağlayabildiği anlaşılmaktadır. Korelasyon analizi sonuçlarına göre, gayrimenkul yatırım ortaklıklarında ölçek arttıkça, etkinliğin azaldığı, ölçek küçüldükçe firmalarda göreceli olarak etkinliğin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre, gayrimenkul yatırım ortaklıklarında firma büyüklüğü arttıkça kaldıraç oranı da artmaktadır. Bu sonucu destekleyen diğer önemli bir bulgu, duran varlık oranındaki artışın kaldıraç oranında artışa neden olduğudur. Firma ölçeği ve duran varlık oranındaki artış, gayrimenkul yatırım ortaklıklarının sermaye yapısında borç kullanma düzeyini artırmaktadır. Etkinlik ve karlılık oranı ile kaldıraç oranı arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Finansal hiyerarşi teorisine göre, karlı şirketler öncelikle iç fon kaynaklarını kullanmalı, daha fazla fona ihtiyaç duymaları halinde dış fon kaynağına yönelmelidir. Asimetrik bilgi problemlerine odaklanan bu teori, finansmanda kullanılacak fon kaynakları arasından tercih sunmaktadır.

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarında finansal hiyerarşi teorisinin öngörülerine uyumlu kararlar alındığı anlaşılmaktadır. Araştırmada ayrıca, firmaya taraf kesimlerden olan yatırımcıların görüş ve beklentilerinin firmanın fon kaynağı tercihinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Piyasa değerindeki büyüme ile kaldıraç oranı arasında negatif ilişki olduğu saptanmış olup, bu sonuç, finansal hiyerarşi teorisine kanıt oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, kendi iç kaynaklarını oluşturabilen firmanın dış fon kaynağını tercih etmediği anlaşılmaktadır. Gayri safi yurtiçi hasıladaki artış ekonomik büyümeyi ifade etmekte olup, kaldıraç oranı ile negatif ilişkili olarak tespit edilmiştir. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının makroekonomik gelişmelerden etkilendiği ve sermaye yapısı kararlarının bu doğrultuda verildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de borsaya kayıtlı gayrimenkul yatırım ortaklıkları açısından sermaye yapısı kararları değerlendirilmiştir. Bulgular ışığında, Türkiye’de faaliyette bulunan gayrimenkul yatırım ortaklıklarının firma ölçeği konusunda optimal büyüklüğe sahip olmaları önerilmektedir. Ülke ekonomisi açısından kaynakların optimal ve etkin kullanımının önemi ortaya çıkmaktadır. Elde edilen bulguların, gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutması ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akinlo, O. (2011). "Determinants of capital structure: Evidence from Nigerian panel data", *African Economic and Business Review*, 9(1), 1-16.
- Ansari, A. And Bideskan, M. S. S. (2012). "Determinants of capital structure", *Society for Business Research Promotion*, 2(2), s.51-63.
- Arnold, G. (2005). *Corporate financial management*. Third Edition. Pearson Education.
- Aytekin, S., ve Kahraman, E. (2015). "BIST gayrimenkul yatırım ortaklıkları endeksindeki (XGMYO) şirketlerin finansal etkinliklerinin veri zarflama analizi yöntemi ile değerlendirilmesi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 289-301.
- Baker, M. And Wurgler, J. (2000). The equity share in new issues and aggregate stock returns. *the Journal of Finance*, 55(5), 2219-2257.
- Baker, M. And Wurgler, J. (2002). "Market timing and capital structure", *The journal of finance*, 57(1), 1-32.
- Baker, M., Greenwood, R. And Wurgler, J. (2003). "The maturity of debt issues and predictable variation in bond returns", *Journal of Financial Economics*, 70(2), 261-291.
- Boudry, W. I., Kallberg, J. G. And Liu, C. H. (2010). "An analysis of REIT security issuance decisions", *Real Estate Economics*, 38(1), 91-120.
- Brealey, R. A., Myers, S.C. And Macus, A. J. (2007). *İşletme finansının temelleri*. Çev. Ü. Bozkurt, T. Arıkan, & H. Doğukanlı. İstanbul: McGraw-Hill ve Literatür Ortak Yayını.
- Brown, D. T. And Riddiough, T. J. (2003). "Financing choice and liability structure of real estate investment trusts", *Real Estate Economics*, 31(3), 313-346.
- Büyüktortop, M. (2007). *Çokuluslu işletmelerde sermaye yapısı ve İMKB'de bir uygulama*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Chen, J. And Strange, R. (2005). "The determinants of capital structure: Evidence from Chinese listed companies", *Economic Change and Restructuring*, 38(1), s.11-35.
- Chiarella, C., Pham, T. M., Sim, A. B. And Tan, M. (1992). "Determinants of corporate capital structure: Australian evidence", *Pacific Basin Capital Markets Research*, 3, s.139-158.
- Graham, J. R. And Harvey, C. R. (2001). "The theory and practice of corporate finance: Evidence from the field", *Journal of financial economics*, 60(2-3), 187-243.
- Gujarati, D. N., (2004). *Basic Econometrics*. Fourth ed. The McGraw-Hill Companies.
- Hausman, J. (1978). "Specification Tests in Econometrics", *Econometrica*, 4(6), 1251-1271.
- Huang, G. (2006). "The determinants of capital structure: Evidence from China", *China Economic Review*, 17(1), s.14-36.
- Miller, M. H. (1977). "Debt and taxes", *The Journal of Finance*, 32(2), 261-275.
- Modigliani, F. And Miller, M. H. (1958). "The cost of capital, corporation finance and the theory of investment", *The American economic review*, 48(3), 261-297.

- Modigliani, F. And Miller, M. H. (1963). "Corporate income taxes and the cost of capital: a correction", *The American economic review*, 53(3), 433-443.
- Moyo, V., Wolmarans, H. And Brümmer, L. (2013). "Trade-off or pecking order: Evidence from South African manufacturing, mining, and retail firms", *The International Business & Economics Research Journal (Online)*, 12(8), 927.
- Myers, S. C. And Majluf, N. S. (1984). "Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have (No. w1396)", *National Bureau of Economic Research*.
- Myers, S. C., (1984) "The Capital Structure Puzzle", *Journal of Finance*, Volume 39, Issue: 3, 574-592.
- Okuyan, H. A. ve Taşcı, H. M. (2010). "Sermaye Yapısının Belirleyicileri: Türkiye'deki En Büyük 1000 Sanayi İşletmesinde Bir Uygulama", *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 4(1).
- Onatca Engin, S. N., Unver Erbas, C. ve Sokmen, A. G. (2019). Pecking Order Theory in Determining The Capital Structure: A Panel Data Analysis Of Companies in Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 10(3), 687-698.
- Ooi, J. T., Ong, S. E. And Li, L. (2010). "An analysis of the financing decisions of REITs: the role of market timing and target leverage", *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 40(2), 130-160.
- Sermaye Piyasası Kurulu, Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği, 28/05/2013 tarih ve 28660 sayılı Resmi Gazete, <https://www.spk.gov.tr/Duyuru/Goster/20130528/0>.
- Türkmen, S.Y. (2011). "İMKB'de İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Finansal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 31(2), 273-288.
- Yıldırım, B. (2008). *The Capital Structure of Real Estate Investment Trusts*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: ODTU, Uygulamalı Matematik Enstitüsü.
- Zarebski, P. And Dimovski, B. (2012). "Determinants of capital structure of A-REITS and the global financial crisis", *Pacific rim property research journal*, 18(1), 3-19.

MOBBİNG: ŞANLIURFA KADIN SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Kasım KAYA*

Özet

Mobbing kavramsal olarak çok eski olmakla birlikte son zamanlarda üzerinde önemle durulan ve araştırmalara konu olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma ortamlarında psikolojik taciz, yıldırma ve psikolojik şiddet olarak adlandırılan mobbing son dönemlerde özellikle sağlık çalışanlarının karşı karşıya kaldığı bir durum olarak literatürde yer almaktadır. İşyerinde karşılaşılan mobbing davranışları konusunda yapılan çalışmalarda mobbing davranışlarına maruz kalmada, cinsiyetin etkisi olup olmadığı tartışılmakla birlikte yapılan çalışmaların önemli bir kısmında bu sorunla kadınların, erkeklere göre daha yaygın ve düzenli biçimde karşı karşıya kaldıkları ve erkeklere oranla daha büyük sorunlar yaşadıkları belirtilmektedir. Kadın çalışanlara yönelik mobbingin göreceli nedeni çalışan olmalarından daha çok kadın olmalarından ileri gelmektedir. Konu bu açıdan ele alındığında, kadın çalışanlara yönelik mobbing eylemleri, bir anlamda toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik ve ayrımcılıktan kaynaklı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, işyerinde mobbing kurbanı olan kadınların demografik özellikleri, çalışma yaşamında kadınlara yönelik gerçekleşen mobbing eylemleri, bu eylemlerin ortaya çıkma nedenleri, eylemlerin kadın çalışanlar üzerindeki etkilerinin irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, kadın sağlık çalışanlarının demografik faktörleri bağlamında mobbinge maruz kalmalarında farklılık olup olmadığını belirlemektir. Hazırlanan anket Şanlıurfa'da sağlık sektöründe görev yapan 384 kadın çalışana gönüllü katılımı olarak uygulanmıştır. Anket çalışması sonucunda elde edilen veriler, SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada ölçeğin tek boyutluluk özelliğini araştırmak amacıyla Faktör Analizinden yararlanılmıştır. Mobbing açısından medeni durum bağlamında farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla T-testi yapılmıştır. Mobbing açısından eğitim durumu, yaş ve gelir durumu bağlamında bir farklılığın bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla Anova Testi analizinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, eğitim düzeyi açısından mobbinge maruz kalmalarında bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Sağlık, Kadın Çalışanlar, T-Testi, Anova

* Dr.Öğr.Üyesi, Harran Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, kkaya@harran.edu.tr

**Bu Çalışma 7-9 Aralık 2018 Tarihinde Düzenlenen I. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresinde Tam Metin Bildiri Olarak Yayınlanmıştır.

MOBBING: AN EMPIRIC STUDY ON WOMEN'S HEALTHCARE EMPLOYEES IN ŞANLIURFA

Abstract

Although mobbing is conceptually very old, it is a concept that has been emphasized and researched recently. Mobbing, which is called psychological harassment, intimidation and psychological violence in work environments, is a situation that especially healthcare professionals face recently. In studies on mobbing behaviours encountered in the workplace, although it is discussed whether gender has an effect on exposure to mobbing behaviours, it is stated in a significant part of the studies that women face this problem more frequently and regularly than men and they experience greater problems than men. The relative reason for mobbing against female employees is that they are not employees but women. When the subject is handled from this point of view, mobbing acts against female employees emerge as a problem arising from inequality and discrimination based on gender in a sense. In this context, it is important to examine the demographic characteristics of women who are victims of mobbing in the workplace, the mobbing actions that take place against women in the working life, the reasons for the occurrence of these actions, and the effects of these actions on women employees. The aim of this study is to determine whether there is a difference in the exposure of female health workers to mobbing in the context of demographic factors. The prepared questionnaire was applied voluntarily to 384 female employees working in the health sector in Şanlıurfa. The data obtained via this survey were analysed with the SPSS package program. Factor Analysis was used to investigate the unidimensionality feature of the scale. T-test was conducted to determine whether there was a difference in marital status in terms of mobbing. Anova Test analysis was used to determine whether there is a difference in terms of educational status, age and income in terms of mobbing. As a result of the analysis, it was concluded that there was a difference in their exposure to mobbing in terms of education level.

Keywords: Mobbing, Health, Women Employees, T-Test, Anova

GİRİŞ

Mobbing Batı literatüründe son dönemlerde yer edinmesi nedeniyle Türkçe karşılığı konusunda henüz bir netlik bulunmamakta ve Türkçe literatürde bir tanımlama kargaşası sorunu yaşanmaktadır. Psikolojik yıldırmanın Türkçe terim karşılığı olarak yıldırma, duygusal şiddet, zorbalık, psikolojik şiddet, psikolojik taciz ve psikolojik terör gibi çeşitli ifadeler kullanılmaktadır (Gündüz ve Yılmaz, 2008: 270, Alkan vd. 2011). İş yerinde mobbing, bir ya da daha fazla kişinin tek bir kişiye veya belli kişilere sistemli olarak gerçekleştirilen, etik dışı

iletişim ile düşmanca davranışlarda bulunulması olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Yıldırım,2010;30, Murray,2009;18, Tınaz, 2011;8). Günümüzde dünyanın her yerinde çalışma ortamlarında mobbing davranışlarının bulunduğu kabul edilmektedir (Chappell ve Di Martino,2006). Psikolojik şiddet Leymann'a göre, bir psiko-terördür. Düşünce ve inanç farklılığı, çekememezlik ve cinsiyet ayrımına kadar her tür etken mobbingin gerçekleşmesinde etkili olabilmekte, korkutmak, sindirmek ve yılgınlığa uğratmak sonuçları ortaya çıkmaktadır (Leymann,1990;5, Çobanoğlu, 2005). Mobbing, örgütü deforme eden, çalışanlarda strese sebep olarak, iş tatminini olumsuz etkileyen ciddi sonuçlara neden olan bir sorun olarak görülmektedir. Çalışma hayatının her aşamasında karşılaşılabilen mobbing olgusu, çalışanların sağlığını çok ciddi boyutlarda etkilemektedir. Bu etki sadece bireysel olarak değil, örgütsel ve toplumsal açıdan da olumsuz sonuçları ile ortaya çıkmaktadır (Çobanoğlu, 2005: 28).

Bütün değerlendirmeler insan hayatının öncelikli olduğu sağlık sektöründe mobbingin daha büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmalar, sağlık çalışanlarının şiddete uğrama riskinin diğer hizmet sektörü çalışanlarına oranla 16 kat daha fazla olduğunu, hemşirelerin ise diğer sağlık çalışanları arasında üç kat daha fazla risk altında olduğunu göstermektedir (Kingma, 2001: 129). Psikolojik şiddet içeren davranışlar çalışanı fiziksel ve psikolojik açıdan olumsuz etkilemekte; bu etki sonucu birey, iş yeri ve toplum açısından ciddi sorun teşkil edebilecek sosyo-ekonomik zararlara yol açmaktadır.

Bu çalışmada mobbingin Şanlıurfa'da kadın sağlık çalışanları üzerine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada 384 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışmada yöntem olarak faktör analizi, T-testi (Bağımsız Örneklem testi) ve Anova testi (Varyans analizi) kullanılmıştır. Çalışma sonucunda eğitim düzeyi açısından mobbinge maruz kalmalarında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür.

1. Literatür

1.1. Mobbing Kavramı

Mobbing ifadesi Latince kökenli olan “mobile vulgus” sözcüğünden türetilen ve “kararsız kalabalık” anlamına gelen bir kavramdır. “Mob” fiili ortalıkta toplanmak, saldırmak ya da rahatsızlık vermek anlamlarını taşımaktadır (Davenport vd, 2003: 3). Bilimsel anlamda Mobbing ile ilgili ilk çalışmaları ele aldığımızda, mobbing kavramının 20. yy.’ın sonlarından başlayarak günümüze kadar uzanan bir araştırma sürecine sahip olduğunu ifade edebiliriz. Avusturyalı Konrad Lorenz 60’lı yıllarda tanınmış bir bilim adamı olarak mobbing kelimesini, avlanırken çaba sarf ederek düşmanı kaçırmaya çalışan hayvanların davranışlarını ifade etmek için kullanmıştır. 1972 yılında da İsveç’te “Mobbing: Çocuklar Arasında Grup Şiddeti” adlı kitabını yayınlamıştır (Davenport vd., 2003:3, Atman, 2012). Daha öncesinde çalışmalar yapılmış olsa da mobbing kavramını 1980’li yılların başlarında bilinçli olarak Leymann’ın incelediği genel kabul edilen bir düşüncedir (Olweus, 1993). Mobbingi uygulayan kişi, mobbinge maruz kalan çalışanı iş yaşamından, hatta yaşadığı sosyal hayattan dışlamak amacıyla kasıtlı olarak mobbing eylemini gerçekleştirmektedir. Psikolojik yıldırma uygulayanların amacı, kurbanı kendi iradesine bağımlı hale getirip, kişiliğini tartışmasız kabul etmesini sağlamaktır (Tutar, 2004: 95).

1.2. Mobbing Konusunda Yapılmış Çalışmalar

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 2017 raporuna göre, Dünya’da son yıllarda mobbinge maruz kalanların sayısında büyük bir artış olduğu ve bu durum sektörel bazda ele alındığında ise en fazla yoğunluğun sağlık sektöründe olduğu belirtilmiştir (ILO, 2017). Quine (2001)’de sağlık çalışanları üzerine yaptığı bir çalışmada, sağlık çalışanlarının mobbinge sıklıkla maruz kaldığını, özellikle hemşirelerin diğer sağlık çalışanlarına kıyasla bu süreci daha fazla yaşadıklarını belirtmiştir. Asunakutlu ve Safran’ın (2006) kamu sağlık

kuruluşlarında çalışan ve %80’ni kadından oluşan 182 katılımcı ile yaptığı araştırmada, en sık karşılaşılan mobbing davranışının, çalışanların kendilerini özgürce ifade etme konusunda sınırlandırılıp engellenmesi olduğu ortaya çıkmıştır. Gökçe (2006) Türkiye’nin farklı bölgelerindeki resmi ve özel ilköğretim okullarında görev yapmakta olan 1842 öğretmen ve yöneticinin yıldırma ile ilgili görüşlerini kendi geliştirdiği bir ölçek vasıtasıyla incelemiş öğretmen ve okul yöneticilerinin zaman zaman yıldırma maruz kaldıklarını belirtmiştir. Güngör (2007) İstanbul ilinde, eğitim, sağlık ve finans sektörlerinde görev yapan 382 kişiye ulaşılmış katılımcıların mobbing kavramına ilişkin yüksek farkındalık düzeyine sahip olduğu, önüne geçilmesi gereken önemli bir sorun olarak gördüklerini belirtmiştir. Karavardar (2009) İstanbul’da farklı sektörlerde çalışan 310 iş görene anket uygulamış araştırmaya katılanların %46,1’inin yıldırma mağduru olduğu ve bu kişilerin %58,7’sinin birden fazla psikolojik yıldırma maruz kaldığını belirlemiştir. Koçak ve Hayran (2011) Kocaeli’nde faaliyet gösteren finans, eğitim, sağlık, sanayi sektörlerinde 134 kadın iş gören üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda işyerinde mobbinge uğrayan kişilerin tepkilerinin görmezden gelme, üstlere bildirme, tacizi uygulayan kişiyle görüşme, başka pozisyon veya görev yerine tayin talebi ve hukuki yollara başvurma olduğu tespit edilmiştir. Aytaç ve Dursun (2013) Sağlık sektöründe görev yapmakta olan 865 katılımcı üzerinde kadına yönelik şiddet hakkındaki araştırmalarında kadın çalışanların yarısından fazlasının iş ortamında, mesai arkadaşları, amirleri veya hizmet vermiş oldukları kişilerin şiddet içeren davranışlarına maruz kaldıklarını tespit etmiştir. Picakciefte vd. (2015) çalışmalarında Muğla ilinde birinci basamak sağlık hizmetlerinde çalışan sağlık çalışanlarının sosyodemografik özellikler, çalışma koşulları ve mobbing düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda birinci basamak sağlık çalışanlarının yüksek oranda “mobbing” maruziyetine

maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Kaya vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada, eğitim düzeyi, yaş durumu ve aile gelir düzeyi bağlamında, mobbingin katılımcıların davranışlarını etkilemesi açısından bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Einarsen (2000) İşyerinde yıldırımaya ilişkin 7986 Norveç çalışanı üzerinde yaptığı araştırmasında katılımcıların %8,6'sının son altı ay içerisinde yıldırımaya maruz kaldığını tespit etmiştir. MacIntosh, Wuest, Gray, Aldous, (2010) Kanada'da çalışma ortamında psikolojik şiddete maruz kalan 36 kadın üzerinde yapılan bir çalışmada kadınların yıldırma ile baş etmesi aşamasında uzlaşmacı olma, yeniden düşünme, müdahaleyi azaltma, dengelerin yeniden oluşturulması şeklinde dört aşamalı bir sürece başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, kadın sağlık çalışanlarının demografik faktörler bağlamında mobbinge maruz kalmalarında farklılık olup olmadığını belirlemektir.

2.2. Örneklem Süreci

Araştırmanın ana kütesini Şanlıurfa'da çalışan kadın sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma için gerekli olan birincil veriler, anket metodu uygulanarak toplanmıştır. Verilerin toplanmasında tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi ile yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler 20.08.2018 ile 20.09.2018 tarihleri arasında bir ay süre ile Şanlıurfa'da çalışan kadın sağlık çalışanlarına yapılmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Araştırma için hazırlanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Henz Leyman (1993) tarafından geliştirilen 45 maddelik mobbing ölçeği yer almaktadır. İkinci bölümde ise medeni durum, yaş, ortalama gelir düzeyi ve

eğitim düzeyi gibi 4 demografik faktör sorusu yer almaktadır. Hazırlanan anket Şanlıurfa'da sağlık sektöründe görev yapan 384 kadın çalışana gönüllü katılımı olarak uygulanmıştır. Anova ve T-testi değişkenler arasındaki anlamlı farklılığın olup olmadığını, oluyorsa bu anlamlı farklılığın hangi veri seti arasında gerçekleştiğini göstermektedir. Cevap sayısı iki ve daha fazla ise Anova testi, bir veya iki ise T-testi kullanılmaktadır.

2.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın modeli ve amacı doğrultusunda geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H1: Kadın sağlık çalışanlarının mobbinge maruz kalmaları demografik faktörler bağlamında farklılık gösterir.

H1a: Kadın sağlık çalışanlarının mobbinge maruz kalmaları medeni durumları bağlamında farklılık gösterir.

H1b: Kadın sağlık çalışanlarının mobbinge maruz kalmaları eğitim düzeyleri bağlamında farklılık gösterir.

H1c: Kadın sağlık çalışanlarının mobbinge maruz kalmaları yaş düzeyleri bağlamında farklılık gösterir.

H1d: Kadın sağlık çalışanlarının mobbinge maruz kalmaları aylık gelir durumları bağlamında farklılık gösterir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan anket Şanlıurfa genelinde sağlık sektöründe çalışan 384 kadına gönüllülük esasına göre uygulanmıştır. Anket çalışması sonucunda elde edilen veriler, SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada ölçeğin tek boyutluluk özelliğini araştırmak amacıyla Faktör Analizinden yararlanılmıştır. Güvenilirliğin belirlenmesi için Cronbach Alpha Testinden yararlanılmıştır. Mobbing açısından medeni durum bağlamında farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla T-testi yapılmıştır. Mobbing açısından eğitim durumu, yaş ve gelir durumu bağlamında bir

farklılığın bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla Anova Testi analizinden yararlanılmıştır.

2.6. Araştırmanın Bulguları

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri

		Sıklık	Yüzdellik			Sıklık	Yüzdellik
Medeni Durum	Evli	171	44,5	Eğitim Durumu	Lisans	194	50,5
	Bekar	213	55,5		Yüksek Lisans	102	26,6
	<i>Toplam</i>	<i>384</i>	<i>100</i>		Doktora	88	22,9
Yaş	22-28	80	20,8	Gelir Düzeyi	<i>Toplam</i>	<i>384</i>	<i>100</i>
	29-35	168	43,8		Aylık Gelir		
	35-41	113	29,4		2500-3000 TL	10	2,6
	42 ve üstü	23	6,0		3001-4000 TL	66	17,2
	<i>Toplam</i>	<i>384</i>	<i>100</i>		4001-5000 TL	86	22,4
				5001-6000 TL	49	12,8	
				6001 TL ve üstü	173	45,1	
				<i>Toplam</i>	<i>384</i>	<i>100</i>	

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelenecek olursa, katılımcıların 171'i (%44,5) evli, 213'ü (%55,8) bekar bireylerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumu incelendiğinde 194'ü (%50,5) lisans düzeyinde, 102'si (%26,6) yüksek lisans düzeyinde ve 88'i (%22,9) doktora düzeyinde eğitim aldıkları görülmektedir. Ankete katılanların yaş dağılımı ise 80'i (%20,8) 22-28 yaş, 168'i (%43,8) 29-35 yaş, 113'ü (%29,4) 35-41 yaş ve 23'ü (%6) 42 ve üstü yaş aralığındadır. Gelir grupları içerisinde en büyük payı 6001 TL ve üstü gelire sahip olanlar oluşturmaktadır (%45,1).

2.7. Araştırmanın Güvenirliliği ve Faktör Analizi

Mobbing ile ilgili olan veri setinin faktör analizine uygunluğunu test eden KMO değeri (0,868) faktör analizi yapılabilmesi için uygun ve mükemmel bir

değerdir. Yine aynı amaca hizmet eden Bartlett testi significance = 0,00) olduğundan ve $p < 0.05$ olması koşulunu sağladığından verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda, kullanılan ölçekteki ifadelerin beş boyut altında toplandığı görülmektedir.

Eğer; Cronbach Alpha değeri. $0.00 < \alpha < .40$ ölçek güvenilir değil, $.40 < \alpha < .60$ ölçeğin güvenilirliği düşük, $.60 < \alpha < .80$ ölçek oldukça güvenilir ve $.80 < \alpha < 1.00$ ölçek yüksek derecede güvenilirdir yorumu yapılmaktadır. Bu durumda kullanılan ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir (0,917) (Arslan ve Nur, 2018:342; Küçük ve Nur, 2019: 1107; Nur vd., 2020:16; Kaya vd., 2017:45).

Tablo 2. Mobbing Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi ve Güvenirlilik Analizi

Maddeler	Açıklanan Varyans %	Cronbach's Alfa
Kendini Göstermek ve İletişim Oluşumunu Etkilemek		
Üstünüz kendinizi gösterme olanaklarınızı kısıtlar,		
Sözünüz sürekli kesilir,		
Meslektaşlarınız veya birlikte çalıştığınız kişiler kendinizi gösterme olanaklarınızı kısıtlar,		
Yüzünüze bağırılır ve yüksek sesle azarlanırsınız,	24,575	,881
Yaptığınız iş sürekli eleştirilir,		
Özel yaşamınız sürekli eleştirilir,		
Telefonla rahatsız ediliyorsunuz,		
Sözlü tehditler alırsınız,		
Yazılı tehditler gönderilir,		
Jestler ve bakışlarla ilişki reddedilir,		
Sosyal İlişkilere Saldırı		
Çevrenizdeki insanlar sizinle konuşmazlar,		
Kimseyle konuşamazsınız, başkalarına ulaşmanız engellenir,	17,014	,757
Size diğerlerinden ayrılmış bir işyeri verilir,		
Meslektaşlarınızın sizinle konuşması yasaklanır,		
Sanki orada değildiniz gibi davranılır,		

İtibarınıza Saldırırlar		
İnsanlar arkanızdan kötü konuşur,		
Asılsız söylentiler ortada dolaşır,		
Gülünç durumlara düşürülürsünüz,		
Akıl hastasıymışsınız gibi davranılır,		
Psikolojik değerlendirme/inceleme geçirmeniz için size baskı yapılır,	21,849	,815
Bir özrünüze alay edilir,		
Sizi gülünç düşürmek için yürüyüşünüz, jestleriniz veya sesiniz taklit edilir,		
Dini veya siyasi görüşünüze alay edilir,		
Özel yaşamınızla alay edilir,		
Milliyetinizle alay edilir,		
Özgüveninizi olumsuz etkileyen bir iş yapmaya zorlanırsınız,		
Çabalarınız yanlış ve küçültücü şekilde yargılanır,		
Kararlarınız sürekli sorgulanır,		
Alçaltıcı isimlerle anılırsınız,		
Cinsel imâlar söz konusudur		
Kişinin Yaşam Kalitesi ve Mesleki Durumuna Saldırırlar		
Sizin için hiçbir özel görev yoktur,		
Size verilen işler geri alınır, kendinize yeni iş bile yaratamazsınız,		
Sürdürmeniz için anlamsız işler verilir,		
Sahip olduğunuzdan daha az yetenek gerektiren işler size verilir,	11,284	,701
İşiniz sürekli değiştirilir,		
Özgüveninizi etkileyecek işler verilir,		
İtibarınız düşürecek şekilde, niteliklerinizin dışındaki işler size verilir,		
Size mali yük getirecek genel zararlara sebep olunur,		
Eviniz ya da işyerinize zararlara sebep olunur.		
Kişinin Sağlığına Doğrudan Saldırırlar		
Fiziksel olarak ağır işler yapmaya zorlanırsınız,		
Fiziksel şiddet tehditleri yapılır,	6,870	,790
Gözünüzü korkutmak için hafif şiddet uygulanır,		
Fiziksel zarar,		
Doğrudan cinsel taciz.		

Toplam açıklanan varyans: %81,592 Toplam Cronbach's Alpha: 0,917

Faktör analizi sonucunda “Kendini Göstermek ve İletişim Oluşumunu Etkilemek” faktörü varyansın toplamda %24,575’ini, “Sosyal İlişkilere Saldırı” faktörü varyansın toplamda %17,014’ünü, “İtibarınıza Saldırırlar” faktörü varyansın toplamda %21,849’unu, “Kişinin Yaşam Kalitesi ve Mesleki Durumuna Saldırırlar” faktörü varyansın toplamda %11,284’ünü, “Kişinin Sağlığına Doğrudan Saldırırlar” faktörü ise varyansın toplamda % 6,870 ‘ini olmak üzere faktörler varyansı genel olarak %81,6’sını açıklamaktadır.

Hipotezlerin Test Edilmesi

Tablo 3. Medeni Duruma Göre Mobbinge Maruz Kalmaya İlişkin t-Testi Sonuçları

	N	Mean	T	Sig.
Evli	171	1,5423	-,734	,463
Bekar	213	1,5847		

Şanlıurfa’daki sağlık kurumlarında çalışan kadınların medeni durumlarına göre mobbinge maruz kalmalarında fark olup olmadığını ölçmek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Medeni duruma göre yapılan t-testi analizi sonucunda $p = ,463 > ,05$ olmasından dolayı katılımcıların medeni durumları açısından mobbinge maruz kalmalarında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani H_{1a} hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 4. Eğitim Düzeyine Göre Mobbinge Maruz Kalmaya İlişkin Anova Testi Sonuçları

Eğitim Düzeyi	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Gruplar Arası	2,296	2	1,148	3,673	,026
Gruplar İçi	119,098	381	,313		
Total	121,395	383			

Tablo 4’te görüldüğü üzere önemlilik değerinin 0,05’in altında olması eğitim düzeyine göre sağlık çalışanlarının maruz kaldıkları mobbing açısından anlamlı

farklılık göstermektedir. Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespit edilmesi için yapılan Tukey test sonuçları Tablo 5'teki gibidir:

Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre Ortalamalar

	Sıklık	Ortalamalar
Eğitim Durumu		
Lisans	194	3,01
Yüksek Lisans	102	2,75
Doktora	88	2,17
Toplam	384	

Şanlıurfa'daki sağlık kurumlarında çalışan kadınların eğitim düzeyine göre mobbinge maruz kalmalarında fark olup olmadığını ölçmek için Anova Testi yapılmıştır. Eğitim düzeyine göre yapılan Anova Testi sonucunda ulaşılan değer $p = ,026 < ,05$ olmasından dolayı katılımcıların eğitim düzeyi bağlamında, mobbinge maruz kalmalarında bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lisans eğitimi düzeyinde olan kadın sağlık çalışanlarının yüksek lisans ve doktora düzeyindeki kadın sağlık çalışanlarına oranla daha fazla mobbinge maruz kaldığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre H_{1b} hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 6. Yaş Göre Mobbinge Maruz Kalmaya İlişkin Anova Testi Sonuçları

Yaş	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Gruplar Arası	1,809	3	,603	1,916	,126
Gruplar İçi	119,586	380	,315		
Total	121,395	383			

Şanlıurfa'daki sağlık kurumlarında çalışan kadınların yaş durumuna göre mobbinge maruz kalmalarında fark olup olmadığını ölçmek için Anova Testi yapılmıştır. Yaş durumuna göre yapılan Anova Testi sonucunda ulaşılan değer $p = ,126 > ,05$ olmasından dolayı katılımcıların yaş durumu bağlamında, mobbinge maruz kalmalarında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani H_{1c} hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 7. Aylık Gelir Düzeyine Göre Mobbinge Maruz Kalmaya İlişkin Anova Testi Sonuçları

Aylık Gelir Düzeyi	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Gruplar Arası	1,482	4	,370	1,171	,323
Gruplar İçi	119,913	379	,316		
Total	121,395	383			

Şanlıurfa'daki sağlık kurumlarında çalışan kadınların aylık gelir düzeyine göre mobbinge maruz kalmalarında fark olup olmadığını ölçmek için Anova Testi yapılmıştır. Aylık gelir düzeyine göre yapılan Anova Testi sonucunda ulaşılan değer $p = ,323 > ,05$ olmasından dolayı katılımcıların aylık gelir düzeyi bağlamında, mobbinge maruz kalmalarında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buradan yola çıkarak H_{1d} hipotezi reddedilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Mobbing, kelime anlamıyla maruz kalınan şiddet, baskı anlamında kullanılmaktadır. İş hayatına bakıldığında gerek kamu gerekse özel sektörde çalışanların farklı şekillerde mobbinge maruz kaldıkları yazılı ve görsel yayın organlarından ve akademik çalışmalardan da görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kadın sağlık çalışanlarının demografik faktörler bağlamında mobbinge maruz kalmalarında farklılık olup olmadığını belirlemektir.

Verilerin toplanmasında tesadüfi örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler 20.08.2018 ile 20.09.2018 tarihleri arasında bir ay süre ile Şanlıurfa'da sağlık sektöründe görev yapan 384 kadın çalışana gönüllü katılımı olarak uygulanmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelendiğinde, katılımcıların 171'i (%44,5) evli, 213'ü (%55,8) bekar bireylerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumu incelendiğinde

194'ü (%50,5) lisans düzeyinde, 102'si (%26,6) yüksek lisans düzeyinde ve 88'i (%22,9) doktora düzeyinde eğitim aldıkları görülmektedir. Ankete katılanların yaş dağılımı ise 80'i (%20,8) 22-28 yaş, 168'i (%43,8) 29-35 yaş, 113'ü (%29,4) 35-41 yaş ve 23'ü (% 6) 42 ve üstü yaş aralığındadır. Gelir grupları içerisinde en büyük payı 6001 TL ve üstü gelire sahip olanlar oluşturmaktadır (%45,1).

Mobbing açısından medeni durum bağlamında farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla T-testi yapılmıştır. Medeni duruma göre yapılan t-testi analizi sonucunda katılımcıların medeni durumları açısından mobbinge maruz kalmalarında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır Mobbing açısından eğitim durumu, yaş ve gelir durumu bağlamında bir farklılığın bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla Anova Testi analizinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, eğitim düzeyi bağlamında, mobbinge maruz kalmalarında bir farklılık olduğu, yaş ve gelir durumu bağlamında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuçlardan yola çıkarak özellikle sağlık otoritelerinin sağlık çalışanlarına yapılan mobbingleri önlemek için politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Hatta Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün bu konuda ülkelerin de yer aldığı uluslararası standartlar getirmesi gerekmektedir. Sağlık çalışanları arasında da özellikle eğitim düzeyi ne olursa olsun ayırım gözetilmeksizin mobbingi önleyici adımlar atılması gerekmektedir.

Bu çalışmanın kısıtlarından biri araştırmada yöntem olarak anket yönteminin kullanılmış olmasıdır. Bir diğer kısıt ise örneklemin sağlık sektöründe çalışan kadın bireyleri kapsamıdır. İleriki çalışmaların farklı yöntemler ile farklı sektörlerde çalışan kadınlar üzerinde yapılması sonuçların genelleştirilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma sonucunda elde edilen veriler bilimsel katkı açısından oldukça önemlidir. Araştırmanın bilimsel katkısı,

belirleyecekleri stratejilerde yöneticilere ve konu ile yakından ilgilenen akademisyenlere elde edilen bulgular ile rehberlik edilebilecek olmasıdır. Çalışma sonuçlarının literatürde incelenen Quine (2001), Asunakutlu ve Safran'ın (2006), Gökçe (2006), Karavardar (2009), Picakciefe vd. (2015) çalışmalarıyla aynı yönde sonuç verdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, E., Yıldız, S.M. ve Bakır, M. (2011). Mobbingin Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Tükenmişliği Üzerine Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 13(3), 270-280.
- Arslan, B., ve Nur, E. (2018). Teknolojinin Yeni Çocuğu: K Kuşağı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 329-347.
- Asunakutlu, T., ve Safran, B. (2006). Örgütlerde Yıldırma Uygulamaları (Mobbing) ve Çatışma Arasındaki İlişki. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 111-129.
- Atman, Ü. (2012). İşyerinde Psikolojik Terör: Mobbing. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 3, 157-174.
- Aytaç, S., ve Dursun, S. (2013). Çalışma Hayatında Kadına Yönelik Şiddet: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1), 67-78.
- Chappell D. ve Di Martino V.(2006). Violence at Work, International Labour Organization, Third Edition, Geneva.
- Çobanoğlu, Ş. (2005). *Mobbing: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*. Timaş Yayınları.
- Davenport, N., Schwartz, R. D., ve Elliott, G. P., (2003), “*Mobbing: İşyerinde Duygusal Taciz*”, Çev.: Osman Cem ÖnerToy, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Einarsen, S. (2000). Harassment and Bullying at Work: A Review of the Scandinavian Approach. *Aggression and Violent Behavior*, 5,(4), 379-401.
- Gökçe, A. T. (2006). İşyerinde Yıldırma: Özel ve Resmi İlköğretim Okulu Öğretmen ve Yöneticileri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara*.
- Gündüz, H. B., ve Yılmaz, Ö. (2008). Ortaöğretim Kurumlarında Mobbing (Yıldırma) Davranışlarına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri (Düzce İl Örneği). *Milli Eğitim Dergisi*, 179(2), 269-282.
- Güngör, M. (2007). Çalışma Hayatında Psikolojik Taciz Olgusu: Türkiye’de Hizmet Sektörüne İlişkin Bir Araştırma. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- International Labor Organization (2017).
- Karavardar, G. (2009). İş Yaşamında Psikolojik Yıldırma ve Psikolojik Yıldırılmaya Direnç Gösteren Kişilik Özellikleri İle İlişkisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- Kaya, K., Arslan, B. ve Küçük, F. (2018). Mobbingin Kompulsif Satın Alma Davranışına Etkisi: Kadın Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 8(4), 273-296.
- Kaya, K., Küçük, F. & Arslan, B. (2017). *Eğitimcilerde Tükenmişlik Sendromu ve Kurumsal Bağlılık*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kingma, M., (2001), “Workplace Violence in the Health Sector: A Problem of Epidemic Proportion”, *International Nursing Review*, 48, 129-130.
- Koçak, O. ve Hayran, N. (2011). Çalışma hayatında kadına yönelik taciz (mobbing): Kocaeli- Körfez ilçesi örneği, Sözlü Bildiri, *Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 23-25 Haziran, Saraybosna, Bosna Hersek.

- Küçük, F., & Nur, E. (2019). Sanal Kaytarma Davranışları İle İş Verimliliği Arasındaki İlişki: Harran Üniversitesi'nde Çalışan Akademik Ve İdari Personel Üzerine Bir Araştırma. *Journal of International Social Research*, 12(66), 1102- 1116.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. *Violence and Victims*, 5(2), 119-126.
- MacIntosh, J., Wuest, J., Gray, M. M., ve Aldous, S. (2010). Effects of Workplace Bullying on How Women Work. *Western Journal of Nursing Research*, 32(7), 910-931.
- Murray, J. S. (2009). Workplace Bullying in Nursing: A Problem That Can't Be Ignored. *Medsurg Nursing*, 18(5), 273.
- Nur, E., Arslan, B. & Küçük, F. (2020). *Teknoloji ve...*, Editörler: Aztimur, H. & Arslan B., Bölüm Adı: Sanal Kaytarma Davranışları ile Çevrimiçi Satınalma Davranışları Arasındaki İlişki: Kadın Sağlık Çalışanlar Üzerine Ampirik Bir Çalışma. SRA Academic Publishing: Lithuania
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School What We Know and What We can Do*, Oxford, Blackwell.
- Picakcief, M., Acar, G., Colak, Z., ve Kilic, I. (2017). The Relationship Between Sociodemographic Characteristics, Work Conditions, and Level of “Mobbing” of Health Workers in Primary Health Care. *Journal of Interpersonal Violence*, 32(3), 373-398.
- Pillinger, J. (2017). *Violence and Harassment against Women and Men in the World of Work*.
- Quine, L. (2001). Workplace bullying in nurses. *Journal of health psychology*, 6(1), 73-84.
- Tınaz, P. (2011). *İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)*, İstanbul, Beta Yayınları.
- Tutar, H.(2004). *İşyerinde Psikolojik Şiddet*, Platin Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, D., ve Yıldırım, A. (2010). Sağlık Alanında Çalışan Akademisyenlerin Karşılaştıkları Psikolojik Şiddet Davranışları ve Bu Davranışların Etkileri. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 30(2), 559-570.

ŞANLIURFA İL MERKEZİNDE GELİR DAĞILIMININ VE SOSYOLOJİK YAPININ GIDA TÜKETİM HARCAMALARINA ETKİSİ*

Levent KAYA**
Onur YILDIRIM***

Özet

Bu çalışmada; 2017 yılında Şanlıurfa ili merkez ilçelerde ikamet eden hane halklarının sosyo-ekonomik özellikleri, harcamaları ve toplam harcama içinde gıdaya ayrılan payın belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 384 hane halkına yüz yüze anket tekniği uygulanarak veriler toplanmıştır. Araştırmada istatistiksel ve Ekonometrik yöntemlerden de yararlanılmıştır. Şanlıurfa il merkezi için hesaplanan Gini katsayısı 0,34 olarak tespit edilmiştir. Aylık ortalama harcama kalemleri içinde gıda harcamaları için ayrılan pay miktarı %38,3 olarak bulunmuştur. Şanlıurfa'da yaşayan bir ailenin aylık ortalama geliri 3610,60 TL olarak hesaplanmıştır. Ekonometrik yöntem olarak En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile kantil regresyon yöntemi uygulanmıştır. Aylık tüketim harcaması dört kantil grubuna ayrılarak analize tabi tutulmuş hem EKK hem de kantil regresyon modelinde birbirine benzer sonuçlar elde edilmiştir. Aylık gelir ve aylık gıda harcamasının, aylık tüketim harcaması üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Aylık harcama üzerinde çocuk sayısının pozitif, yaş değişkeninin negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Karaköprü ilçesinde yaşayan hane halklarının, Haliliye ve Eyyübiye ilçesinde yaşayan hane halklarından daha fazla tüketimde buldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gelir, Tüketim, En Küçük Kareler, Kantil Regresyon Modeli, Şanlıurfa

THE EFFECT OF INCOME DISTRIBUTION AND SOCIOLOGICAL STRUCTURE ON FOOD CONSUMPTION EXPENDITURE IN ŞANLIURFA PROVINCE

Abstract

In this study, it is aimed to determine the socio-economic characteristics, expenditures and share of food in total expenditure of households situated in central districts of Şanlıurfa province in 2017. In accordance with this purpose, 384 households were

* Bu makale, 2018 yılında danışmanlığını Dr. Öğr. Üyesi Levent Kaya'nın yaptığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü, lekaya@harran.edu.tr

*** Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, onur_2100@hotmail.com

interviewed by face to face questionnaire. Statistical and econometric methods were also used in the study. The Gini coefficient was determined as 0.34 for Şanlıurfa city center. In the monthly average expenditure items, the share of food expenditures was found as %38,3. The average monthly income of households in Şanlıurfa was calculated as 3610.60 TL. As an econometric method, the Ordinary Least Squares (OLS) method and the quantitative regression method were applied. Monthly consumption expenditure was divided into four quantile groups and similar results were obtained in both (OLS) and quantile regression models. The effect of monthly income and monthly food expenditure on the monthly consumption expenditure was statistically significant. It was determined that the number of children has a positive and the age variable has a negative effect on the monthly expenditure. It has been observed that the households situated in Karaköprü district consume more than the households situated in Haliliye and Eyyubiye districts.

Keywords: Income, Consumption, OLS, Quantile Regression, Şanlıurfa

GİRİŞ

İnsanlar ilk çağlarda sadece yeme, içme ve barınma meselelerini çözümleyebilmek için arayış içindelerdi. İnsanlar bütün bu çabalarını uzunca bir süre tek başlarına sürdürmüşlerdir. Zamanla insanların medeniyet ve kültür seviyeleri yükselmiş buna bağlı olarak ihtiyaçları da çeşit ve miktar olarak artış göstermiştir. İnsanlar zamanla artan bu ihtiyaçlarını tek başlarına ve istedikleri miktarlarda tedarik edemez hale gelmişlerdir. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan mal ve hizmetlerin hazırlanmasında değerlendirilen menşelerin kıtlığını fark etmişlerdir. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bu kaynakları bulmak, çıkarmak ve işlemek durumunda kalmışlardır.

Ekonomi bilimi, büyük ölçüde insanların ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. İnsan faaliyetleri, yeme-içme, giyinme, barınma, eğitim ve sağlık hizmetleri alma gibi birtakım ihtiyaçların giderilmesine yöneliktir. Bu ihtiyaçların bir bölümü giderilemediğinde insan hayatini sürdürmez hale gelir (beslenmek, uyumak gibi). Diğer birtakım ihtiyaçların giderilmesi ise, insanın refah ve kültür seviyesini yükseltici sonuçlar doğurmaktadır (müzik dinlemek, kitap okumak, bilgisayar sahibi olmak gibi). İnsanlar bu ihtiyaçlarını giderdikleri zaman sevinç, haz, tatmin duymakta; gideremediği takdirde

üzülmekte ve huzursuz olmaktadır. Gereksinim karşılanmadığı zaman üzüntü ve tasa, karşılandığı zaman tat ve haz veren duygulardır (Ünlüöner ve Tayfun, 2017: 20).

Psikolog Abraham Maslow, 1943 yılında yayımladığı İnsan İhtiyaçları Hiyerarşisinde insan ihtiyaçlarını 5 ana kategoriye ayırmıştır. Bunların ilki olan fiziksel ihtiyaçlar; yeme, içme, uyuma, nefes alma, boşaltım gibi temel yaşamsal ihtiyaçları kapsamaktadır. Maslow' un kuramına göre insan gereksinimler sonsuzdur ve insan bir gereksinimini dindirdikten sonra farklı bir gereksinim ortaya çıkar. Giderilmemiş olan ihtiyaç şahıs için çok büyük bir güdüleme kaynağıdır. Bireyi güdüler ve birey neyi hâlâ elde etmemişse ona büyük ilgi gösterir. Gereksinim giderildikten sonra bu gereksinime yönelik güdüleme davranışları üzerindeki belirleyici etkisini kaybeder (Maslow, 1943: 371).

Belirli miktarda geliri olan tüketici bu gelirini kullanmak istediğinde değişik alternatiflerle karşılaşır. Yeme, içme, barınma, ısınma, giyinme, eğlenme gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilir. Tüketici kendisine göre en gerekli olan gıda ihtiyacının karşılanmasına karar verdiğinde kıt kaynak olan parasını gıda alışverişinde kullanacaktır.

1. Literatür Taraması

Akçay (1999), çalışmasında Tokat ilinde farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip ailelerle yüz yüze anket yapılarak veriler toplamıştır. Hane halkı gıda ve et harcamaları incelemiş, gıda ve et talebinin fiyat ve gelir esneklikleri tahmin etmiştir. Araştırma bölgesinde gıda harcamasında ayrılan pay gelir gruplarına göre %18 ile %62 arasında değiştiğini belirtmiştir.

Şengül (2001), çalışmasında 1994 hane halkı tüketim harcamaları anketi ham verileri kullanmıştır. Türkiye'de yoksulluk profili ve gelir gruplarına göre hanelerin gıda talep parametrelerinin ayrı ayrı tahmin edilmesi amaçlamıştır.

Türkiye'de en yüksek yoksulluk oranı %50,6 oranında, en düşük yoksulluk oranı ise %16,1 oranında olduğu sonucuna varmıştır. Bu sonuçlarla Türkiye'de harcama yoksulluğunun gelir yoksulluğundan daha önemli bir problem olduğunu göstermiştir. Ayrıca Türkiye'de özellikle kırsal kesimde yoksulluğun şiddetinin ve yoğunluğunun yüksek olduğu saptamıştır.

Şengül (2004), çalışmasında DİE 1994 hane halkı tüketim harcamaları anket verilerini kullanarak hanelerin gıda taleplerini iki aşamalı modelle tespit etmiştir. Birinci aşamada Working-Leser modeli, ikinci aşamada ise doğrusal formda yaklaşık ideal talep sistemini uygulamıştır. Araştırma sonuçlarına göre orta, yüksek ve en yüksek gelir gruplarında hanelerin gıda taleplerinin fiyatlara, gelire ve sosyo-demografik değişkenlere duyarlı olduğu sonucuna varmıştır.

Candemir (2006), çalışmasında Kahramanmaraş il merkezinde yaşayan tüketicilerle anket yoluyla görüşmüş ve gıda tüketimi ile tüketicilerin demografik ve sosyoekonomik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 4 ürün kategorisini içeren tüketici anketi uygulamış ve tüketicilerin gıda tercihlerini belirleyen en önemli faktörün marka olduğunu tespit etmiştir. Markayı belirleyen en önemli etkenlerin ise tüketicilerin geliri, eğitimi, ailenin çocuklu olup olmaması, kadınların çalışma durumu olduğu sonucuna varmıştır.

Yılmaz (2008), çalışmasında Trakya bölgesinde (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ) kent ve kırsalda yüz yüze anket uygulamasıyla veriler toplamıştır. Elde ettiği verilere T-testi, Kİ-kare ve faktör analizi uygulamıştır. Fertlerin gıda güvenliği hakkında fikir sahibi olmalarında etkili olan etmenleri Logit analizi yardımıyla tespit etmiştir. Sonuçlara göre cinsiyet, köy-şehir ve eğitim parametrelerinin istatistikî olarak anlamlı olduğu ve eğitim katsayılarının beklentilerle uyumlu olduklarını tespit etmiştir.

Demir (2011), çalışmasında Aydın ilinde yüz yüze anket çalışmasıyla veriler toplamış ve ekonometrik analiz olarak Heckman iki aşamalı tahmin modeli

uygulamıştır. Araştırma sonuçlarına göre, hane halkı ortalama genişliğini 2.66 kişi, ortalama hane halkı gelirini 2726,90 TL/ay olarak bulmuştur. Aylık ortalama hane halkı harcamaları içinde en fazla gıdaya (%39,19) pay ayrıldığını ve Gini katsayısını 0,26 olarak tespit etmiştir.

Aydın (2011), çalışmasında Türkiye'de 2003-2006 yılları arasında Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan bütçe ve tüketim harcamaları anketi ham verileri kullanarak 6 farklı temel gıda grubunun 4 yıllık aylık tüketim ortalamasını gelir, hane halkı, eğitim, meslek, kırsal ve şehir sayısına göre incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre 4 yıllık aylık ortalama tüketim harcaması olarak %100 tahıl ürünleri ile meyve ve sebzenin ilk sırada yer aldığı sonucuna varmıştır. Aylık ortalama en yüksek harcama 73 TL ile sebze ve meyve, tahıl ürünleri 52 TL, kırmızı et 41 TL, beyaz et 12 TL, süt ürünleri 9 TL, deniz ürünleri için 6 TL olarak bulmuştur.

Yılmaz (2014), çalışmasında 2008 yılında TÜİK tarafından yapılan hane halkı bütçe tüketim harcamaları anketinden elde ettiği verilerle toplam gelir ve 13 harcama grubu için Lorenz eğrileri oluşturmuştur. Lorenz eğrileri için Gini katsayılarını hesaplamıştır. Belirli tüketim harcama gruplarında, harcamanın eşitsizliği saptamıştır. %20'lik gelir gruplarında harcama kalemleri için bütçe ve gelir esnekliklerini hesaplayarak Türkiye, kentsel ve kırsal alanda Engel kanununun geçerliliğini araştırmıştır. Yatay kesit verilerinde ekonometrik bir sorunla karşılaşmamak için modelin fonksiyonel şeklini Working-Leser olarak oluşturmuştur. Bağımlı değişkenlerde sıfır değerinin yer almadığı modelleri kantil regresyon yardımıyla tahmin etmiştir.

Akçay (2018), çalışmasında TÜİK 2003-2013 yıllarını kapsayan hane halkı bütçe anketi anket verileri kullanarak Working-Leser modeli çerçevesinde dilim regresyon yöntemini uygulamıştır. Türkiye'de gelir esnekliğinin 0,62-0,79 aralığında olduğunu belirtmiştir. Gıdaya ayrılan bütçenin en fazla olduğu

koşullu dilimlerde, gıdanın gelir esnekliğinin daha düşük çıktığını ve çalışmanın kapsadığı yıllar arasında 2008 yılı krizinin etkilerinin görüldüğü sonucuna varmıştır.

Akbay ve Bilgiç (2011), çalışmalarında TÜİK tarafından yayınlanan 2003-2008 kesit verilerini kullanarak hane halkları tarafından yapılan genel tüketim ve gıda harcamaları ile gıda alt kategorilerinin esnekliklerini tahmin etmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre tüketim harcamalarında %29,1 ile en yüksek harcama konut-kira harcama grubu olduğunu, %22,6 ile gıda harcamalarının bu takip ettiğini belirtmişlerdir. Araştırmada ayrıca 11 gıda ana kategorisine göre gelir esnekliklerini hesaplamışlardır. Gelir esnekliği sonucunda en yüksek et ve et ürünleri grubunun yer aldığını, en düşük gelir esnekliğinin ise ekmekte olduğunu tespit etmişlerdir.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Materyal

Şanlıurfa iline bağlı merkez ilçelerde basit tesadüfi örnekleme ile belirlenen toplam 384 hane halkı reisi ile anket yöntemiyle yüz yüze görüşülerek veriler elde edilmiştir.

2.2. Yöntem

2.2.1. Gini Katsayısı ve Lorenz Eğrisi

Gelir dağılımı eşitsizliklerini ölçmede kullanılan yöntemlerden biri de Gini katsayısıdır. Gini (1921) tarafından geliştirilen bu katsayı gelir dağılımı eşitsizliğinin belirlenmesinde kullanılan ölçütlerden biridir ve aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır;

$$Gini = \frac{1}{2n^2 \bar{y}} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j| \quad (1)$$

(1) nolu denklemde y_i ve y_j sırasıyla i. ve j. gurubun toplam geliri, n birim sayısı ve \bar{y} tüm gelirlerin aritmetik ortalamasıdır. Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değerler alır.

Lorenz eğrisi Lorenz (1905) tarafından geliştirilen gelir ya da servetin nüfusa dağılımındaki eşitsizliğini göstermek için kullanılan bir eğridir. Eğri, bir karenin köşegeni ile uç noktalarda birleşir. Dik ekseninde birikimli gelir payları, yatay ekseninde ise birikimli nüfus payları yüzdelik olarak gösterilir. Köşeden köşeye elde edilen gelir doğrusu, gelirin nüfus arasında eşit dağıldığını gösterir. Lorenz eğrisi köşegenden uzaklaştıkça, gelir dağılımındaki eşitsizlik artmaktadır. Gini katsayısı hesaplanırken Lorenz eğrisinden faydalanılır. Gini katsayısı 0 'a yaklaştıkça gelir eşitsizliği azalır. 1'e yaklaştıkça gelir eşitsizliği artar (Kececi, 2018: 140).

2.2.2. Basit Doğrusal Regresyon Modeli

Basit bir regresyon modeli aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$y_i = \beta_0 + \beta_1 x_i + u_i \quad (2)$$

Denklem (2)'de y_i bağımlı değişken, x_i bağımsız değişken β_0 ve β_1 parametreleri sırasıyla sabit terim ve eğim parametreleridir. u_i ise i. Gözlem için hata terimidir ve x_i 'den başka y_i 'yi etkileyen diğer tüm faktörleri içermektedir.

Gözlemlenebilir değişkenler x ve y ile bilinmeyen parametreler β_0 ve β_1 için aşağıdaki denklemler yazılabilir.

$$E(y - \beta_0 - \beta_1 x) = 0 \quad (3)$$

$$E[x(y - \beta_0 - \beta_1 x)] = 0 \quad (4)$$

(3) ve (4) nolu denklemler, anakütlede (x,y) 'nin ortak olasılık dağılımı üzerindeki iki kısıtını işaret etmektedir. Bilinmeyen iki parametre tahmin

edileceğinden β_0 ve β_1 'in en iyi tahminlerini elde etmek için (3) ve (4) nolu denklem kullanılabilir.

$$n^{-1} \sum_{i=1}^n (y_i - \hat{\beta}_0 - \hat{\beta}_1 x_i) = 0 \quad (5)$$

$$n^{-1} \sum_{i=1}^n x_i (y_i - \hat{\beta}_0 - \hat{\beta}_1 x_i) = 0 \quad (6)$$

(5) ve (6) no'lu denklemler $\hat{\beta}_0$ ve $\hat{\beta}_1$ için çözülebilmektedir. Toplama operatörünün temel özellikleri kullanılarak (7) nolu denklem;

$$\bar{y} = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 \bar{x} \quad (7)$$

olarak yazılabilmektedir. Burada $\bar{y} = n^{-1} \sum_{i=1}^n y_i$ 'nin örnekleme ortalamasıdır ve

aynı şekilde \bar{x} için de geçerlidir. Bu denklem $\hat{\beta}_1$, \bar{y} ve \bar{x} 'göre $\hat{\beta}_0$ 'ı elde etmemizi sağlar.

$$\hat{\beta}_0 = \bar{y} - \hat{\beta}_1 \bar{x} \quad (8)$$

Böylelikle, eğim parametresi tahmini $\hat{\beta}_1$ bilindiğinde ve \bar{y} ile \bar{x} verildiğinde, $\hat{\beta}_0$ kesim parametresinin tahminini (8) denklemi ile elde etmek kolay olacaktır.

(6) nolu denklemdeki n^{-1} ifadesini yok edip (6) nolu denkleme (8) nolu denklemi yerleştirerek,

$$\sum_{i=1}^n x_i [y_i - (\bar{y} - \hat{\beta}_1 \bar{x}) - \hat{\beta}_1 x_i] = 0 \quad (9)$$

elde edilir. Burada, yeniden düzenleme ile

$$\sum_{i=1}^n x_i (y_i - \bar{y}) = \hat{\beta}_1 \sum_{i=1}^n x_i (x_i - \bar{x}) \quad (10)$$

Toplama operatörünün temel özelliklerinden yararlanırsak;

$$\sum_{i=1}^n x_i(x_i - \bar{x}) = \sum_{i=1}^n x_i(x_i - \bar{x})^2 \quad (11)$$

$$\sum_{i=1}^n x_i(y_i - \bar{y}) = \sum_{i=1}^n x_i(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y}) \quad (12)$$

olur. Böylece,

$$\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 > 0 \quad (13)$$

ile eğim parametresinin tahmini,

$$\hat{\beta}_1 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \quad (14)$$

şeklinde elde edilir. Denklem 14'te, x ve y arasındaki örnek kovaryansının x'in örnekleme varyansına bölünmesidir. x ve y pozitif korelasyonlu ise $\hat{\beta}_1$ 'in işaretinin pozitif, x ve y negatif korelasyonlu ise $\hat{\beta}_1$ 'in işaretinin negatif olduğu söylenebilir (Wooldridge, 2013: 29).

2.2.3. Kantil Regresyon

Regresyon analizinde EKK yönteminin yaygın olarak kullanılmasının başlıca nedeni diğer regresyon yöntemlerine göre daha kolay hesaplanmasıdır. EKK yönteminin amacı hataların kareler toplamını minimize etmektir. Ayrıca hatalar normal dağıldığında sapmasız tahmin ediciler arasında minimum varyanslı olan tahmin edici EKK tahmincisidir. Özellikle hataların normal dağılıma uygun olmadığı ve aykırı değerler barındırdığı durumlarda EKK tahmin edicileri etkinlik özelliklerini kaybetmektedir. EKK regresyonunun bu dezavantajı tahmin edilen katsayıların gerçeği yansıtmamasına sebep olmaktadır. Bu

durumlarda alternatif regresyon tekniklerine başvurulması gerekmektedir (Yavuz ve Aşık, 2017: 138). Kantil Regresyon, bağımlı değişkenin dağılımı hakkında bilgi edinilmesini sağlayarak klasik doğrusal regresyon modeline ait varsayımların geçersiz olduğu durumlarda şartlı ortalamaya dayanan EKK yöntemine göre önemli bir alternatiftir (Uğur ve Özocaklı, 2019: 499). EKK regresyonu modelinde hata teriminin sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. Buna karşın kantil regresyon modelleri hata teriminin varyansının değişmesine izin verir ve varyans yapısı hakkında herhangi bir varsayımda bulunmaz (Baur ve Diğ., 2004: 4691). Ayrıca Klasik regresyon sadece koşullu beklenti hakkında bilgi verirken, kantil regresyon cevap değişkeninin tüm koşullu dağılımı üzerindeki bakış açısını genişletir (Davino ve Diğ., 2014: 23).

Koşullu kantil fonksiyonlarının tahmini fikri ilk kez Koenker ve Basett (1978) tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonraları zaman serileri ve panel veri analizleri de dahil olmak üzere birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır (Koenker ve Diğ., 2018: 2). EKK şartlı ortalama ile ilgili ve artık kareler toplamının minimizasyonuna dayanmaktadır. Kantil regresyon ise mutlak artıkların ağırlıklandırılmış toplamının minimizasyonuna dayanmaktadır (Koenker ve Hallock, 2001: 145). Ücretlerdeki ve gelirdeki eşitsizlik gibi konuların incelenmesinde yaygın olarak kullanılan kantil regresyon modelleri şartlı ortalama fonksiyonları ve kantil fonksiyonları için tahminde bulunulmasında kullanılır (Koenker, 2005: 2).

Kantil $q \in (0, 1)$ olmak üzere, y değişkeni veriyi q oranında aşağıya $1 - q$ oranında yukarıya bölmektedir. Bir başka ifadeyle, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ilişkilerindeki farklılıkları, değişkenin koşullu dağılımını farklı noktalarda gösterir. Öncelikle, Kantil regresyonun kullanıldığı analizlerin tipik olarak bağımlı değişkenin koşullu dağılımındaki farklı noktalardaki etkileri tahmin eden bir dizi model rapor etmektedir. Örneğin, araştırmacılar 0,25 kantil

üzerindeki etkileri tahmin eden bir kantil modeli ile çalışıldığında bu durumda, bağımlı değişkenin dağılımındaki gözlemlerin %25'i tahmini noktasının altında ve %75'i yukarısında bulunmaktadır. Bu model dağılımın alt ucundaki etkilere duyarlı olacaktır (Gürler vd., 2018: 223). Kantil regresyonda farklı kantillerde farklı sonuçlar elde edilmektedir. Bu durum bağımlı değişkenin şartlı dağılımının farklı noktalardaki açıklayıcı değişkendeki değişikliklere farklı tepki vermesi olarak yorumlanabilir (Çağlayan, 2006:71).

Kantil regresyon modeli,

$$Y_t = \beta + e_i \quad (15)$$

olarak ifade edildiğinde, Y_t , simetrik F dağılımı fonksiyonuna sahip, bağımsız, özdeş dağılımlı B medyanlı tesadüfi değişkendir. Bu modelde θ . örnek quantili,

$$\min_{\beta} \frac{1}{n} \left\{ \sum_{i: y_i \geq \beta} \theta |y_i - \beta| + \sum_{i: y_i < \beta} (1 - \theta) |y_i - \beta| \right\} \quad (16)$$

ifadesinin minimizasyonu ile ifade edilir. Bu doğrusal regresyon modeli;

$$y_i = x_i' \beta + e_i \quad (17)$$

θ . kantil regresyon değerlerin işaretlerine bağlı olarak,

$$\theta \min_{\beta} \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\theta - \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \text{sgn}(y_i - x_i' \beta) (y_i - x_i' \beta) \right) \quad (18)$$

şeklinde tahmin edilir. Burada, $\text{sgn}(\alpha)$, α 'nın işaretidir. α pozitif ise 1, negatif veya 0 ise -1 değerini alır. Tahminlerin gözlem değerlerinin işaretlerine dayanarak yorumlanması, kantil regresyonun kararlı bir yöntem olmasını sağlamaktadır. Minimizasyon için birinci mertebe koşulu $K \times 1$ vektörü,

$$\theta \min_{\beta} \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\theta - \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \text{sgn}(y_i - x_i' \beta) (y_i - x_i' \beta) \right) = 0 \quad (19)$$

olarak gösterilir. Bu ifade birinci mertebe koşulunu sağlayan ve geliştirilmiş momentler yöntemine uygun bir moment fonksiyonudur. Moment fonksiyonu,

$$\psi(x_i, y_i, \beta) = \left(\theta - \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \text{sgn}(y_i - x_i' \beta) \right) x_i \quad (20)$$

olarak tanımlanabilir. $\psi(\cdot)$ 'nin fonksiyon olarak geçerli olabilmesi için,

$$E[\psi(x_i, y_i, \beta)] = 0 \quad (21)$$

olması gerekir. Asimptotik dağılımın genel gösterimi;

$$E\left[f_{u_\theta}(0/x_i) x_i x_i' \right] = \partial E[\psi(x_i, y_i, \beta)] / \partial \beta' \quad (22)$$

$$\theta(1-\theta)E\left[x_i x_i' \right] = E\left[\psi(x_i, y_i, \beta) \psi(x_i, y_i, \beta)' \right]$$

(23)

şeklinde olup geliştirilmiş momentler yöntemiyle elde edilen parametre tahminçileri tutarlı ve asimptotik olarak normaldir. Belirli düzenleme şartları altında,

$$\sqrt{n}(\hat{\beta}_\theta - \beta_\theta) \xrightarrow{L} N(0, \Lambda_\theta) \quad (24)$$

olarak gösterilebilir. Burada,

$$\Lambda_\theta = \theta(1-\theta) \left(E\left[f_{u_\theta}(0/x_i) x_i x_i' \right] \right)^{-1} E\left[x_i x_i' \right] \left(E\left[f_{u_\theta}(0/x_i) x_i x_i' \right] \right)^{-1} \quad (25)$$

olarak tanımlanır. Olasılık değeri 1 olduğunda ve $f_{u_\theta}(0/x_i) = f_{u_\theta}(0)$ ise hata teriminin yoğunluğu sıfır etrafında ise ve x 'ten bağımsız ise, Λ_θ ,

$$E(y_i / x_i) = \mu(x_i, \beta) = \mu_i \quad (26)$$

şeklinde sadeleştirilebilir. $f_{u_\theta}(\cdot/x_i)$ x 'ten bağımsız olduğunda, tüm kantillerin parametre ve vektörleri sadece kesim noktalarında farklılık gösterir. Kantil katsayılarını yorumlayabilmek için y 'nin k açıklayıcı değişkenine göre şartlı kantilin kısmi türevi alınmaktadır (Elmalı, 2014: 26).

3. Araştırma Bulguları

3.1. Hanelerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Yüz yüze yapılan anket çalışmasında toplam 384 hane ile görüşülmüştür. Şanlıurfa il merkezinde üç tane merkez ilçe bulunmaktadır. Yapmış olduğumuz 384 anketi, üç merkez ilçe nüfusunu baz alarak paylaştırıp Eyyübiye ilçesinde 135, Haliliye ilçesinde 154 ve Karaköprü ilçesinde 95 haneyle görüşülmüştür. Görüşülen kişilere, ailelerin demografik özellikleri, gelir ve harcama kalıpları hakkında sorular sorulmuştur.

Tablo 1. Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	(%)
Erkek	288	75
Kadın	96	25
Toplam	384	100

Yapılan ankette 288 erkek, 96 kadın birey bulunmaktadır. Yapılan toplam anketin %75'ini erkek birey, %25'ini kadın birey oluşturmaktadır.

Tablo 2. Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Sayı	(%)
Okuryazar değil	27	7
Okuryazar	21	5,5
İlkokul	76	19,8
Lise	105	27,3
Üniversite	127	33,1
Lisansüstü	28	7,3
Toplam	384	100

Ailelerde eğitim durumunu incelediğimizde okuryazar olmayan 27 birey bulunmaktadır. Okula devam etmeyip okuryazar olan 21 birey vardır. İlkokul mezunu 76 birey, lise mezunu 105 birey, üniversite mezunu 127 birey ve lisansüstü 28 birey vardır. Yapılan bu çalışmanın %27,3'ünü lise mezunu, %33,1'ini üniversite mezunu %7,3'ünü ise lisansüstü mezunu oluşturmaktadır.

Tablo 3. Meslek Grubu Dağılımı

Meslek grubu	Sayı	(%)
Serbest meslek	144	37,5
İşçi	69	18
Memur	78	20,3
Emekli	17	4,4
Çiftçi	16	4,2
Ev hanımı	60	15,6
Toplam	384	100

Tablo 3.'te bireylerin mesleklerini incelediğimizde 144 serbest meslek, 69 işçi, 78 memur, 17 emekli, 16 çiftçi bulunmaktadır. Ayrıca ankete katılan toplam 96 kadının 60 tanesi kendilerini ev hanımı olarak nitelendirmişlerdir. Yapılan ankette oransal dağılımı incelendiğinde en büyük pay %37,5 ile serbest meslek grubu oluşturmaktadır. İkinci en büyük payı %20,3 ile memur grubu oluşturmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışmada 96 kadın birey bulunmaktadır. Ankete katılan kadın bireylerin %62,5'i ev hanımıdır. %37,5'i farklı meslek gruplarında çalışmaktadır.

4.2. Hanelerin Gelir ve Harcama Tutarları ve Dağılımları

Ailelerin gelirini incelediğimizde en düşük gelirli ailenin aylık 1000 TL geliri bulunmaktadır. En yüksek gelirli ailenin aylık 12000 TL geliri bulunmaktadır. Genel olarak geliri incelediğimizde Şanlıurfa'da yaşayan bir ailenin aylık ortalama geliri 3610,60 TL'dir.

Tablo 4. İlçelerin Aylık Gelir, Genel Harcama ve Gıda Harcaması Ortalaması

İlçeler	Gelir	Genel harcama	Gıda harcaması
Eyyübiye	2552,52 TL	2143,02 TL	971,90 TL
Haliliye	4203,50 TL	3233,60 TL	1189,30 TL
Karaköprü	4153,11 TL	3391,53 TL	1165,70 TL

Tablo 4.'te ilçelere göre aylık ortalama gelir, harcama ve gıda harcamalarını incelediğimizde Eyyübiye ilçesinde yaşayan bir ailenin aylık ortalama geliri

2552,52 TL'dir. Aylık ortalama harcaması 2143,02 TL'dir. Aylık ortalama gıda harcaması 971,90 TL'dir.

Haliliye ilçesinde yaşayan bir ailenin aylık ortalama geliri 4203,50 TL'dir. Aylık ortalama harcaması 3233,60 TL'dir. Aylık ortalama gıda harcaması 1189,30 TL'dir.

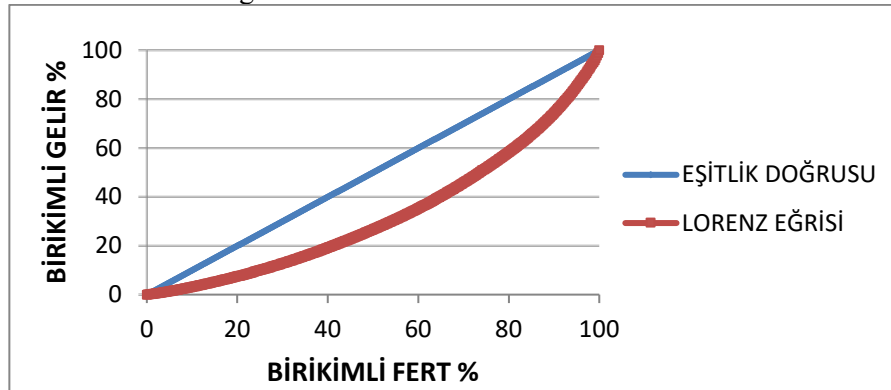
Karaköprü ilçesinde yaşayan bir ailenin aylık ortalama geliri 4153,11 TL'dir. Aylık ortalama harcaması 3391,53 TL'dir. Aylık ortalama gıda harcaması 1165,70 TL'dir.

Tablo 5. Aylık Gelir, Harcama, Gıda Harcaması Ortalaması ve Gelir Dağılımı

	Genel ortalama	İlçeler	En düşük gelir	En yüksek gelir
Gelir	3610,60 TL	Eyyübiye	1000 TL	8 000 TL
Harcama	2889,30 TL	Haliliye	1404 TL	12 000 TL
Gıda harcaması	1007,02 TL	Karaköprü	1404 TL	12 000 TL

Tablo 5.'e göre en düşük gelirli aile Eyyübiye ilçesinde ikamet etmektedir. En yüksek gelirli aileler Haliliye ve Karaköprü ilçesinde ikamet etmektedir. Ailelerin aylık ortalama geliri 3610,60 TL'den oluşmaktadır. Aylık ortalama toplam harcaması 2889,30 TL'dir. Aylık ortalama gıda harcama tutarı 1107,02 TL'dir. Aileler aylık ortalama gelirinin %80'ini harcamaları için ayırmaktadır. Toplam harcamalarının %38,3'ünü gıda harcamaları için ayırmaktadırlar.

Grafik 1. Lorenz Eğrisi



Şanlıurfa il merkezindeki merkez ilçelerde yapmış olduğumuz anketlerden elde ettiğimiz verilerden Gini katsayısı hesaplanmış ve 0,34 olarak bulunmuştur. Grafik 1’de Şanlıurfa il merkezi için Lorenz eğrisi ’nin köşegenlerden uzaklığı gösterilmiştir.

Çalışmamızda elde edilen verilere Ekonometrik yöntem olarak EKK ve Kantil regresyon analizleri uygulanmıştır. Analiz sonuçları Eviews 9 paket programı kullanılarak elde edilmiştir. Ölçüm farklılıklarını gidermek için parametrik değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Elde edilen tahmin sonuçlarına ait bulgular Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Aylık Tüketim Harcamalarının EKK ve Kantil Regresyon Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken	lnAylık Tüketim Harcaması			
	EKK	Q25	Q50	Q75
lnGelir	0.658545*** (0.026639)	0.597847*** (0.038755)	0.722230*** (0.035454)	0.744725*** (0.031818)
lnGıda Harcaması	0.204800*** (0.039995)	0.218730*** (0.074262)	0.123393** (0.055935)	0.172003*** (0.062872)
Çocuk Sayısı	0.004668 (0.006186)	0.001781 (0.009063)	0.011105 (0.007733)	0.004581 (0.007998)
Yaş	-0.001073 (0.001124)	-0.000921 (0.001589)	-0.000498 (0.001297)	0.000654 (0.001225)
Cinsiyet	0.002587 (0.033823)	0.083543 (0.067133)	-0.023696 (0.055350)	-0.040763 (0.040316)
Şanlıurfalı veya değil	0.017268* (0.027778)	0.017048 (0.035120)	0.033775 (0.030860)	0.024182 (0.024363)
Ev sahibi veya kiracı	-0.034777 (0.020582)	-0.054703** (0.027341)	-0.050414** (0.021500)	-0.029872* (0.017916)
İLÇELER				
Karaköprü				
Eyyübiye	- 0.095903*** (0.027591)	- 0.116385*** (0.032522)	-0.065520** (0.026800)	-0.044208 (0.028521)
Haliliye	- 0.070080***	- 0.097728***	-0.038341 (0.025645)	-0.039127 (0.025477)

	(0.023486)	(0.034066)		
EĞİTİM				
Lisans ve Üstü				
Okuryazar Değil	0.037001 (0.051076)	0.030679 (0.055895)	0.001249 (0.047737)	-0.018764 (0.041764)
Okuryazar	0.061125 (0.049088)	0.118330** (0.058405)	0.032137 (0.041479)	-0.007041 (0.035717)
İlkokul	0.042649 (0.033841)	0.050437 (0.040192)	0.022996 (0.035391)	0.008189 (0.030649)
Lise	0.030023 (0.026791)	0.052870 (0.035242)	0.011505 (0.029748)	-0.020793 (0.025363)
MESLEK				
Memur				
Çiftçi	-0.064247 (0.050153)	-0.003894 (0.072641)	-0.046565 (0.069840)	-0.036208 (0.050564)
Ev Hanımı	-0.016334 (0.047130)	0.107294 (0.077734)	-0.005572 (0.069996)	-0.060469 (0.052137)
İşçi	-0.053635 (0.032928)	0.000160 (0.064995)	-0.002616 (0.038312)	-0.035701 (0.039800)
Serbest Meslek	-0.041117 (0.027139)	-0.033176 (0.063017)	-0.005411 (0.036751)	-0.012916 (0.037827)
C	1.250190*** (0.247615)	1.454155*** (0.422241)	1.268518*** (0.272889)	0.845316** (0.356827)

Parantez içindeki değerler standart hataları, parantez dışındaki değerler katsayıları göstermektedir. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Aylık tüketim harcaması, aylık gelir ve aylık gıda harcaması değişkenlerinin logaritması alınmıştır.

Tablo 6'da görüldüğü gibi hane halkı aylık tüketim harcaması modelimizde gelir katsayısı EKK ve Q50'lik dilimde sırasıyla 0,66 ve 0,72 olarak bulunmuştur. Bu değerler ortalama düzeyde tüketim yapan hane halkı için gelirdeki marjinal etkiyi göstermektedir. İlk %25'lik dilim (Q25) ve %75'lik dilimde (Q75) hane halkı için gelir katsayıları sırasıyla 0.60 ve 0,74 olarak bulunmuştur. Tüketimi etkileyen en büyük faktör gelir olduğundan dolayı beklenildiği gibi bütün kantil dilimlerinde aylık gelir istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

EKK ve bütün kantil gruplarında ailenin aylık gıda harcama katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Aylık tüketim harcaması içinde gıda harcama kaleminin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Hane halkının sahip olduğu çocuk sayısına ait katsayı EKK ve bütün kantil grupları için pozitif çıkmıştır. Çocuk sayısının artması doğal olarak ailenin tüketimini arttırıcı bir etkiye sahip olacaktır.

EKK ve %25 ve %50'lik kantil gruplarında hane halkı reisinin yaş değişkenine ait katsayı negatif çıkmıştır. Düşük ve ortalama düzeyde tüketim yapan hane halkı reisleri için yaş arttıkça daha az tükettikleri ve tasarrufa yöneldikleri anlamına gelir. %75'lik kantil gruplarında ise katsayı pozitif çıkmıştır. Üst gelir gruplarında hane halkı reisleri için yaş arttıkça daha fazla tüketimde buldukları tespit edilmiştir.

EKK ve %25'lik kantil diliminde bulunan hane halkı reisi cinsiyet katsayısı pozitif, %50'lik ve %75'lik kantil gruplarında ise katsayı negatif çıkmıştır. Orta ve yüksek gelir gruplarında kadın hane halkı reislerinin erkeklerden daha fazla tüketimde bulunduğu, düşük gelir grubunda ise kadınların erkeklerden daha az tüketimde bulunduğu ve daha tutumlu davrandığı sonucuna varılmıştır.

EKK ve bütün kantil gruplarında Şanlıurfa şehir merkezinde yaşayan ve Şanlıurfa doğumlu hane halklarının dışarıdan gelen hane halklarından daha fazla aylık tüketimde bulunduğu sonucuna varılmıştır.

EKK ve bütün kantil gruplarında kiracı olan hane halklarının ev sahibi hane halklarından daha fazla aylık tüketim harcaması yaptığı sonucuna varılmıştır. EKK hariç bütün kantil gruplarında bulunan katsayılar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ailelerin tüketim kalemleri içinde kira giderinin olması aylık tüketim harcamasını pozitif şekilde etkilediği yani arttırdığı şeklinde yorumlanabilir.

Yapılan denemeler sonucunda Karaköprü ilçesinde yaşayan hane halkı reisleri temel sınıf olarak kabul edilerek yapılan EKK ve kantil regresyon modelimizde Karaköprü’de yaşayan hane halklarının Eyyübiye ve Haliliye ilçelerindeki hane halklarından daha fazla aylık tüketimde buldukları sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, Karaköprü ilçesinde yaşayan hane halklarının gelir düzeyinin diğer ilçelerde yaşayan hane halklarına göre genelde daha yüksek olması olarak yorumlanabilir.

Yapılan denemeler sonucunda lisans ve üstü mezunu hane halkı reisleri temel sınıf olarak kabul edilerek yapılan EKK ve kantil regresyon modelimizde EKK ve %25 ve %50’lik kantil gruplarındaki lisans ve lisansüstü mezunu hane halkı reislerinin; okuryazar olmayan, sadece okuryazar, ilkökul ve lise mezunu hane halkı reislerinden daha düşük tüketim harcamasında buldukları sonucuna ulaşılmıştır. %75’lik kantil diliminde ise lisans ve üstü mezunu hane halkı reisleri ilkökul mezunu hariç diğer mezun gruplarından daha fazla harcamaktadır. Düşük ve orta düzeyde bir gelire sahip lisans ve üstü hane halkları reislerinin diğer mezun gruplarına göre daha tutumlu davrandıkları, yüksek gelire sahip olanların ise daha fazla harcadığı şeklinde yorumlanabilir.

Yapılan denemeler sonucunda memurluk mesleğini icra eden hane halkı reislerin temel sınıf olarak kabul edilerek yapılan EKK ve kantil regresyon modelimizde memurluk mesleğini icra eden hane halkı reislerinin, çiftçi, ev hanımı, işçi ve serbest meslek sahibi hane halkı reislerinden daha fazla harcadığı sonucuna varılmıştır. Sadece düşük gelir diliminde ev hanımı ve işçi meslek gruplarından daha az harcama yapmaktadır. İş hayatının devamlılığı, düzenli bir gelire sahip olması ve belirsizliğin daha az olduğu şartlarda hareket etmesi nedeniyle daha fazla tüketim harcamasında bulunduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 7. Diagnostic Test Sonuçları

Uygulanan Testler	Değişen Varyans Testi (Breusch – Pagan/Cook Weisberg)	Normallik Testi (Jarque Bera)	F Testi	R ²
EKK	72.29495 (0.0000)	9.692075 (0.007859)	129.0218 (0,0000)	0.86
Uygulanan Testler	Quasi – LR test	Pseudo R ²	Slope Equality test	
Q25	752.9058 (0.0000)	0.62	106.4614 (0.0000)	
Q50	1079.654 (0.0000)	0.65		
Q75	1205.771 (0.0002)	0.69		

Parantez içindeki değerler anlamlılık (prob) değerlerini göstermektedir.

Tablo 7’de EKK yönteminin varsayımlarından biri olan sabit varyans varsayımının ihlal edildiği görülmektedir. Analiz sonucunda hata terimlerine Breusch – Pagan/Cook Weisberg değişen varyans testi uygulanmış ve hata terimlerinin sabit varyanslı olduğunu ileri süren sıfır hipotezi reddedilmiştir. (Prob<0.05) Ayrıca Jarque Bera testi ile hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı test edilmiş, hata terimlerinin normal dağıldığını öne süren sıfır hipotezi EKK için reddedilmiştir. Hata terimleri normal dağılmamaktadır. (Prob<0.05) EKK yönteminde bağımsız değişkenlerin birlikte etkisini ölçen F testi uygulanmış ve bağımsız değişkenlerin aylık tüketim harcama üzerine birlikte etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. (Prob<0.05) Slope Equality test ile her bir kantil dilimindeki katsayıların diğer kantil dilimlerindeki katsayılardan farklı olduğunu ileri süren alternatif hipotez reddedilememiştir. İstatistiksel olarak anlamlı bir farka sahip olduğu sonucuna varılmıştır. (Prob<0.05) Modelin uyum iyiliğini ölçen Quasi – LR testi, bütün kantil dilimleri için istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. (Prob<0.05) her bir kantil dilimine ait modelin anlamlı ve kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü ifade eden belirlilik katsayısı (R²), kantil dilimleri

için sırasıyla 0,62, 0,65 ve 0,69, EKK için 0,86 olarak bulunmuştur. Kullanılan değişkenlerin modeli açıklamada yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Şanlıurfa ili merkez ilçelerde ailelerin gıda tüketim yapılarını incelenmiş ve analiz edilmiştir. İlçeler arasındaki farklılıkları belirlemek ve toplam gelir ve harcamalar içindeki oranları inceleyip ailelerin gıda tüketim yapılarını, gıda tüketimine etki eden sosyo-demografik ve ekonomik değişkenler araştırılmıştır.

288 erkek birey ve 96 kadın aile reisinden oluşan veri setimizde 96 kadın bireyden 60 tanesi kendini ev hanımı olarak tanımlamaktadır. Kadın bireylerin eğitim ve meslek durumunu incelediğimizde ev hanımı olarak kendini tanımlayan kadın bireylerin 4'ü üniversite mezunu olup çalışmamaktadır. 10'u lise mezunu, 19'u ilkokul, 8'i okuryazar ve 19 kadının okuryazarlığı bulunmamaktadır. 12 kadın birey üniversite mezunu olup memur olarak çalışmaktadır. 5 kadın birey lisansüstü ve memur olarak çalışmaktadır. 14 kadın birey lise mezunu olup iş hayatında yer edinmektedirler.

Hane halkı reislerinin Eğitim ve meslek karşılaştırmaları sonucunda üniversite mezunu olup serbest veya esnaf olan 64 birey, üniversite mezunu olup memur olan 41 birey, üniversite mezunu olup işçi olan 13 birey bulunmaktadır. Lisansüstü mezun olup 25 memur, 1 işçi bulunmaktadır. Lise mezunu olup serbest veya esnaf olan 43 birey, 32 işçi ve 11 memur birey vardır.

En düşük gelirli aile Eyyübiye ilçesinde ikamet etmektedir. En yüksek gelirli aileler Haliliye ve Karaköprü ilçesinde ikamet etmektedir. Ailelerin aylık ortalama geliri 3610,60 TL'den oluşmaktadır. Aylık ortalama toplam harcaması 2889.30 TL'dir. Aylık ortalama gıda harcama tutarı 1107.02 TL'dir. Aileler aylık gelirinin %80'ini tüketime gitmektedir. Toplam harcamalarının %38,3'ünü gıda harcamaları için ayırmaktadırlar.

Yapılan Ekonometrik analizler sonucunda, çocuk sayısının aylık tüketim harcamasını arttırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Hane halkı reisinin yaşı arttıkça daha az tüketim eğiliminde olduğu görülmüştür. Şanlıurfalı aileler dışarıdan gelen ailelerden daha fazla tüketmektedir. Ayrıca kiracı olarak ikamet eden aileler kira bedeli nedeniyle daha fazla harcamada bulunmaktadır.

Hane halkı reisinin eğitim düzeyi arttıkça özellikle de düşük ve orta gelir düzeyinde daha fazla harcamada buldukları görülmüştür. Memurluk mesleğini icra eden hane halkı reisleri diğer meslek gruplarına göre daha fazla harcama yapmaktadır.

Gıda Tüketim harcamaları, hane halklarının tüketim kalemleri içinde önemli bir yere sahiptir. Hane halklarının refah seviyesini ölçmede kullanılan en önemli ölçütlerden biridir. Gıda harcamalarını etkileyen sosyo-ekonomik, kültürel ve demografik faktörlerin incelenmesi, analizlerinin yapılarak ilişkilerin belirlenmesi, ülkelerin tarım politikalarının şekillenmesinde ve destekleme programlarının hazırlanmasında önemli bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Ayrıca gıda harcama karakterlerine ilişkin elde edilen sonuçlar hem bireysel hem de kurumsal olarak konu ile ilgilenen araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbay, C. ve Bilgiç, A. (2011). Türkiye'de 2003-2008 Dönemlerinde Tüketim Harcamaları ile Gıda Harcamalarında Meydana Gelen Değişimler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 17(2), 73-79.
- Akçay, G. (2018). Engel Yasasının Türkiye Sınaması ve Gıda Talebinin Gelir Esnekliği: Gıda Harcamalarının Bütçe Payının Hane Profili ve Toplam Harcama ile İlişkisi (2003-2013). *Sosyoekonomi*, 26(38), 105-133.
- Akçay, Y. (1999). Tokat Merkez İlçede Gıda Harcamaları ve Gıda Ürünleri için Gelir Harcama Esneklikleri Tahmini Üzerine Bir Araştırma (Genişletilmiş Doğrusal Harcama Sistemi Uygulaması). *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 71-84.
- Aydın, K. (2011). Türkiye'de Hane halkı Gıda Harcamaları ve Sosyo Ekonomik Faktörler. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 56-76.
- Baur, D., Saisana, M. ve Niels, S. (2004). Modelling The Effects of Meteorological Variables On Ozone Concentration A Quantile Regression Approach, *Atmospheric Environment*, 38(28), 4689-4699.
- Candemir, S. (2006). Kahramanmaraş İli Kentsel Alanda Yaşayan Ailelerin Gıda Tüketimlerini Etkileyen Faktörler ve Marka Gerçeği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Çağlayan, E. (2006). Sermaye yapısı Bileşenleri: Kantil Regresyon Modeli. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*. 21. Yıl, 66 – 76.
- Davino, C., Furno, M. ve Vistocco, D. (2014). *Quantile Regression “Theory and Application”*. John Wiley & Sons.
- Demir, Y. (2011). Aydın'da Hane Halklarının Gıda Tüketim Talebi Ekonometrik Analizi. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Elmalı, K. (2014). Kantil Regresyon ve Negatif Binomial Regresyon ile İllerde Kullanılan İlaç Sayısına Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Gini, C. (1921). Measurement of Inequality of Incomes. *The Economic Journal*, 31(121), 124-126.
- Gürler, Ö. K., Birecikli, Ş. Ü. ve Eryavuz, A. K. (2018). Türkiye’de Hane halkı Tüketim ve Gıda Harcamalarının Kantil Regresyon Yöntemiyle Araştırılması. *UİİD-IJEAS*, 2018 (18. EYİ Özel Sayısı), 219-238.
- Kececi, N. F. (2018). An Analysis of Income Distribution Between Regions for Turkey. *Press Academia Procedia (PAP)*, 7(22),139-143.
- Koenker, R. (2005). *Quantile Regression*, USA: Cambridge University Press.
- Koenker, R. ve Bassett, G. (1978). *Regression Quantiles*. *Econometrica*, 46(1), 33 – 50.
- Koenker, R. ve Hallock, K. F. (2001). “Quantile Regression: An Introduction”. *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 143-156.
- Koenker, R., Chernozhukov, V., He, X. and Peng, L. (2018). *Handbook of Quantile Regression*. CRC Press.
- Lorenz, M. O. (1905). *Methods Of Measuring The Concentration of Wealth*. *Quarterly Publications of The American Statistical Association*, 9 (70), 209-219.

- Maslow, A. (1943). A Theory Of Human Motivation, Psychological Review, 50, 370-396.
- Şengül, S. (2001). Türkiye'de Yoksulluk Profili ve Gelir Gruplarına Göre Gıda Talebi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana.
- Şengül, S. (2004). Türkiye'de Gelir Gruplarına Göre Gıda Talebi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi, 31(1), 115-148.
- Uğur, A. A. ve Özocaklı, D. (2019). Gıda Güvencesizliği, Dış Borç Stoku ve İthalat İlişkisi: Kantil Regresyon Analizi, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18(1), 494 – 507.
- Ünlüöner, K. & Tayfun, A. (2017). Ekonomi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Wooldridge, J. M. (2013) Ekonometriye Giriş Modern Yaklaşım. Cilt:1, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yavuz, A. A. ve Aşık, E. G. (2017). Kantil Regresyon. Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi. 9 (2), 137 – 146.
- Yılmaz, E. (2008). Trakya Bölgesinde Kırsal ve Kentsel Tüketicilerin Gıda Ürünleri Tüketim Alışkanlıkları ve Gıda Güvenliğine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi. Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Tekirdağ.
- Yılmaz, İ. H. (2014). Türkiye'de Gelir Dağılımının Kentsel ve Kırsal Alanda Tüketim Harcamalarına Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

TÜRKİYE’DE MALİ DİSİPLİNİN SAĞLANMASI ÇERÇEVESİNDE 5018 SAYILI KAMU MALİ YÖNETİMİ VE KONTROL KANUNU İLE GETİRİLEN YENİLİKLER

Çiğdem ÇADIRCI*
Esra SİVEREKLI**

Özet

Bir ülkede mali disiplinin sağlanması ekonomik sürdürülebilirliğin devam etmesi açısından önemli bir unsurdur. Ülkelerin zamanla bütçe açıklarının artması ve bu açıkların finansman yöntemleri mali disiplinlerini olumsuz etkilemektedir. Birçok ülkenin mali disiplini sağlamak amacıyla, harcama ve borçlanma üzerine bazı kısıtlar getirerek mali kuralları uyguladığı görülmektedir. Türkiye’de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu mali kural özelliği taşıyan ve böylece mali disiplinin sağlanmasına yönelik önemli bir kanun olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada mali disiplin ve mali kural kavramları teorik çerçeveden ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye’de önemli bir mali kural özelliği taşıyan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun mali disiplini sağlamak amacıyla öngördüğü ilke ve düzenlemeler değerlendirme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mali Disiplin, Mali Kural, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu

INNOVATIONS PROVIDED BY THE PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT AND CONTROL LAW NO. 5018 IN THE FRAMEWORK OF PROVIDING FINANCIAL DISCIPLINE IN TURKEY

Abstract

Ensuring fiscal discipline in a country is an important factor in maintaining economic sustainability. Increasing budget deficits of countries over time and financing methods of these deficits negatively affect their fiscal disciplines. It is observed that many countries apply fiscal rules by imposing some restrictions on spending and borrowing to

*Arş. Gör., Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
cigdemcadirci10@hotmail.com

**Prof. Dr., Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
esrasiverekli@harran.edu.tr

Bu Çalışma Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı’nda Hazırlanan “Mali Disiplinin Sağlanmasında Türkiye’deki İktisat Politikalarının Rolü: 1980/2019 Döneminin Analizi” İsimli Doktora Tezinden Üretilmiştir.

ensure fiscal discipline. Public Financial Management and Control Law No. 5018 in Turkey with the financial rules, and thus is considered as an important law for ensuring fiscal discipline. In this study, the concepts of fiscal discipline and fiscal rule are discussed from a theoretical framework. Furthermore, the principles and the regulations to ensure fiscal discipline set forth by Public Financial Management and Control Law No.5018 which has the important feature of the fiscal discipline in Turkey has been the subject of evaluation.

Keywords: Fiscal Rule, Fiscal Discipline, The Public Financial Management And Control Law No.5018

GİRİŞ

Ülkelerde siyasi, ekonomik ve sosyal koşullarda yaşanan gelişmeler para, maliye ve gelirler politikalarında değişimlerin yaşanmasına neden olmuş ve iktisadi görüşlerin dönemler itibariyle etkinlik kazanmasıyla sonuçlanmıştır. 1930 yılına kadar geçerliliğini koruyan klasik iktisat görüşünün Büyük Buhran yaşandığı zamanda ülkelerin olumsuz etkilenen mali dengelerine çözüm getirememesi alternatif bir politika olarak Keynesyen görüşün gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu süreçte Keynesyen öğretilerle ülkelerde ekonomik istikrar sağlanmaya çalışılmış ve bu öğreti uzun yıllar boyunca geçerliliğini korumaya devam etmiştir.

Küreselleşmenin hız kazanması sonucunda, dünya ülkelerinin birbirlerine entegre olma çabaları bu olgunun ülke ekonomileri üzerinde olumlu etkilerin yanı sıra olumsuz etkiler de göstermesine yol açmıştır. Küreselleşmenin yayılması ile dünyada oluşan küresel krizlerin ülke ekonomileri üzerinde etkileri daha belirgin hale gelmiştir. Küresel krizler karşısında daha hassas hale gelen ekonomilerde iradi olarak uygulanan para ve maliye politikaları bu ülkelerin ekonomik istikrarlarının ve mali disiplinlerinin olumsuz etkilenmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olumsuz etkilerin azaltılması ve ya en aza indirgenmesi için kurala dayalı maliye politikaları gündeme gelmiştir. Bu politikalar gereğince, hükümetlerin ekonomik istikrarın ve mali disiplinin sağlanması amacıyla maliye politikaları üzerine belirli sınırlamalar getirmesi

gerekmiştir. Böylece; bütçe dengesi, harcamalar, kamu gelirleri ve borçlanma üzerine sayısal hedefler konulması mali kural olarak nitelendirilmektedir. Bu kuralların, zaman içerisinde birçok ülkede uygulanmaya başlanmasıyla mali kurallar çeşitlenmeye başlamıştır.

Türkiye’de mali disiplinin sağlanması amacıyla 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu bütçe ilkelerine ve bütçeler üzerine getirdiği bazı düzenlemelerden dolayı mali kural niteliği taşıyan önemli bir kanundur. 2003 yılında kabul edilerek 2006 yılında yürürlüğe giren bu kanun kamu mali yönetim anlayışına getirdiği yenilik ve düzenlemeler ile önemli bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Bu kanunla mali disiplinin sağlanması amacının yanı sıra kamu kaynaklarının daha etkin kullanılması, mali saydamlık ve hesap verilebilirliğin sağlanması amaçlanmıştır.

1. Mali Disiplin ve Kavramsal Çerçeve

Mali disiplin kavramı, kamu maliyesi literatüründe akademik çalışmaların yanı sıra Hükümet Finans Görevlileri Derneği (GFOA), Ulusal Devlet Bütçe Sorumluları Ulusal Birliği (NASBO) ve Ulusal Konsey gibi profesyonel kuruluşlar tarafından net bir tanım olmadan geniş ölçüde kullanılan bir kavramdır (Hou, 2003:5). Musgrave ve Peacock (1959) mali disiplin kavramını kamu gelir ve giderlerinin denk olması yani mali yıl içerisinde kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılayabilmesi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bu kapsamda cari harcamaların cari gelirlerle karşılanması gerektiğini, oluşabilecek açıkların gelecekte vergi yükü olarak vatandaşlara yansımalarının olumsuz etkileri olacağını ifade etmektedirler.

Hemming (2003) ise mali disiplini, ihtiyatlı açık ve ihtiyatlı borç düzeylerinin belirlenmesi ve belirlenen düzeylerinin sürdürülmesi olarak tanımlamış ve bunun yanı sıra mali disiplini, kamu maliyesinde kamu gelir ve gider dengesi için sürdürülebilir bütçe disiplininin sağlanması amacıyla aşırı borçlanma,

enflasyon, dış açık, rekabet gücünde kayıp ve eksik istihdama neden olabilecek uygulamaların olmaması şeklinde açıklamıştır.

Bir ülkede mali disiplinin sağlanması dört temel unsur üzerinde etkili olmaktadır. Bu unsurlar aşağıdaki gibidir (Hemming, 2003:2):

Mali disiplin makroekonomik istikrarın sağlanması açısından önemlidir. Mali disiplin toplam talep baskıları ve yanı sıra ödemeler dengesi ve enflasyon ile ilgili sorunların çözümünde önemlidir.

Mali disiplin daha etkin para politikası için önemlidir.

Mali disiplin politika yapıcıların, büyüme ve kaynak tahsisinde vergi sisteminin etkinliğine ve harcama programlarının verimliliğine olanak sağlamaktadır.

Mali disiplin öngörülebilir (örneğin, kamu emeklilik yükümlülükleri gibi) ve öngörülemeyen (şarta bağlı yükümlülükler gibi) mali baskıları karşılamak için önem arz etmektedir.

Ayrıca mali disiplinin sağlanması ülkelerin küreselleşmekte olan dünyaya uyumu açısından önem taşıyan bir unsurdur. Ülkelerde mali disiplinin sağlanması, güçlü bir şekilde mali yönetim kapasitesini geliştirmektedir. Bu nedenle mali yönetimin kapasitesini geliştirmek için, bir hükümetin öncelikle mali disiplini güçlendirmesi gerekmektedir (Hou, 2003:4).

Günümüzde en gelişmiş ülke ekonomileri incelendiğinde, bütçe gelir ve giderlerinin birbirine denk olmadığı ve bütçe açıkları olduğu görülmektedir (Dumitru ve Stanca, 2010:2). Ülkelerde oluşan bu açıklar; seçmenleri, vergi mükelleflerini ve yöneticileri yakından ilgilendirmekte ve mali disiplinsizliğin oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Hou, 2003:5). Bu nedenle günümüzde dünyanın birçok ülkesinde mali disiplin kavramı dikkat çeken önemli bir konu/kavram haline gelmiştir (Gaber ve Diğ., 2005:17).

Gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra gelişmiş birçok ülke de kamu maliyesini sağlamlaştırmak amacıyla reformlar uygulamaya koyarak, mali kural niteliğinde

bütçe, vergi, harcama ve borçlanma üzerine belirli kısıtlar getirerek önlemler almaya çalışmaktadır.

2. Mali Kural Tanımı ve Kavramsal Çerçeve

1930 yıllarına doğru ortaya çıkan Keynesyen teorinin temelini oluşturduğu maliye politikası 1970'li yıllara kadar farklı bileşim ve şekillerde etkinliğini korumuştur. Fakat 1970'li yıllarda oluşan yüksek enflasyon ve durgunluk sonucunda stagflasyonun oluşması, maliye politikalarının bu sorunu çözmede yetersiz kaldığını göstermiş ve farklı arayışlar içine girilmesine yol açmıştır. Bu arayışlara neden olan temel unsur ise; kurala bağlı maliye politikalarının daha etkin olabileceği düşüncesidir. 1970'li yıllarda kamu borç yüklerinde yaşanan artışlar, kamu finansman sorunları, işsizlik ve yüksek enflasyonun nedenleri arasında maliye politikalarının ihtiyari olarak uygulanması görülmüştür.

Mali kurallar, makroekonomik anlamda, mali performans göstergelerinde kalıcı bir şekilde uygulanan sınırlamalar veya oranlar olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre, bütçe tahminleri ve bütçe uygulamalarına getirilen sınırlamaların yasal bazı yaptırımları bulunması şeklinde açıklanmaktadır (Kopits ve Symansky, 1998:7). Bir diğer tanım ise; mali kuralları, bütçe parametreleri ile ilgili değerlerin kısıtlanarak, mali politikalar üzerine sürekli olarak uygulanan kısıtlamalar olarak ifade etmiştir (Gaber ve Diğ., 2015:1).

Bu kurallar; amaçlar, operasyonel politikalar, şeffaflık açısından farklı özelliklere sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı, mali kuralların amacı, refah zamanlarında aşırı kamu harcamalarından sakınmak, kamu maliyesinin etkin yönetildiği ve verimli olduğu zamanlarda ise uzun dönemli mali sürdürülebilirliği ve güvenilirliği sağlamaktır (Gaber ve Diğ., 2015:1). Bu bağlamda; mali kuralların amacını, mali disiplin tesis edildikten sonra bunu sürdürülebilir hale getirerek fiyat istikrarı, makroekonomik istikrarı ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek şeklinde ifade etmek mümkündür (Kargı: 5). Aslında mali

kuralların temel unsuru, maliye politikalarının politik/siyasi etkilerden kurtulmasını sağlamaktır. Ayrıca hükümetlerin kamu maliyesi üzerinde hesap verebilirliğini sağlayarak, beklentilerini yönlendirmek ve genel bütçe çerçevesinin şeffaflığını sağlamak temel amaçtır (Bank of Ghana Policy Briefing Paper, 2008:2).

Mali kuralların etkinliğini belirleyen bazı unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar aşağıdaki gibidir (Kopits, 2001:19):

Basit, sade ve niteliği tam olarak belirtilmiş olması gerekmektedir. Ekonominin tüm aktörleri ve hükümetler bu kuralların amaçlarını anlamalıdır.

Mali kuralların bir diğer unsuru; esnekliğidir. Esneklik, olağanüstü gelişmelerin yaşandığı dönemlerde mali kuralların gereksinimleri karşılayacak esnekliğe sahip olmasını ifade etmektedir. Fakat bu mali kuralların sürekli olarak değiştirilmesi anlamına gelmemektedir. Ekonomik daralma ve genişleme dönemlerinde politikada yapılan değişimlere karşı bu kurallar esnek olmalıdır. Bazı mali kurallarda bu esnekliğin nasıl yapılacağı ve düzeyi belirtilmektedir. Bu bağlamda; yapılan esneklik belirli sınırlar çerçevesinde ve mali disiplin kapsamında gerçekleştirilmelidir.

Ayrıca mali kurallar belirlenirken objektifliği, uygulama süreci, kuralın statüsü, uygulama alanı yani kuralın yerel düzey veya merkezi düzeyde uygulanıp uygulanmayacağı, kurala uymama maliyeti gibi unsurlar da önem taşımaktadır. Bu kriterlerin tam olarak açıklanması kuralın/kuralların başarıya ulaşması için önemlidir (Kopits ve Symansky, 1998:6).

2.1. Mali Kuralları Ortaya Çıkaran Nedenler

Mali kuralın genel çerçevesinin şekillenmesi Anayasal İktisat Teorisi tartışmalarıyla gerçekleşmiştir. Anayasal İktisat Teorisi, ekonomi politikalarını hazırlama ve uygulama aşamasında, ihtiyari ekonomi politikaları ve siyasal

iktidarların tercihlerini kabul etmemektedir. Bu yönüyle, bu kurallar siyasal iktidarlar tarafından tercih edilmemektedir.

Mali kurallar artan mali disiplinsizlik nedeniyle birçok ülkede özellikle 1990'lı yıllardan sonra farklı şekillerde uygulanmaya başlanmıştır (Demir ve İnan, 2011:27). Ekonomik literatürde mali kuralların gelişmesi ve uygulanması üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, mali kuralların 1990'larda Brezilya ve Peru'da borç krizleri ve banka krizlerinin oluşması ile Euro bölgesinde bulunan ülkelerin mali düzenleme ihtiyaçları nedeniyle bu kurallara başvurduğu görülmüştür. İkinci aşamada, 2000'li yılların başlarında, birçok gelişmekte olan ülke aşırı bütçe açıklarını ve sürdürülemez kamu borcunu (Hollanda ve İsviçre gibi) istikrara kavuşturmak için mali çerçevelerini değiştirmek ve birden fazla mali kural amacıyla bu kurallara yönelmiştir. Üçüncü ve son aşamada ise, ülkelerde oluşan bütçe krizleri ve küreselleşmenin sonucu olarak yeni nesil mali kurallar da denilen kurallara başvurunun artmasıyla mali kurallar ülkeler tarafından benimsenmeye başlamıştır (Gaber ve Diğ., 2015:1).

Bu bağlamda dünyada birçok ülke tarafından mali disiplinin tesis edilmesi, kaynakların önceliklere göre dağıtılması, makroekonomik istikrarın ve ekonomik büyümenin sağlanması, kamu maliyesinin güçlendirilmesi, enflasyon oranlarının düşürülmesi ve kamu hizmetlerinin sunumu aşamasında etkinlik ve verimliliğin sağlanması amacıyla mali kurallara başvurulduğu görülmektedir.

2.2. Mali Kural Türleri

Hükümetlerin maliye politikası seçeneklerine bağlayıcı sınırlamalar getiren mali kuralları dört grupta toplamak mümkündür. Bunlar (Kennedy ve Robbins, 2001:7):

- Bütçe sınırlama ve düzenlemeleri,
- Borçlanma sınırlama ve düzenlemeleri,
- Vergilendirme sınırlama ve düzenlemeleri,

Harcama sınırlama ve düzenlemeleri.

2.2.1. Bütçe Sınırlama ve Düzenlemeleri

Bütçe açıkları kuralı, bütçe gelir ve giderlerinin birbirine denk olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu kurallar öncelikle borç göstergesini etkileyen ve çoğunlukla politika yapıcıların kontrolündeki değişkenleri sınırlamak için yapılmaktadır. Bu yüzden bu kurallar, borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması için operasyonel destek sağlamaktadır. Bütçe açığı kuralları; toplam, yapısal ve düzenlenmiş bütçe açığı kuralları olarak ifade edilir. Döngüsel olarak ayarlanmış bütçe açıkları, bütçe üzerinde ekonomik döngülerin etkisiyle ilişkili olmayan mali politikaların değişikliklerini içerirken, yapısal bütçe açıkları, ekonomik döngü ile ilgili olmayan bütçede bir defaya mahsus ek faktörler ve diğer isteğe bağlı olmayan değişiklikleri içermektedir. Bu hedefler yıllık olarak belirlenirken, ekonomik dönem içerisinde nominal bütçe açığının ortalama seviyelere ulaşmasını gerektirmektedir. Ayrıca birincil bütçe açığı kuralları, borçların sürdürülebilirliği ile yakından ilgilidir (Gaber ve Diğ., 2015:5).

Bütçe açığı kuralları farklı şekillerde uygulanabilmektedir. Bunlar (Aktan, 2011:6):

Kamu gelirleri ve kamu giderlerinin denk olmasının zorunluluk haline getirilmesi,

GSYİH'ya oranla mali açıklara sınırlamalar konulması,

GSYİH'ya oranla yapısal bütçe açıkları üzerine kısıtlamalar konulması,

Cari gider ve gelirlerin denkleğinin zorunlu tutulması şekillerinde olabilmektedir. Bir başka ifadeyle yatırım harcamalarının finansmanı haricinde borçlanmaya izin verilmemektedir.

2.2.2. Borçlanma Sınırlama ve Düzenlemeleri

Kamu borçlanması kuralları, kamu borçlarının yüzde olarak milli gelire oranı üzerine belirgin bir şekilde sınırlamalar koymak şeklinde ifade edilmektedir. Bu

tür kurallar, hedeflenen borç seviyesine ulaşma açısından en etkili yöntemlerden bir tanesidir. Bu kuralların uygulanmasında gecikmelerin olması politika yapıcıların ekonomiye kısa dönemde yön verememelerine neden olmaktadır. Bunlara ilaveten, borç kuralları, faiz oranlarındaki ve döviz kurlarındaki değişiklikler gibi hükümetin kontrolü dışındaki olaylardan etkilenebilmektedir. Sonuç olarak büyük ve gerçekçi olmayan mali düzenlemelerin yapılmasıyla sonuçlanabilmektedir (Gaber ve Diğ., 2015:3).

2.2.3. Vergilendirme Sınırlama ve Düzenlemeleri

Vergi ve harcamalar üzerine getirilen sınırlamalar, gelecek yılda harcama veya vergilerin ne oranda artacağını belirten anayasal veya yasal düzenlemeler olarak ifade edilmektedir. Vergiler üzerine getirilen sınırlamalar, genellikle eyalet ve yerel yönetimler düzeyinde uygulanmaktadır (Krol, 1997:296).

2.2.4. Harcama Sınırlama ve Düzenlemeleri

Harcama sınırlama ve düzenlemeleri, nominal veya reel harcamaların büyüme oranlarına belirli sınırlamalar getirmesi veya bu harcamalara üst sınır belirlenmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu kurallar hükümetin öncelikleri çerçevesinde kamu harcamalarının gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Ayrıca kamu kesiminin ekonomi içindeki payının büyümesini önleyen bir rolde oynamaktadır (Karayazı, 2017:760).

2.3. Mali Kuralların Düzenleme Yöntemleri

Mali kuralların yasal dayanağı, uygulamaya konulan kuralın türüne ve ülkeden ülkeye göre değişiklik göstermektedir. Bu kurallar anayasal, yasal ve uluslararası anlaşmalar çerçevesinde belirtilmektedir. Yani ülke mevzuatlarında, harcamaların, borçların ve açıklarla ilgili kuralların çoğu bulunmaktadır. Daha az sayıda bulunan gelir kuralları, siyasi taahhüt, koalisyon anlaşmaları ise yasal normların bir kombinasyonu ile uygulanmaktadır. Genellikle açık ve borç ile ilgili uluslar üstü kuralların çoğu uluslararası antlaşmalarla belirlenir. Fakat çok

az sayıda ülkenin anayasasında mali kurallar oluşturulmuştur. Ancak hukuki temeller üzerine kurulan kuralların uzun dönemli olduğu kabul edilmektedir. Çünkü bu kurallar anayasaya konulduğunda hükümet değiştiğinde bile bu kuralları iptal etmek veya değiştirmek çok zorlaşmaktadır (Gaber ve Diğ., 2015:3).

3. Türkiye’de Mali Disiplinin Sağlanmasında Mali Kural Örneği: 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu

Türkiye’de uzun yıllar boyunca kamu kesiminin idare ve muhasebesini içeren 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu kamu mali yönetiminin düzenlenmesinde uygulanmıştır. Kanun, 26.05.1927 tarihinde kabul edilerek, 09.06.1927 yılında Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Kanunda devletin varlıkları ve nakdinin yönetimi, genel ve katma bütçelerin hazırlanması ve kabul edilmesi gibi birçok düzenleme yer almıştır*. 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu’nun geçerli olduğu yıllarda çeşitli nedenlerle ortaya çıkan sorunların önlenmesi amacıyla yasal ve yapısal önlemler ile hedeflere ulaşmaya çalışılmakla birlikte bu hedeflere tamamen ulaşamadığı görülmektedir. 2001 yılında bütçe açıklarının çok yüksek düzeylerde olması kamu mali yönetiminde değişim ve dönüşümü gerekli hale getirmiştir (Civriz, 2010:348).

Bu bağlamda uzun yıllar geçerliliğini koruyan bu kanun yerine, kamu kaynaklarını daha etkin ve verimli kullanmak, mali saydamlık ve hesap verilebilirliği sağlamak amacıyla 10.12.2003 tarihinde 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kabul edilerek, 24.12.2003 tarihinde 25326 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmış ve 01.01.2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanun tüm dünyada kamu mali yönetimi anlayışında meydana gelen değişimin Türkiye’deki en önemli yansıması olmuştur (Demircan ve Ener, 2009:143).

* Ayrıntılı bilgi için 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununa bakınız.

Kanunla, kamu mali yönetim yapısı ve işleyişi, kamu bütçelerinin hazırlanması ve uygulanması, mali işlemlerin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması konuları düzenlenmiştir. Ayrıca Kanun, merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları, mahalli idarelerin yönetim ve idaresini de kapsamıştır. AB fonları ve yurtiçi ve yurt dışı kaynaklardan kamu idarelerine aktarılan kaynakların kullanımı ve kontrolü uluslararası anlaşmalara uymak koşuluyla bu kanun kapsamında yer almıştır*.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile mali disiplinin sağlanması amacıyla temel ilkeler ve harcama kısıtları gibi yeni kurallar getirilmiştir. Tablo 1’de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda mali disiplinin sağlanmasına yönelik mali kural niteliğinde uygulanan ilkelere yer verilmiştir.

Tablo 1. 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Mali Kural Niteliğinde Uygulanan İlkeler

Kuralın Türü	Kanun Maddesi	Kuralın İçeriği
Mali Saydamlık	7.Madde	Kamu kaynaklarının elde edilip, kullanılma aşamasında denetimin sağlanması amacıyla kamuoyunun şeffaf olarak bilgilendirilmesi gereği
	53.Madde	Mali istatistiklerin merkezi yönetim kapsamında bulunan kamu idarelerinin aylık, genel yönetim kapsamında bulunan kamu idarelerinin ise üç aylık dönemler halinde yayımlanması

*Ayrıntılı bilgi için 5018 sayılı Kamu Yönetimi Ve Kontrol Kanununa bakınız.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf>

Hesap Verme Sorumluluğu	8.Madde	Kamu kaynaklarının etkin, iktisadi, verimli ve hukuka uygun şekilde elde edilmesi, kullanılması, muhasebeleştirilmesi ve kötüye kullanılmaması amacıyla önlemlerin alınmasında görevli ve yetki sahibi kişilerin hesap verme zorunluluğu bulunması
	41.Madde	Hesap verme sorumluluğu çerçevesinde üst yöneticilerin ve bütçeden ödenek tahsis edilen yetkililerin yıllık faaliyetleri belgelendirmesi ve kamuoyuna sunması gereği
Mali Saydamlık ve Hesap Verme Sorumluluğu	50.Madde	Yapılan tüm mali işlemlerin muhasebeleştirilmesi ve belgelendirilmesi
Çok Yıllı Bütçeleme	15.Madde	Bütçe kanununda cari yılın ve izleyen iki yılın gelir ve gider tahminlerinin açıklanma gereği

Kaynak: 5018 Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Karayazı, M. (2017). “Mali Kurallar: Türkiye’deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:10, Sayı: 50, s.758-769.

Türkiye’de mali kural uygulamasına alt yapı hazırlaması nedeniyle önemli bir kanun olarak görülen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile bütçenin kapsamı genişletilmiştir. Bütçe süreçlerinin yeniden tanımlanması, iç kontrol sistemine geçilmesi, stratejik yönetim ve performans ilişkisi üzerinden orta vadeli bir projeksiyon oluşturularak yetki ve sorumlulukların yeniden tanımlanmasıyla mali disiplinin alt yapısının güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Güngör, 2011:134).

Bu kanunla bütçe ilkelerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bütçe ilkelerinde en önemli ilkelerden biri sayılan devletin tüm gider ve gelirlerinin tek bütçe içinde toplanmasını gerektiren birlik ilkesi değişime uğramıştır (Mutluer ve Diğ., 2005:89). 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu’nun uygulanma döneminde genel ve katma bütçeler “destekli bütçe” adı altında hazırlanmıştır. Böylece fonlar, döner sermayeler ve bütçeden yardım alan kuruluşlar ve

düzenleyici ve denetleyici kurumlar bütçe dışında kalmıştır (Söyler, 2006:191). Bu durum etkin harcama politikası izlemeyi güçleştirmiştir. Bunun yansıra harcamaların verimlilik ve hukuki yönden denetimini zorlaştırmıştır. Fakat 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu bu aksaklıkların giderilmesi amacıyla merkezi yönetim bütçesi, sosyal güvenlik kurumları bütçeleri ve mahalli idareler bütçelerinin birlikte hazırlanmasına imkân tanımıştır (Mutluer ve Diğ., 2005:90). Yani bu kanun ile mali disiplinin sağlanması için bütçenin ekonomiyi düzenleme işlevlerinin yanı sıra kamu mali yönetiminde yer alan kurum ve kuruluşların tamamının aynı çatı altında toplanması ilkesi de sağlanmıştır (Siverekli Demircan, 2008:16). Bu uygulama bir yandan, kamu mali yönetiminin büyüklüğünü görme imkânı sağlarken, diğer yandan tüm kurum ve kuruluşların ortak ilke ve uygulamalar kapsamında bir araya gelerek birlik ilkesini tesis etmiştir.

Bütçe ilkelerinden bir diğer ilke olan alenilik ilkesi, hükümetin mali işlemlerinin bütçe aracılığıyla kamuoyu tarafından bilgilendirilmesinin sağlanması olarak ifade edilebilir. Tablo 1’de görüldüğü üzere 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu 7. Maddesinde kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılması aşamasında, denetim amacıyla kamuoyunun şeffaf şekilde bilgilendirilmesi gereği belirtilmiştir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 53. Maddesinde ise; Maliye Bakanlığı tarafından mali istatistiklerin belirli dönemler itibariyle yayımlanması ve kolayca ulaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur (Pehlivan, 2008:206).

Türkiye’de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda bulunan bu maddeler ile kamu kaynaklarının kullanılma aşamasında kamuoyunun şeffaf bir şekilde bilgilendirilmesi ve mali istatistiklerin belirli dönemler itibariyle yayımlanması uygulaması ile mali disiplinin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca Dünya ülkeleri ile eşanlı olarak değişim ve dönüşüm

geçiren kamu mali yönetim anlayışında küresel ilkeler olarak benimsenen ve mali disiplinin sağlanmasında önemli olan hesap verebilirlik ilkesine verilen önem anlaşılmaktadır.

Mali saydamlık ilkesine yönelik uygulamalar incelendiğinde ise; kamu ve özel sektör kuruluşlarının ulusal ve uluslararası düzeyde kamusal alanda mali saydamlık ilkesinin geçerli olması çabasıyla çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu kuruluşlar arasında IMF ve Dünya Bankası gibi ulusüstü organizasyonlar ön plana çıkmaktadır. IMF ve Dünya Bankası'nın yanı sıra bazı sivil toplum kuruluşlarının da bu alanda önemli faaliyetler yürüttüğü ve belirli aralıklarda raporlar hazırladıkları gözlemlenmektedir. Bu sivil toplum kuruluşlarından birisi olan Uluslararası Bütçe Ortaklığı Merkezi tarafından Saydam Bütçe Araştırmaları raporları hazırlanmakta ve kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır (Tüğen ve Özen, 2010:4). Uluslararası Bütçe Ortaklığı Merkezi'nin ilk olarak 2006 yılında ve 2 yıl aralıklar vererek yayımladığı saydam bütçe araştırmaları raporlarında ülkelerin mevcut uygulamaları değerlendirilmektedir.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda yer alan mali saydamlık ilkesinin bütçe sisteminin üzerinde önemli değişiklikleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Nitekim performans esaslı bütçe sistemine geçilmesinde hesap verebilirliğin olduğu kadar, mali saydamlık ilkesinin de önemli bir payı vardır. Performans Esaslı Bütçe Sistemi devletin yükümlü olduğu görevleri gerçekleştirmek için yaptığı hizmetler ve birim maliyetlerinin önemli olduğu bir bütçeleme sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu bütçe sisteminin temel amacı, kamu kurumlarının mal ve hizmet üretim faaliyetlerinde etkinliğinin belirlenmesi, mali saydamlık ve hesap verebilirliğin sağlanması ve kaynak kullanımında etkinliğin gerçekleştirilmesidir (Akdoğan, 2014:1). Ayrıca bu bütçeleme sistemi kamu

hizmetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla tahsis edilen ödeneklerden en yüksek şekilde hizmet çıktısının elde edilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu bütçeleme sisteminin ilk aşamasını stratejik planlama oluşturmaktadır. Kurumların amaç, hedef ve bunlara ulaşmayı sağlayacak yöntemleri içeren stratejik planları, kurum bütçelerinin amaçları ve hedeflerini göstermesi, kaynak tahsisine yönelik ilkelerin oluşturulması, hesap verme sorumluluğuna rehberlik etmesi sebebiyle kamu mali sistemi için büyük önem taşımaktadır. Performans esaslı bütçeleme sürecinin son aşamasında ise, faaliyet raporları yer almaktadır. Bu raporlarda kamu idareleri tarafından yürütülen faaliyetler ile bu faaliyetlerin sonuçlarına ilişkin olarak düzenlenen bilgiler bulunmaktadır (Taner, 2011:14). 5018 sayılı Kanununun 41. Maddesine göre üst düzey yöneticiler ve bütçe ile ödenek tahsis edilen harcama yetkilileri hesap verme sorumluluğu gereğince, yıllık faaliyet raporu oluşturmak ve kamuoyuna açıklama yapmak zorundadır.

Ayrıca 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile 2006 yılı Genel Yönetim Bütçesi ve sonraki bütçeler çok yıllık olarak hazırlanmıştır. Çok yıllık bütçeleme, devletin bir sonraki yılı esas alması üzerine o yılı izleyen birkaç yıla ait gelir ve giderlerinin yürütülmesi ve uygulanması hususunda hükümetin meclisten yetki ve izin aldığı bir bütçeleme şekli olarak tanımlanmaktadır (Tüğen, 2013:156-157). Çok yıllık bütçelemenin uygulanması ile; kamu kaynaklarının belirlenen öncelikler arasında dağıtılması, hükümetlerin önceliklerinde meydana gelen değişikliklerin gelecek yılki bütçelerine dahil edilerek kaynakların yeniden dağıtılması ve böylece orta/uzun vadede tutarlı kaynak-harcama dengesinin sağlanması amaçlanmıştır (Mutluer ve Diğ., 2005:169). Bu açıdan çok yıllık bütçeleme, mali disiplinin ve makroekonomik dengenin sağlanmasında önemli katkılarda bulunması nedeniyle önemli bir ilkedir.

Türkiye’de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nu kamu mali yönetiminin yeniden düzenlenmesi ve uygulamalarda değişikliğe gidilmesi bakımından önemli bir kanun olarak kabul etmek mümkündür. Bu kanunla bütçe birliğinin sağlanarak, mali saydamlık ve hesap verilebilirlik gibi ilkelerin önem kazandığı görülmüştür. Ayrıca bu ilkelerin gerçekleştirilme gayesi için performans esaslı bütçeleme sistemine geçilmiştir. Bunlara ilaveten 2006 yılı itibariyle kamu kaynaklarının etkin ve verimli dağıtılması amacıyla bütçeler çok yıllık olarak hazırlanmaya başlamıştır. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun mali disiplin hedefine ulaşma gayesi getirilen bu ilkeler ve düzenlemeler ile açıkça görülmektedir. Ayrıca bu hedeflere sadece ilke ve düzenlemeler ile ulaşma hedefleri görülmemekte kanunda bulunan harcama kuralları ile desteklendiği de görülmektedir. Tablo 2’de Türkiye’de uygulanan harcama ile ilgili kurallar verilmiştir.

Tablo 2. 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Mali Kural Niteliğinde Uygulanan Harcama Kuralları

Kural Türü	Kanun Maddesi	Kuralın Uygulanma Biçimi
Ödenek Kullanılmasında Harcama Kısıtları	20.Madde	Kamu idareleri, bütçesindeki ödenekleri aşacak şekilde harcama yapmamaktadır. Bütçe ile tahsis edilen ödenekler, amaçları doğrultusunda ilgili yılda yaptırılan iş, satın alınan mal ve hizmetler ile diğer giderlerin karşılanmasında kullanılmalıdır. Fakat, ilgili olduğu mali yıl içerisinde ödenmeyip zamanaşımına uğramamış geçen yıllara ve ilama bağlı borçlar cari bütçelerinden ödenir.
Ödenek Aktarmaları Harcama Kuralı	21.Madde	Merkezi yönetim kapsamında bulunan kamu idarelerinin bütçeleri arasında ödenek aktarmalarını kanunla yapması gerekmektedir. Merkezi yönetim içinde bulunan kamu idareleri aktarma yapılacak tertipteki ödenğin yüzde yirmisine kadar

		kendi bütçeleri içinde ödenek aktarması yapabilirler
Yedek Ödenek Kısıtı	23.Madde	Merkezi yönetim bütçe kanununda gösterilen amaçları ve hizmetleri uygulamak, ödenek yetersizliklerinin önüne geçmek ya da bütçelerde öngörülme-yen hizmetler için, bu Kanuna ekli (I) ve (II) sayılı cetvelde yer alan idarelerden merkezî yönetim bütçe kanununda gösterilecek olanların bütçelerine aktarılmak üzere, genel bütçe ödeneklerinin %2'sine kadar yedek ödenek eklenebilir. Cumhurbaşkanı bu ödenekten aktarma yapmaya yetkilidir.
Örtülü Ödenek Kısıtı	24.Madde	Devlet itibarının gerekleri, siyasi, sosyal ve kültürel amaçlar ve olağanüstü hizmetlerle ilgili Devlet ve Hükümet icapları için kullanılmak üzere Cumhurbaşkanlığı bütçesine konulan ödenek ilgili yılda bu amaçla tahsis edilen ödenekler toplamı, genel bütçe başlangıç ödenekleri toplamının binde beşini geçmemelidir.
Ertesi Yıla Geçen Yüklenme Kısıtı	27.Madde	Niteliğinden dolayı mali yılla sınırlı tutulamayan ve sürekliliği bulunan bazı iş ve hizmetler için; her iş itibarıyla, bütçelerinde öngörülen ödeneklerin yüzde ellisi, izleyen yılın Haziran ayını geçmemek ve yüklenme süresi on iki ayı aşmamak üzere, ilgili üst yöneticinin onayıyla ertesi yıla geçen yüklenmeler uygun görülebilir.
Bütçe Dışı Avans Kısıtı	35. Madde	Harcama yetkilisinin uygun görmesi ve karşılığı olan ödeneğin saklı tutulması şartıyla, ilgili kanunlarda öngörülen haller ile gerçekleştirme işlemlerinin tamamlanması beklenemeyen ivedi veya zorunlu giderler için avans verilmesi veya kredi açılması suretiyle ön ödeme yapılabilmektedir. Verilecek avansın üst sınırları ise merkezî yönetim bütçe kanununda gösterilir.

Gelir ve Giderleri Etkileyecek Kısıtı	14. Madde	Kamu gelirlerinin azalması veya kamu giderlerinin artmasına sebep olacak ve kamu idarelerine yükümlülük oluşturacak kanun tekliflerinin getireceği malî yük, orta vadeli program ve malî plan çerçevesinde, en az üç yıllık dönem için hesaplanır ve tekliflere eklenir.
---------------------------------------	-----------	--

Kaynak: 5018 Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Saygılıoğlu, N. ve Erduran, A. Ç. (2011). “Mali Kural ve Etkinlik Sorunu: Türkiye Örneği”, 7. Ekonomik Yaklaşım Kongresi: Türkiye Ekonomisi’nin Dinamikleri: Politika Arayışları.

Tablo 2’de 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda kamu idarelerine harcama kısıtı, ödenek aktarma kısıtı, yedek ödenek kısıtı, örtülü ödenek, ertesi yıla geçen yüklenme kısıtı, bütçe dışı avans kısıtı ve merkezi yönetime bağlı idarelerin gelir azaltıcı ve gider arttırıcı düzenlemelerinin Orta vadeli mali planın 3 yıllık öngörüsüne göre gerçekleştirme kuralları belirtilmiştir. Bu kuralların genellikle ödenek aktarmaları, avanslar ve harcamalar üzerine konulan kurallar olduğu Tablo’da görülmektedir.

Ayrıca 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanuna göre bütçe hazırlama sürecinde Orta Vadeli Program ve Orta Vadeli Mali Plan önemli uygulamalardır. Orta Vadeli Program kamunun politika ve uygulamalarını kalkınma planı ile uyumlu şekilde ortaya koyarak bütçe sürecini başlatan ve kaynak tahsisini yönlendiren bir programlama aracı olarak ifade edilmektedir. İkinci önemli doküman niteliğinde olan Orta Vadeli Mali Plan ise Orta Vadeli Program ile uyumlu olarak gelecek üç yıla ait gelir- gider teklifleri ve açık ve borçlanma hedefleri ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren bir belge olarak tanımlanmaktadır (<https://www.hmb.gov.tr/bumko-orta-vadeli-mali-plan-ve-ekleri>). Genel ve özel bütçe kapsamında bulunan idarelerin bütçeleri hazırlanırken merkezi yönetim bütçe büyüklüklerini ve kurumsal olarak ödenek teklif tavanlarını belirleyen belge niteliğinde olan Orta Vadeli

Planın dikkate alındığı görülmektedir. Bu bağlamda Orta Vadeli Mali Plana göre genel ve özel bütçe kapsamında bulunan idarelerin, bu belgeler çerçevesinde kurumsal önceliklerine göre bütçelerini hazırlamaları gerektiği ve Orta Vadeli Mali Plan'daki ödenek tavanlarına göre bütçe gider tekliflerini yapabildiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Günümüzde gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin ekonomileri incelendiğinde birçoğunun gelir ve giderlerinin birbirine denk olmadığı görülmektedir. Ayrıca bu ülkelerin iç ve dış şoklar gibi faktörlerin etkisiyle daha hassas hale gelen ekonomilerinde iradi olarak uygulanan para ve maliye politikaları uygulamaları neticesinde ekonomik istikrarlarının ve mali disiplinlerinin olumsuz etkilendiği dikkat çekmektedir. Bu süreçte ülkeler mali disiplinin sağlanması amacıyla kurula dayalı maliye politikaları uygulamaya başlamışlardır. Kurula dayalı maliye politikaları bütçe dengesi, harcamalar, borç stoku ve gelir kullanımına belirli kısıtlar getiren uygulamalar olarak ifade edilmektedir.

Türkiye'de kurula dayalı maliye politikası uygulamasına 2003 yılında kabul edilerek 2006 yılında yürürlüğe giren 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu önemli bir uygulama örneği olarak verilebilir. Söz konusu kanun, dünya ülkeleri kamu mali yönetim sistemine uyumun sağlanması amacıyla önemli ilke ve düzenlemeleri içinde barındırmaktadır. Kanun, 1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu gereğince hazırlanan genel ve katma bütçelerin "konsolide bütçe" adı altında hazırlanmasına son vererek merkezi yönetim bütçesi, sosyal güvenlik kurumları bütçeleri ve mahalli idareler bütçeleri şeklinde hazırlanmasına imkân tanımıştır. Bu sayede kaynakların daha etkin ve verimli kullanılması diğer bir değişle kaynak israfının önlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu kanunla mali saydamlık ve hesap verilebilirlik ilkeleri esas alınarak mali yönetim sisteminin yeniden yapılandırıldığı dikkat

çekmektedir. Bu düzenlemeler kanunun 7, 8, 15, 41, 50, 53 maddelerinde bulunmaktadır. Hesap verme sorumluluğunun bulunduğu 8. ve 41. Madde gereğince kaynakların etkin ve verimli kullanılmasında görevli ve yetki sahibi tanımlı kişilerin sorumlu tutulduğu görülmektedir. Mali saydamlığın sağlanması amacıyla da yetkili kişilerin ve kamuoyunun bilgilendirilmesi gereği esas alınmıştır. Bu ilke belirli dönemler halinde raporlar hazırlanması ve bu raporların kamuoyuna sunulması şeklinde kamuoyunun bilgilendirilmesi şeklinde uygulanmıştır. Ayrıca ilgili maddelerde yer alan düzenlemelerin mali kuralın tanımında olduğu gibi bütçe büyüklükleri üzerinde belirli sınırlamalar ve düzenlemeler getirdiği görülmektedir. Bu düzenlemeler kanunun 14, 20, 21, 23, 24, 27, 35. maddelerinde yer almaktadır. İlgili maddelerde harcamalara, ödenek aktarımlarına, yedek ödeneklere, örtülü ödeneklere, ertesi yıla geçen yüklenmelere ve bütçe dışı avanslara kısıtlar getirildiği görülmektedir. Harcamalara getirilen kısıtlarda harcamaların ödenekleri aşmaması ve ilgili yılda amaçları doğrultusunda kullanılması esas alınmıştır. Ayrıca genel ve özel bütçe kapsamında bulunan idarelerin Orta Vadeli Program ve Orta Vadeli Mali Plana göre bütçelerini hazırlama zorunluluğu ve bu idarelerin Orta Vadeli Mali Plana göre gider tekliflerini yapma gereklilikleri harcamalara getirilen kısıtlara örnek olarak gösterilebilir.

Bu bağlamda 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu kaynaklarının ve ödeneklerin etkin ve verimli kullanılması için mali kural niteliğinde birçok ilke ve düzenlemeler getirildiği görülmektedir. Getirilen bu ilke ve düzenlemeler belirlenen hedeflere ulaşmada önemli uygulamalar olmakla birlikte, söz konusu ilkelerin mali disiplin üzerindeki etkisinin kamu kesimi finansman dengesi rakamlarındaki gelişmelerin dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekliliğini de ifade etmek konunun bir diğer boyutunu

ortaya koymak bakımından önemlidir. Nitekim mali disiplin uygulamalarının temel hedefi kamu finansman dengesinin sağlanmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A.(2014). Kamu Maliyesi. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Aktan, C. C. (2011), “Kurumsal Maliye Politikası ve Mali Kurallar (Ekonomi Politikası Yönetiminde Anayasal ve Yasal Mali Kurallar)”, Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası. <http://www.ceis.org.tr/dergi/2011ocak/makale1.pdf>
- Bank of Ghana Policy Briefing Paper, (2008). “-Fiscal Rules and Fiscal Discipline – “What Can Ghana Learn From Country Experiences?”, January <https://www.bog.gov.gh/privatecontent/Research/PolicyBrief/pbrief-fiscal%20rules.pdf>
- Civriz, M. (2010), “Mali Kurallar Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar”, C.C. Aktan, A. Kesik ve F. Kaya (Ed). Türkiye’de Mali Disiplini Sağlamaya Yönelik Mali Hükümler ve Mali Kural Benzeri Uygulamalar (Ss.347-379). Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Demir, M. ve İnan, M. (2011), “Türkiye’de Mali Kural”, Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13/2, 25-66.
- Demircan, E. ve Ener, M. (2009). Yeni Ekonomik Düzendeki Değişim İstikrar ve Bütçe Politikaları. Bursa: Ekin Basın Yayım Dağıtım.
- Dumitru, I. ve Stanca, R. (2010), “Fiscal Discipline and Economic Growth- The Case of Romania”, Akademy of Economic Studies Bucharest, Paper No: 27300, 1-15, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/27300/>
- Gaber, S., Vasilka G. and Ilija G. (2015), “The Role of Fiscal Rules in Ensuring Fiscal Discipline”, International Journal of Sciences, Basic and Applied Research (IJSBAR) ISSN 2307-4531.
- Güngör, K. (2011). Küresel Kriz Mali Kural ve Türkiye, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hemming, R. (2003), “Policies to Promote Fiscal Discipline”, Fiscal Affairs Department, IMF, 1-19. <https://www.nottingham.ac.uk/gep/documents/conferences/2003/tulane-conf-2003/hemming-2003.pdf> (23 Ekim 2018) adresinden edinilmiştir.
- Hou, Y. (2003), “Fiscal Discipline As A Capacity Measure of Financial Management by Sub National Governments”, Public Administration Challenges of Inequality and Exclusion Maami(Usa), <https://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/LocalFinanceDisciplineTransparency.pdf>
- Karayazı, M. (2017), “Mali Kurallar: Türkiye’deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:10, Sayı: 50, s.758-769.
- Kargı, V. “Mali Kural ve Türkiye’de Bütçe Disiplini”, http://apbs.mersin.edu.tr/files/velikargi/Publications_023.pdf (27 Eylül 2019)
- Kennedy, S. ve Robbins, J. (2001), “The Role of Fiscal Rules in Determining Fiscal Performance”, Department of Finance Working Paper, 16, Canada.
- Kopits, G. and Symansky S.A., (1998). Fiscal Policy Rules, Washington DC: International Monetary Fund.
- Kopits, G. (2001), “Fiscal Rules: Useful Policy Framework or Unnecessary Ornament”, Washington DC: International Monetary Fund.

- Krol, R. (1997), "A Survey of The Impact of Budget Rules on State Taxation, Spending, And Debt", Cato Journal, Vol.16, no.3, Winter, 295-307.
- Musgrave, R. A and Peacock A.T. (1959), "The Theory of Public Finance", New York: Mcgraw-Hill.
- Mutluer, K. Öner, E. ve Kesik, A. (2005). Kamu Bütçesi. İstanbul: Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık.
- Pehlivan, O. (2008). Kamu Maliyesi. Trabzon: Derya Kitapevi.
- Saygılıoğlu, N. ve Erduran, A. Ç. (2011). "Mali Kural ve Etkinlik Sorunu: Türkiye Örneği", 7. Ekonomik Yaklaşım Kongresi: "Türkiye Ekonomisi'nin Dinamikleri: Politika Arayışları", Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. 100.Yıl Kongre Merkezi, Beşevler Ankara, 22-23 Aralık 2011.
- Sivrekli Demircan, E. (2008), "2007 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve 2008 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı.38, s.14-27.
- Söyler, İ. (2006), "Kamu Mali Yönetim Sisteminin Bütçe İlkeleri Açısından Bir Değerlendirmesi", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:8, 187-208.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Orta Vadeli Program ve Ekleri <https://www.hmb.gov.tr/bumko-orta-vadeli-mali-plan-ve-ekleri> (02.10.2020).
- Taner, A. (2011), "Kamuda Hesap Verme Sorumluluğunun Aracı Olarak Performans Esaslı Bütçeleme", Sayıştay Dergisi, Sayı:83, S.3-30.
- Tüğen, K. (2013). Devlet Bütçesi. İzmir: Başsaray Matbaası.
- Tüğen, K. ve Özen, A. (2010), "Bütçe Uygulamalarında Saydamlık ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", Kamu Maliyesinde Seçme Yazılar, Sakarya: 1-15.

DENETİMLERİN TURİST REHBERLERİNİN İŞ DOYUMUNA ETKİSİ; GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE ÇALIŞAN TURİST REHBERLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Merve OFLUOĞLU*
İsmail KIZILIRMAK **

Özet

Günümüz rekabet koşullarının yoğun olduğu turizm sektörünün mihenk taşlarından biri olan turist rehberliği mesleğine mensup kişilerin hakları 6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu ile korunmaktadır. Meslek yasası kapsamında 26.12.2014 tarih ve 29217 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği ile turist rehberliği mesleğine kabul, mesleğin icrası, meslek kuruluşlarının kuruluş ve işleyişi, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile meslek kuruluşları arasındaki işbirliği ve denetime ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir. Bu kapsamda tüketiciye sunulan rehberlik hizmetinin yasal olup olmadığı meslek kanununun 7. Maddesi ve ilgili yönetmeliğin 41. Maddesi uyarınca yapılan denetimlerle tespit edilmekte ve gerekli durumlarda yasal işlem yapılmaktadır. Turistik destinasyonlarda yapılan yoğun denetimler, turist rehberlerinin yasalara uygun çalışma usullerini kontrol etmenin yanı sıra hem seyahat acentalarının turist rehberi olmadan tur düzenlemeleri hem de turist rehberi olmayan kişilerin rehberlik hizmeti verme eğilimleri konusunda caydırıcılık gücüne sahiptir. Bu caydırıcılık gücü denetimlerde tutulan tutanaklar ve cezai işlemlerden kaynaklanmaktadır. Çalışmanın araştırma konusu, yasalara aykırı tur organizasyonlarında denetimlerin etkisi ve bu etkinin turist rehberlerinin yaptıkları işten tatmin olma düzeylerini ifade eden iş doyumuna katkısıdır. 2019 yılının Göbeklitepe Yılı ilan edilmesinin de etkisiyle Göbeklitepe’nin bulunduğu Şanlıurfa ilindeki günübirlik turların yanı sıra Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne düzenlenen paket turların yoğun olduğu 2019 yılı için bölgede hizmet veren turist rehberleri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu kapsamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi paket turlarını içeren illeri kapsayan Şanlıurfa Bölgesel Rehberler Odası, Gaziantep Bölgesel Rehberler Odası ve Adana Bölgesel Rehberler Odası’na kayıtlı olan 187 eylemli turist rehberlerine 10.11.2019-10.12.2019 tarihleri arasında anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek denetimler ile turist rehberlerinin iş doyumunu arasındaki ilişki incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turist Rehberi, Turist Rehberliği Meslek Yasası, İş Doyumu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi

* Arş. Gör., Harran Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Turizm Rehberliği Bölümü, m.ofluoglu@harran.edu.tr ORCID:0000-0002-7944-4733

**Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ikilirmak@istanbul.edu.tr ORCID:0000-0001-9141-6420

THE EFFECT OF INSPECTIONS ON TOURIST GUIDES' JOB SATISFACTION; A RESEARCH ABOUT TOURIST GUIDES WORKING IN THE SOUTHEAST ANATOLIA REGION

Abstract

The rights of the tour guides, who are one of the cornerstones of the tourism sector, are protected by the Tourist Guidance Professional Law No. 6326. Within the scope of the vocational law, with the Tourist Guidance Vocational Regulation published in the Official Gazette dated 26.12.2014 and numbered 29217, the procedures and principles regarding the admission to the tourist guiding profession and the execution of the profession, the establishment and functioning of the professional organizations, the cooperation and supervision between the Ministry of Culture and Tourism and professional organizations are determined. In this context, whether the guidance service offered to the consumer is legal or not is determined by the audits made in accordance with Article 7 of the professional law and Article 41 of the relevant regulation and legal action is taken when necessary. Intense inspections at touristic destinations have the power to deter tourist guides both in terms of regulating the working principles of the tourist guides, as well as the travel agencies' tour arrangements without a tourist guide and the tendency of non-tourist guides to provide guidance. This deterrence power stems from the minutes and criminal proceedings kept in the inspections. The research subject of the study is the effect of inspections in illegal tour organizations and the contribution of this effect to job satisfaction, which expresses the level of satisfaction of tourist guides with their work. With the impact of the declaration of the 2019 Göbeklitepe Year, the tour guides operating in the region for 2019, where the touristic tours organized to the Southeast Anatolia Region, as well as the daily tours in Şanlıurfa, where Göbeklitepe is located, constitute the universe of the research. In this context, a survey was applied to 187 guided tourist guides between 10.11.2019-10.12.2019 enrolled in the Şanlıurfa Regional Guides Chamber, Gaziantep Regional Guides Chamber and Adana Regional Guides Chamber, which include the provinces including the Southeastern Anatolia Region package tours. The data obtained were analyzed and the relationship between the inspections and the job satisfaction of the tourist guides was examined

Keywords: Tour Guide, Tour Guiding Profession Law, Job Satisfaction, Southeastern Anatolia Region

GİRİŞ

Belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilen, beraberinde ilişkiler doğuran, ücret karşılığı mal veya hizmet üretme çabası iş olarak tanımlanmaktadır (Akşit Aşık, 2010:33). Kişilerinde yaptıkları iş ile ilgili iş doyumuna etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmalarda ücret faktörünün önemli olduğu

görülmektedir. Bu bağlamda ilgili araştırmanın amacı yasadışı turist rehberliği hizmeti sunan kişilere yönelik yapılan denetimlerin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çalışan turist rehberlerinin iş doyumuna etkisinin ölçülmesidir.

1995 yılında arkeolojik kazı çalışmalarına başlanmış olan ve M.Ö. 9600'e tarihlenen "Göbeklitepe" başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne düzenlenen paket ve münferit turların yoğunluğunun 2017 yılından itibaren artış olduğu görülmektedir. Ayrıca 2019 yılının Göbeklitepe Yılı ilan edilmesiyle birlikte yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerde yapılan tanıtım çalışmaları ile bölgede hareketlilik gözlemlenmektedir. Bölgeye turistik amaçlı oluşan yoğun talep karşısında iş doyumuna doğrudan etki eden ücret faktörü turist rehberleri açısından incelendiğinde farklı bakış açıları görülmektedir. Aynı mesleğe mensup kişiler arasındaki ücret farklı, taban yevmiye altında ücret talep eden seyahat acentaları, kurumlar ya da kişiler, taban yevmiye altında ücreti kabul eden meslek erbapları, yasadışı rehberlik hizmeti veren kişiler, destinasyon yoğunluğu ve sezon faktörleri turist rehberlerinin iş doyumunu ücret kapsamında etkileyebilmektedir.

06.03.2020 tarihi itibarıyla TUREB veri tabanına kayıtlı 9838'i ülkesel, 1228'i bölgesel toplam 11066 turist rehberi bulunmaktadır. Toplam eylemli turist rehberi sayısı ise 8067'dir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne düzenlenen paket turlarda çalışabilecek bölgede ikamet eden toplam eylemli turist rehberi sayısı ise 339'dur. Ulusal düzeyde bölgesel çalışma kartına sahip olan toplam 1228 turist rehberinin 200'ünün ise ruhsatnamesinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi yer almaktadır. Bölgede ikamet eden turist rehberlerinin dışında, yoğun sezonda diğer meslek odalarına üye olan turist rehberleri de yoğun şekilde bölgeye gelmektedir.

1. İş Doymu Kavramı

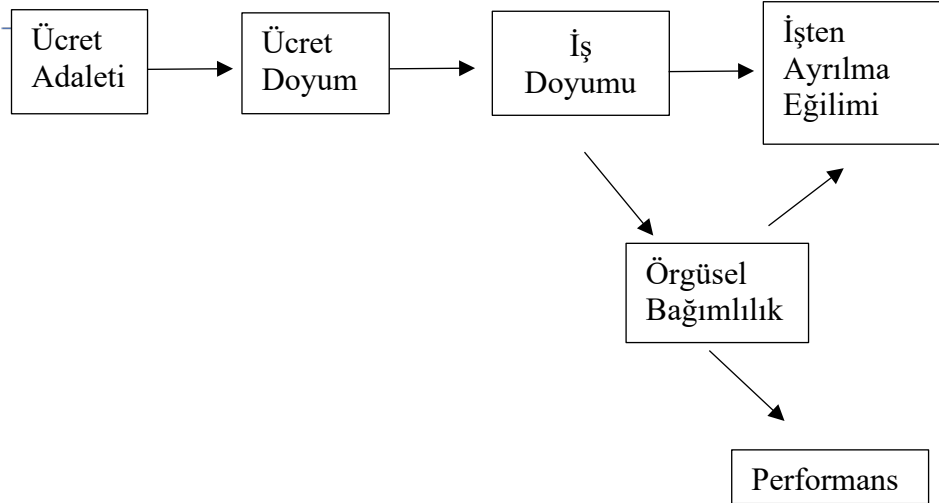
Örgütlerde insan unsurunu ikinci planda tutmuş olan klasik yönetim düşüncesinin akabinde 1930 yılında ortaya çıkmış olan neoklasik yönetim yaklaşımının odak noktası insan olmuştur. Bu doğrultuda klasik yönetimde eksik olan insanın duygu ve düşünceleri doğrultusunda hareket ettiği gerçeği neoklasik yönetimin başlıca dayanağıdır (Genç, 2007:107). Bireylerin yaptıkları işten duydukların hoşnutluk olarak ifade edilebilen iş doymu (Özdemir, 2006:70) kavramı ise 1930'lu yıllarda Elton Mayo'nun Hawthorne deneyleriyle araştırmalara konu olmaya başlamıştır (Taş ve Önder, 2010:18). Literatürde iş doymu ile ilgili bireyin gereksinimlerinden yola çıkılarak oluşturulan kapsam teorileri ve değerlerin, beklentilerin, ihtiyaçların etkileşimini içeren beklenti teorileri yer almaktadır (Köroğlu, 2011:23-24). İş doymu kavramını inceleyen başlıca çalışmalar olan kapsam teorileri incelendiğinde 1943 yılında Maslow'un, iş doymunu çalışanların gereksinimlerinin karşılanması ile ilişkilendirdiği görülmektedir (Gül, 2017:24). Maslow'un çalışmalarından yola çıkarak 1966 yılında motivasyon ve iş doymu kavramlarını birleştirmiş olan Herzberg ise, Motivasyon-Hijyen Teorisi olarak da adlandırılan Çift Faktör Kuramı ile çalışanların iş doymunu etkileyen faktörleri ikiye ayırmıştır. Bu kapsamda işin kendisiyle ilgili olan içsel faktörler "motive edici faktörler", işin çalışma koşullarıyla ilgili olan dışsal faktörler ise "hijyen faktörler" olarak tanımlanmıştır (Çavuş ve Abdıltaev, 2014:13). 1972 yılında ise Alderfer, iş doymunu bireyin çevresiyle olan ilişkisi sonucunda elde ettiklerinin bireyde yarattığı içsel bir durum olduğunu öne sürerek ERG (Varoluş, İlgililik ve Büyüme) Teorisini oluşturmuştur (Sun, 2002:16).

Luthans, iş doymuna temel teşkil eden üç etken üzerinde durur. Bunlardan ilki, iş doymununun işin durumuna göre duygusal bir tepki olduğudur. İkinci olarak iş doymu, işin yoğunluğu, iş arkadaşları ve yöneticilerin tutumu, adil ücret

sistemi gibi çıktıkların beklentileri ne kadar karşıladığı veya aştığına göre belirlenir. Üçüncü olarak ise, iş doyumunun işin kendisi ile ilişkili özellikleri yer alır. Diğer taraftan Smith, Kendall ve Hulin ise iş doyumunun işin kendisi, ücret, yükselme imkanları ve denetim olmak üzere beş boyutu üzerinde durmuştur (Fidan vd., 2016:114).

İş doyumunu kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte günümüze kadar geliştirilmiş olan teoriler farklı bakış açıları sunmuş olunmasına rağmen ücret faktörü her zaman karşımıza çıkmaktadır. Şekil 1’de bireyin ücret adaleti ile başlayan süreçte yaptığı iş karşılığında aldığı ücrette doyum sağlayıp sağlamamasına göre yaptığı işten doyum düzeyinin ortaya çıktığı görülmektedir. Birey yaptığı işte aldığı ücret karşısında doyuma ulaştığında bununla doğru orantılı olarak iş doyumunu da sağlamakta ve bu da performansını olumlu etkilemektedir. Aksi takdirde iş doyumsuzluğunun olası sonucu işten ayrılma olarak gözlenmektedir.

Şekil 1. Ücret Adaleti ve İş Davranışları İlişkisi Modeli



Kaynak: Aydemir, P. ve Erdoğan E. (2013) “İş Görenlerin Ücret Tatmini, İş Tatmini ve Performans Algısı”, Kamu-İş Dergisi,13(2), s.133.

Bu doğrultuda iş doyumunu etkileyen en önemli örgütsel faktörlerden biri ücrettir. Çünkü çalışanların yaptıkları işe karşı tutumunu iş karşılığında aldıkları ücretin ihtiyaçlarını karşılama derecesi ve yeterliliği belirlemektedir. Bu doğrultuda bireyin yaptığı işe karşı olan maddi doyumsuzluğu performansını düşürmektedir (Akşit Aşık, 2010:41). Herzberg'in Çift Faktör Kuramı, ücreti hijyen koşulları içinde değerlendirmenin yanı sıra iş doyumsuzluğuna neden olan önemli bir değişken olarak da tanımlamaktadır. Ücret düzeyinin yükselmesi bireyin iş doyumunu artırmakla birlikte performansını olumlu etkilemektedir (Thierry, 1992:697).

1.1. İş Doyumu ve Turist Rehberliği Mesleği

Temel olarak arabulucu, tercüman, kültür elçisi, lider, öğretmen, ev sahibi gibi roller üstlenen turist rehberliği mesleği, akademik olarak da yoğun bir şekilde çalışmalara konu olmaktadır (Ababneh, 2016:4). 6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu Madde 2'de belirtildiği üzere turist rehberliği hizmeti "seyahat acentacılığı faaliyeti niteliğinde olmamak kaydıyla kişi veya grup halinde yerli veya yabancı turistlerin gezi öncesinde seçmiş oldukları dil kullanılarak ülkenin kültür, turizm, tarih, çevre, doğa, sosyal vb. değerleri ile varlıklarının kültür ve turizm politikaları doğrultusunda tanıtılarak gezdirilmesini veya seyahat acentaları tarafından tüketiciye satıldığı şekilde yürütülüp acenta adına yönetilmesi"ni ifade etmektedir.

Rekabetin yoğun olduğu turizm sektöründe kaliteli hizmet sunmak stratejik bir öneme sahiptir. Bu kapsamda yetenekli, iyi motive olmuş, yüksek performansa sahip, iş doyumunu yüksek iş görenlerin önemi ortaya çıkmaktadır (Köroğlu,2012: 278). Turizm sektörünün mevsimsellik özelliği, zorlu çalışma şartları, istikrarsız gelir düzeyi, yabancı dil yetersizliği, yasa dışı rehberlik faaliyetlerinin yoğunluğu gibi nedenler turist rehberliği mesleğine yeni katılımların olmasında dezavantaj yaratmaktadır (Polus vd., 2018:105).

Adams, eşitlik kuramı çerçevesinde kişilerin aynı düzey ve koşullarda çalıştıkları kişilerin elde ettikleri ücret ile kendini kazandıkları ücreti karşılaştırdıklarını buna bağlı olarak da kişide iş doyumunu ya da doyumsuzluğunun geliştiğini öne sürmektedir (Eğimli, 2009:37). Eşitlik kuramı kapsamında seyahat acentalarının taban ücret uygulamaları ve ödemelerin geciktirilmesi, bahşiş oranlarının düşüklüğü, taban yevmiye altında çalışan rehberlerin varlığı, mesleğin mevsimsellik özelliğinden dolayı turları sürekliliğinin olmaması (Güzel, vd., 2014:177) ve yasa dışı rehberlik hizmeti veren kişilerin varlığı gibi olumsuz etkenlerin turist rehberinin iş doyumunu etkilediği görülmektedir.

6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Yasası Madde 4'te belirtildiği üzere turist rehberliği mesleği kanunda belirtilen usul ve esaslar doğrultusunda turist rehberleri yasal olarak her yıl TUREB ve TÜRSAB'ın görüşleri alınarak ilgili yılın ilan edilmiş olan yeniden değerlendirme oranından az olmamak kaydıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belirlenen net ücret üzerinden hizmet grubuna uygun taban yevmiyenin altında ücret talep edemezler. Yasal olarak alt sınırı olan bu ücretlendirme sisteminde üst sınır uygulaması yapılmamaktadır.

Turist rehberliği mesleği üzerine yapılan çoğu çalışmada bilgi, performans ve deneyimin kendilerine ödenen yevmiyeyi etkilemediği iddiası olsa da turist rehberlerinin çalıştıkları gün sayısı mesleki itibarlar açısından önemli bir unsurdur. Bu doğrultuda yıllık ortalama çalışılan gün sayısı ile mesleki itibar arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmektedir. Turist rehberliği hizmeti karşılığında alınan ücrette farklılıkların olması ve seyahat acentalarının yasal ücretlendirme sistemine saygı duymamasından kaynaklı ücret belirlemede yüksek rekabet ortamı mevcuttur. Aynı zamanda düşük ücret karşılığında

göreceli düşük hizmet sunan meslek mensupları mesleğin imajına zarar veren haksız rekabete yol açmaktadır (Ababneh, 2016:9).

1.2. Turist Rehberliği Hizmeti Denetimi

Rotter'in ilk kez 1954'te "Sosyal Öğrenme Kuramı" ile ortaya attığı denetim odağı kavramı, içten denetimlilik ve dıştan denetimlilik olarak tanımlanan eğilimleri ifade etmektedir (Aslan, 2006:39). Bilişsel bir değişken olduğu varsayımıyla içsel olarak adlandırılan bireyler olayları ya da süreçleri etkileyebilme güçlerinin olduğuna inanırlarken, dışsal olan bireyler denetimin kendilerinin dışında sağlandığına inanırlar. Bu doğrultuda Spector (1997), iş performansının denetim odağı ve iş doyumunu arasındaki ilişkiyi yönlendirdiği ve içsel denetim odaklı bireylerin dışsal odaklı bireylere göre işlerini daha iyi yapmaya yatkın olduklarını belirtmektedir (Sun, 200:35).

Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği, Madde 41'de belirtilen turist rehberliği hizmetlerinin denetim usulleri incelendiğinde denetimlerde Kültür ve Turizm Bakanlığı, İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri, TUREB ve TÜRSAB tarafından yetkili kılınacak personellerin görev alabileceği görülmektedir. Denetimlerin meslek kuruluşları ile işbirliği içinde yapılması esas olsa da denetimin yapıldığı ilin bağlı olduğu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve TÜRSAB'ın katılımı olmadığı durumlarda TUREB tarafından yetkilendirilmiş iki denetmen eşliğinde denetimler gerçekleştirilebilmektedir. Turist rehberliği hizmeti ile ilgili yapılan denetimlerin iki boyutta incelemesi gerekmektedir. Birinci boyut, TUREB mensubu meslek odalarına üyelikleri olan Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından verilmiş olan ruhsatnameye sahip turist rehberlerinin denetimidir. Bu kapsamda yapılan denetimlerde ilgili yıla ait geçerli çalışma kartı, ilgili turun programı, rehber sözleşmesi, çalışma kartında belirtilen dil ve bölge incelenmektedir. Ayrıca 6326 sayılı meslek yasası Madde 6 uyarınca da turist rehberliği hizmeti verilecek olan her tur için gün ve ücret bilgisinin bulunduğu

tarafarca imzalı yazılı turist rehberliği sözleşmesi yapılması zorunludur. Ayrıca turist rehberi, tur boyunca sözleşmesini üzerinde taşımak zorundadır. Bu kapsamda yapılan denetimler neticesinde TUREB'e bağlı meslek odalarına mensup turist rehberleri ile ilgili disiplin cezası gerektiren hallerde tutulan tutanaklar Birliğe gönderilir ve yönetmelikte belirtilen esaslar uyarınca kişi hakkında disiplin kurulunca soruşturması yapılır. İkinci denetim boyutu ise Bakanlık veya İl Müdürlükleri yetkililerinin katılımının olduğu denetimlerdir. Bu denetimlerde mevzuata aykırı diğer durumlar içinde cezai işlem uygulanabilmesi için ayrı bir tutanak tutulabilmektedir. Bu kapsamdaki denetimler 1618 Sayılı Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu 10. Madde kapsamında her araçta en az 1 turist rehberinin bulunma zorunluluğu ve turist rehberliği hizmetini sadece çalışma kartına sahip kişiler gerçekleştirebileceği hususlarına uygun olmayan durumlara yöneliktir.

Araştırmaya konu olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi turizm sektöründen yeni faydalanmaya başlayan destinasyonlarda meslek yasası çıkmadan önce yerel yönetim birimlerince yürütülen yanlış politikalar neticesinde yasa dışı turist rehberliği hizmeti yaygınlaşmıştır.

Bölgede en yoğun yasadışı rehberlik faaliyetinin olduğu ve 2019 Göbeklitepe Yılı ilan edilmesiyle birlikte artan turist yoğunluğuna sahip olan il Şanlıurfa'dır. Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden alınan veriler ile Şanlıurfa il sınırlarında 2019 yılında turist rehberliği hizmetine yönelik 46 denetimin raporlara geçtiği görülmektedir. Yapılan denetimler sonucunda turist rehberi bulundurmayan belgeli seyahat acentalarına toplam 2.898 TL, yasadışı faaliyet gösteren kişilere ise toplam 22.950 TL idari para cezası uygulanmıştır.

2. Yöntem

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde düzenlenen paket turlarda seyahat acentaları turist rehberliği hizmeti için yoğunlukla Adana Bölgesel Rehberler Odası,

Gaziantep Bölgesel Rehberler Odası ve Şanlıurfa Bölgesel Rehberler Odası'na üye turist rehberlerini tercih edilmektedir. Bu doğrultuda ilgili meslek odalarına üye toplam eylemli 339 turist rehberi araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü, 0.05 örnekleme hatası (d) üzerinden hesaplanmış olup 187 eylemli turist rehberi araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formunun birinci bölümünde örneklem grubunu oluşturan turist rehberlerinin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla 10 soruya yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yürütülen denetim faaliyetlerinin turist rehberlerinin iş doyumuna etkisi ölçmek için denetimler, yasadışı rehberlik, çalışılan gün sayısı, ücretlendirme konularını içeren 15 ifade oluşturulmuş ve 5'li likert derecelendirme yapılmıştır.

3. Bulgular

Araştırma sonucu elde edilen veriler IBM SPSS 25 paket programında analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların cevaplarının frekans dağılımları yapılmış olup veri setinde Güvenilirlik, Crosstabs, Kendall's Tau ve Spearman's Rho testleri uygulanmıştır.

Tablo 1. Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha
,939

Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmanın güvenilirlik analizi sonucu Cronbach's Alpha 0,939 olarak elde edilmiştir. Bu durum uygulanan ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

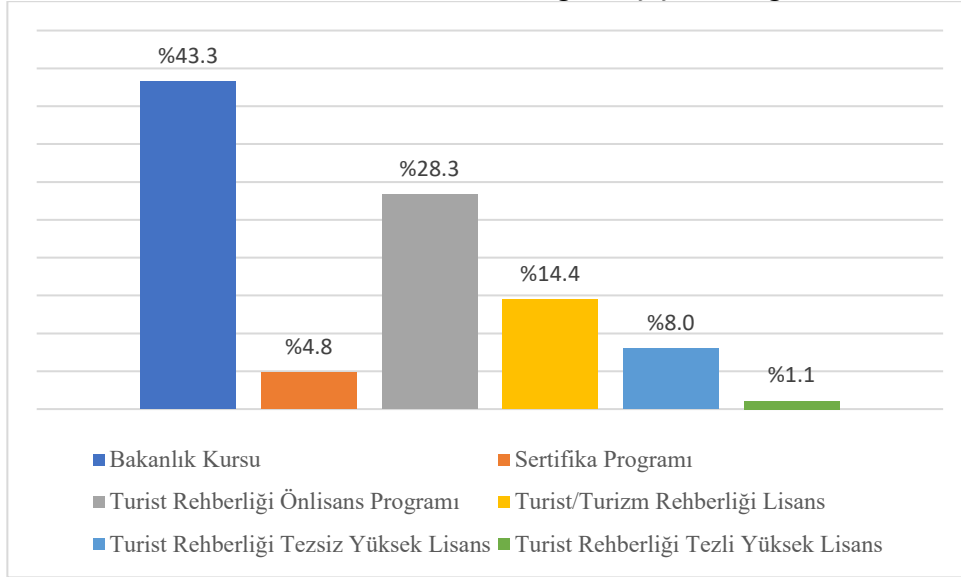
Değişkenler	Gruplar	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	39	20,9
	Erkek	148	79,1
Yaş	18-23	2	1,1
	24-29 yaş	20	10,7
	30-35 yaş	40	21,4
	36-41 yaş	66	35,3
	42-47 yaş	31	16,6
	48-53 yaş	9	4,8
	54-59 yaş	8	4,3
	60 ve üzeri	11	5,9
Medeni Durum	Bekar	66	35,3
	Evli	121	64,7
Eğitim	Önlisans	55	29,4
	Lisans	103	55,1
	Lisansüstü	29	15,5
Mesleki Çalışma Yılı	1-5 yıl	51	27,3
	6-11 yıl	52	27,8
	12-17 yıl	71	38,0
	18 yıl ve üzeri	13	7,0

Araştırmaya katılan 187 eylemli turist rehberlerinin demografik özelliklerine göre dağılımlarını gösteren Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların 39'u kadın, 148'i erkektir. Bölgede mevcut olan kadın rehber eksikliği ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Araştırma kapsamındaki üç odada toplam eylemli kadın turist rehberi sayısı 84'tür. Katılımcıların yaş dağılımlarına incelendiğinde 18-29 yaş aralığında 22, 30-41 yaş aralığında 106, 42-53 yaş aralığında 40, 53 yaş ve üzeri 19 turist rehberinin araştırmaya katıldığı görülmektedir. Katılımcıların %64.7'si evli, %35.3'ü ise bekarıdır.

Şekil 2'de ise katılımcıların turist rehberliği mesleğine kabulünde belge alışı şekillerinin dağılımı verilmiştir. Katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda bölgeye ikamet eden turist rehberlerinin %43.3'üne karşılık gelen 81 turist rehberinin ruhsatnamesini Bakanlık Kursu mezuniyeti ile aldığı görülmektedir.

2012 yılında 6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile kurs niteliğindeki sertifika programının yönetimi Bakanlık denetimi ve gözetimi altında TUREB tarafından yapılmaktadır. 2017 yılında Şanlıurfa ve Trabzon illerinde yapılmış olan sertifika programını başarılı bir şekilde tamamlayıp ruhsatname almış olan turist rehberlerinden 9'u araştırmaya katılmıştır. Katılımcıların turist rehberliği eğitiminin Bakanlık kursundan sonra en fazla turist rehberliği önlisans programında olduğu görülmektedir. Turist Rehberliği önlisans mezunu katılımcı sayısı 53 olup toplam katılımcı sayısının %28.3'ünü oluşturmaktadır. Katılımcıların 27'si Turist/Turizm Rehberliği lisans, 15'i Turist Rehberliği tezsiz yüksek lisans, 2'si ise Turist Rehberliği tezli yüksek lisans mezunudur.

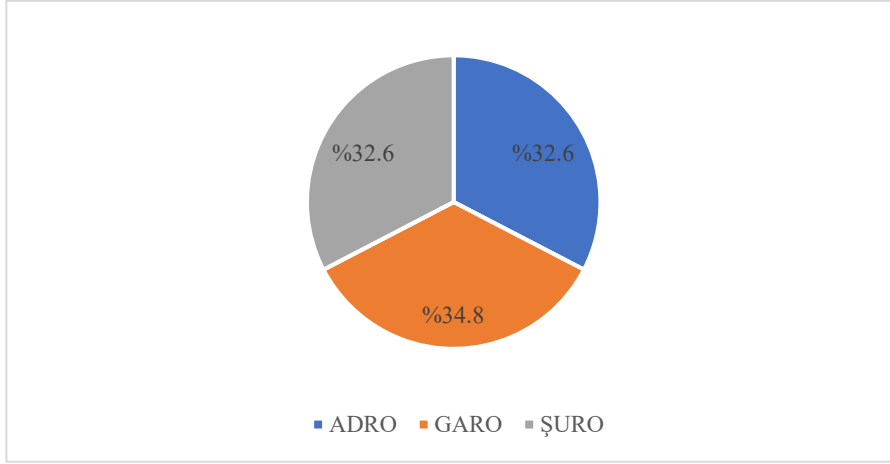
Şekil 2. Katılımcı Turist Rehberlerinin Belge Alış Şekli Dağılımı



Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne düzenlenen paket turların kapsadığı iller incelendiğinde TUREB bünyesinde kurulmuş olan üç meslek odası araştırma kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda Şekil 3'de katılımcıların meslek odalarına dağılımları verilmiştir. Toplam 169 üyesi bulunan Adana Bölgesel Rehberler

Odası (ADRO)'nun çalışmanın yapıldığı tarihlerde 118 eylemli turist rehberi bulunmaktadır. Gaziantep Bölgesel Turist Rehberleri Odası (GARO)'nın 123'ü eylemli toplam 166 üyesi vardır. Şanlıurfa Bölgesel Rehberler Odası (ŞURO)'nun ise 98'i eylemli toplam 126 üyesi bulunmaktadır. Bölgedeki üç meslek odasının sahip olduğu toplam eylemli turist rehberi sayısı 339'dur. Çalışmaya katkı sağlayan 187 eylemli turist rehberinin %32,6'si ADRO, %34,8'i GARO ve %32,6'sı ŞURO üyesidir.

Şekil 3. Katılımcıların Bölgedeki Meslek Odalarına Göre Dağılımı



İş doyumunu etkileyen en önemli faktörlerden olan ücret sorusu katılımcılara yöneltildiğinde katılımcıların %39,6'sinin tüketiciye sunduğu turist rehberliği hizmeti sonucunda elde ettiği ücretler toplamının yıllık ihtiyaçlarını karşılama düzeyinin “oldukça iyi” olduğunu, %38'i “iyi” olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların %3,2'si ise turist rehberliği hizmeti karşılığında aldıkları ücreti “yetersiz” bulmaktadır. Bu doğrultuda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren turist rehberlerinin verdikleri hizmet karşılığında elde ettikleri ücretin yıllık ihtiyaçlarını karşılama düzeyinin yüksek olduğu sonucuna varılmakta olup iş doyumlarına olumlu etki yaptığı söylenebilir.

Tablo 3. Mesleki Çalışma Yılı İle Gelir Düzeyi Arasındaki İlişki

Çalışma Yılı	Turist Rehberliği Mesleğinden Elde Edilen Yıllık Gelirin İhtiyaçlarınızı Karşılama Düzeyi					Toplam
	Yetersiz	Kısmen	Normal	İyi	Oldukça İyi	
1-5	4	3	15	18	11	51
6-11	2	4	5	12	29	52
12-17	0	2	5	37	27	71
18+	0	0	2	4	7	13

Ayrıca meslekteki çalışma yılı ile gelir düzeyi sorusuna yönelik yapılan Kendall's Tau testi sonucu tablo 3'de verilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda turist rehberliği hizmeti karşılığında alınan ücretin yıllık ihtiyaçları karşılama düzeyini 'yetersiz' bulan turist rehberlerinin meslekteki çalışma yılı 1-4 ve 6-11 yıllarını içerdiği görülmektedir. Mesleki çalışma yılı 11 ve üzeri olan turist rehberleri ise aldıkları ücreti yetersiz düzeyde bulmamışlardır. Bu doğrultuda yapılan mesleki çalışma yılı tecrübesi ile yapılan iş karşılığında alınan ücret arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve iş doyumuna etki eden ücret faktöründe mesleki deneyimin etkili olduğu söylenebilir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yasadışı turist rehberliği faaliyeti yürüten kişilerin turist rehberlerinin ücretlerini olumsuz etkilemesi ile bu kişilere yönelik yapılan denetimlerin turist rehberlerinin ücretlerini olumlu yönde etkilediği bağımsız değişkenleri arasındaki korelasyon incelendiğinde Spearman's Rho testi sonucu sig. 0,00 bulunmuş olup bu iki bağımsız değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Korelasyon katsayısı 0,735'dir ve bu iki bağımsız değişken arasındaki ilişkinin yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yürütülen denetimler seyahat acentalarının turist rehberliği hizmeti için tavan yevmiye altında ücret verme

talebini azalttığı değişkeni ile denetimlerin turist rehberlerinin çalıştığı gün sayısını olumlu etkilediği değişkeni arasındaki korelasyon incelendiğinde Spearman's Rho testi sonucu sig. 0,00, korelasyon katsayısı 0,807 bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar denetimlerin turist rehberlerinin hem ücret hem de çalışılan gün sayısı arasında anlamlı bir etki yarattığı söylenebilir. Bu durumun yarattığı ücret tatmini iş doyumunu ve performans üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Turist rehberlerinin iş doyumunu olumsuz etkileyen yasadışı turist rehberliği faaliyeti yürüten kişilere yönelik yapılan denetimlerin etkisini ölçmek için denetimlerin caydırıcılık etkisi ile yasadışı turist rehberliği faaliyeti yürüten kişilerin sayısındaki azalma olması bağımsız değişkeni arasında yapılan Spearman's Rho testi sonucu sig 0,00, korelasyon katsayısı 0,91 bulunmuştur. Elde edilen değerler ile denetimlerin yasadışı turist rehberliği hizmeti yürüten kişiler üzerinde caydırıcı etkisi olduğu söylenebilir.

Ayrıca katılımcılara denetimlerin turist rehberlerinin iş doyumuna etkisi üzerindeki etkileri hakkında belirtmek istedikleri ilave düşünceleri isteğe bağlı açık uçlu olarak sorulmuştur. İlgili soruya cevap veren katılımcılar, *“geçtiğimiz sene ile karşılaştırıldığında yapılan denetimler sayesinde yasadışı rehber çalıştıran seyahat acentalarının sayısı azaltmaya başladı ve bu durum yevmiyelerimizi olumlu etkiliyor”*; *“yasadışı rehberlik yapan kişiler iş potansiyelimi çok fazla etkilemektedir. Bu kişiler hem iş bağlantılarının önüne geçmekte hem de düşük yevmiye talebiyle acentaları kandırmaktadır. Dolayısıyla biz turist rehberlerinin yevmiyelerini de düşürerek yaptığımız iş karşılığında aldığımız ücret konusunda doyumsuzluk yaratmaktadır”*; *“mesleğimizi sahiplenmemiz adına denetimler kesinlikle devam etmeli ve arttırılmalıdır”* ifadelerinde bulunmuş ve iş doyumlarında ücret faktörü üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu kapsamda yasadışı turist rehberliği yürüten kişilerin turist rehberliği yevmiyelerini olumsuz etkilediği ve denetimlerin bu

olumsuzluğu yaratan sebepleri azalttığı görülmektedir. Dolayısıyla yasadışı turist rehberliği faaliyetlerine yönelik yapılan denetimlerin etkisi ile turist rehberlerinin ücret faktörü açısından iş doyumuna katkı sağladığı görülmektedir.

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sahip olduğu coğrafik konum itibariyle günümüze kadar turizm sektöründen istenilen faydayı yeterince sağlayamamıştır. Fakat bölgenin sahip olduğu turistik değerler, bölgenin coğrafi konumunun tarihi süreçteki önemini gözler önüne sermektedir. 2015 yılında bölgenin siyasi sınırının olduğu Suriye’de başgösteren savaşın yaratmış olduğu olumsuz imaj bölgeye düzenlenen paket turların sayılarında azalmaya sebep olmuş ve bölgedeki turist rehberlerinin çalıştığı gün sayısını olumsuz etkilemiştir. Yaşanan bu olumsuz durumun yanı sıra bölgede ikamet eden turist rehberleri ile iletişimin sağlıklı bir şekilde kurulamaması, taban yevmiye altında ücret talepleri, yasa dışı turist rehberliği faaliyeti hizmeti veren kişilerin sayısının fazla olması, bölgeyi bilmeden yazılan yoğun tur programları bölgedeki rehberlerin iş doyumsuzluğuna sebep olmuştur. 2017 yılı itibariyle tekrar canlanmaya başlayan bölge, 2019 yılının Göbeklitepe Yılı ilan edilmesi, bölgede çekilen dizi ve filmler, arkeolojik kazı çalışmalarının devam ettiği ören yerlerinin varlığı, müzeler, farklı kültürleri tanıma isteği, yerel ve bölgesel düzeyde yapılan tanıtma faaliyetlerinin etkisi ve bölgenin yöresel mutfağının çekiciliği gibi nedenlerle canlılığını korumaktadır. 2008 yılına kadar bölgede ikamet eden turist rehberi sayısının yetersiz olması ve yerel yönetimlerin uyguladıkları yanlış politikalar neticesinde özellikle Şanlıurfa ve Mardin illerinde yasadışı turist rehberliği hizmeti veren kişilerin sayısı artmıştır. Bu kişilerin kendilerini turist rehberi olarak tanıtarak aracı kurum ya da kişiler ile iletişim sağlamaları ve taban yevmiye altında ücret talep etmeleri bölgedeki

turist rehberlerinin iş potansiyelini olumsuz etkilemektedir. Gerek TUREB gerekse Bakanlık yetkisiyle İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri tarafından yapılan denetimler, yasadışı turist rehberliği hizmeti veren kişiler üzerinde caydırıcılık etkisine sahiptir. Bu etkinin sonucu olarak seyahat acentalarının turist rehberi bulundurma oranının, turist rehberlerinin çalıştığı gün sayısının ve ücretlerinin arttığı, çalışmaya katılım sağlayan turist rehberleri tarafından da desteklenmiştir. Araştırma kapsamında bölgede faaliyet gösteren turist rehberlerinin, denetimlerin, mesleğin korunması adına yararlı olduğu görüşünü destekledikleri gözlemlenmiştir. Denetimlerin koordineli ve başarılı bir şekilde yapılmasında sadece denetimde görevli kişilerin değil aynı zamanda sahada gözlem yapan turist rehberlerinin de rolü büyüktür. Bu durum mesleği sahiplenme, işini sevme, haklarının korunması gibi nedenlerle iş doyumuna olumlu etki etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ababneh, A. (2016). "Tourist Guides and Job Related Problems, Analysis and Evidence from Jordan", *Journal of Quality Assurance in Hospitality&Tourism*
- Akşit Aşık, N. (2010), Çalışanların İş Doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler ile Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme, *Türk İdare Dergisi*, 467, 31-51.
- Aslan, H.(2006), *Çalışanların İş Doyumu Düzeylerine Göre Depresyon, Benlik Saygısı ve Denetim Odağı Algısı Değişkenlerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, P. ve Erdoğan E. (2013), İş Görenlerin Ücret Tatmini, İş Tatmini ve Performans Algısı, *Kamu-İş Dergisi*, 13(2), 127-153.
- Çavuş, Ş., Abdildaev, M. (2014), Kırgızistan Devlet Üniversitelerinde Çalışan Öğretim Elemanlarının İş Doyumu, *Turkish Journal of Education*, 3(3), 11-24.
- Eğinli, A.T. (2009), Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu Ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3),35-52.
- Fidan, Y., Ercan, S., Yılmaz, A., Şehirli, M. (2016), Cinsiyetin İş Doyumu Üzerine Etkisi: Kamu Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, *Business&Management Studies: An International Journal*, 4(1), 110-124.
- Gül, Ç.İ. (2017), *Örgüt İkliminin İş Doyumuna Etkisi: İzmir İli İki Sağlık Kuruluşunda Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, F.Ö., Türker, A., Şahin, İ. (2014), Profesyonel Turist Rehberlerinin Algıladıkları Mesleki Engelleri Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 173-190.
- Köroğlu, Ö. (2011), *İş Doyumu ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Performansla İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köroğlu, Ö. (2012), İçsel ve Dışsal İş Doyum Düzeyleri ile Genel İş Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 275-289.
- Özdemir, F. (2006), *Örgütsel İklimin İş Tatmin Düzeyine Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Polus, C., Jussem, P. M., Chung, E. (2018), Job Satisfaction among Regional Specific Tourist Guides: Evidence from Malaysian Borneo, *International Journal of Acedemic Research in Business&Social Sciences*, Vol:8, Special Issue: Tourism Way Forward:Addressing Trends and Issues
- Sun, H.Ö. (2002), *İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi,Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2019 Turist Rehberliği Hizmeti Denetim Raporu
- Taş, A., Önder, E. (2010), Yöneticilerin Liderlik Davranışlarının Personel İş Doyumuna Etkisi, *-Ekonomik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (32), 17-30.
- Thierry, H. (1992), Payment: Which Meanings are Rewarding? *American Behavioral Scientist*, 35 (6), 694-707.
- TURBEB Rehber İstatistikleri, <http://www.tureb.org.tr/tr/RehberIstatistik>, E.T.:06.03.2020.
- Turist Rehberliği Meslek Kanunu. (2012). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.html>, E.T.: 6.03.2020.
- Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği. (2014). <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-120445/turist-rehberligi-meslek-yonetmeliği.html>, E.T.: 6.03.2020.

TÜRKİYE’DE BÖLGELERE GÖRE YOKSULLUK ORANLARININ SORGULAYICI VERİ ÇÖZÜMLEMESİ TEKNİKLERİ İLE ANALİZİ

Atilla AYDIN*

Özet

Yoksulluk, 1980 sonrası küreselleşme eğilimiyle artışa geçerek gerek gelişmiş ülkelerin gerekse gelişmekte olan ülkelerin önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışmada Türkiye’deki yoksulluğun bölgeler bazında bir incelemesi yapılmış, bölgelerin yoksulluk konusundaki özel durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, sorgulayıcı veri çözümlemesi teknikleri kullanılarak Türkiye’deki bölgelerin yoksulluk analizini yapmak ve bu konuda yapılacak olan çalışmalara ışık tutmaktır. Bu amaçla her yıl TÜİK tarafından yayınlanan ve 26 bölgeyi içeren, ikinci düzey bölgelere göre yoksulluk verilerini gösteren tablolar kullanılmıştır. Ayrıca yoksulluk ile gelir dağılımının yapısı arasındaki ilişki de yine TÜİK tarafından yayınlanan gini katsayıları üzerinden incelenmiştir. Yapılan analizlerde, yoksulluk oranları, medyan değerine göre sıralanmış ve yoksulluğun en fazla görüldüğü 2 bölgenin Akdeniz bölgesinde olduğu, sıralamada yoksulluğun en az görüldüğü 10 bölge arasında ise Akdeniz bölgesinden hiç il olmadığı saptanmıştır. Karadeniz bölgesinin yıllar içindeki yoksulluk seyrinin Türkiye geneli ile tamamen ters bir eğilime sahip olduğu görülmüştür. 2019 yılı itibarıyla Türkiye genelinde yoksulluk oranlarının birbirine yaklaşırken, ortadaki %50’lik dilimin yoksulluk oranı açısından birbirinden uzaklaştığı tespit edilmiştir. Gini katsayıları ile yoksulluk oranları uyumsuz olan bölgelerin analizine ait çarpıcı sonuçlar da bu çalışmanın önemli bir çıktısını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Gini Katsayısı, Veri Çözümleme, Kutu Çizim, Türkiye

ANALYSIS OF POVERTY RATE BY REGION IN TURKEY WITH EXPLORATORY DATA ANALYSIS

Abstract

Poverty has increased with the globalization trend after 1980 and has become one of the important agenda items of both developed and developing countries. In this study of poverty in Turkey are made on the basis of an examination, special situation on the poverty of the region were studied to determine. The aim of this study is to do the questioning data analysis of poverty in Turkey using technical analysis and studies to be conducted to shed light on this issue. For this purpose, tables published by TUIK every year and including 26 regions, showing poverty data by second level regions were used.

* Öğretim Görevlisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, MYO, ataydin@gelisim.edu.tr

In addition, the relationship between poverty and the structure of income distribution was also analyzed through the gini coefficients published by TUIK. In the analyzes conducted, poverty rates were listed according to the median value and it was determined that the 2 regions with the highest poverty were in the Mediterranean region, and among the 10 regions with the lowest poverty, there were no provinces from the Mediterranean region. Black poverty in the course of the years of Turkey was seen as having a completely opposite trend with the general. As of 2019 Turkey approached each other in the overall poverty rate it has been shown to diverge from each other in terms of poverty rate of 50% in the middle zone. Striking results of the analysis of regions where Gini coefficients and poverty rates are incompatible have also constituted an important output of this study.

Keywords: Poverty, Gini Coefficient, Data analysis, Boxplot, Turkey

GİRİŞ

1980’li yıllarda tüm dünyada başlayan küreselleşme olgusu, ülke ekonomilerinde büyüme sağlamasına rağmen yoksulluk sorununu da beraberinde getirmiştir. Esasen küreselleşmenin yoksulluk üzerindeki etkisi tartışmalıdır. Bu konudaki yaklaşımlar, küreselleşme karşıtı ve küreselleşme yanlısı olarak iki grupta toplanmaktadır (Harrison, 2007:2). Küreselleşme yanlısı yaklaşım; serbestleşme ve dışa açılma sürecinin kısa ve uzun dönemli etkilerini ayırtırmakta, küreselleşmenin kısa dönemde yoksulluğu arttıracığını, ancak uzun vadede serbestleşme etkilerinin bütün ekonomiye yayılmasıyla yoksulluğu azaltacağını savunmaktadır (Dollar ve Kraay 2001:3). Küreselleşme karşıtı yaklaşım ise, küreselleşme ile ortaya çıkan büyümenin tüm topluma yayılmadığını ve gelir dağılımını daha adaletsiz hale getirerek yoksulluğu arttıracığını iddia etmektedir (Rodriguez ve Rodrik, 2000:10).

Günümüzde gelinen noktada dünya nüfusu içinde 736 milyon kişi aşırı yoksul durumdadır. 1,3 milyar kişi ise çok boyutlu yoksulluk içindedir. Yoksulluk içinde yaşayan insanların 644 milyonu 18 yaşın altındadır. Günlük 1.90 ABD doları altında geliri olan insanların %84.3’ü Güney Asya ve Sahra altı Afrika’da yaşamaktadır (UNDP, 2020). Yoksulluk verilerinin böylesine çarpıcı olması, bu alanda araştırma yapmayı ve sorunun çözümü için çalışmayı kaçınılmaz hale

getirmektedir. Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi verilerine göre listenin başındaki Norveç'te kişi başına milli gelir 68.000 ABD doları iken Burundi'de 660 ABD dolarıdır. Yani aradaki fark ortalama 100 kat civarındadır. Orta Afrika'da beklenen yaşam süresi 52,8 yıl, İsviçre'de 83,6 yıldır. Aradaki fark 30 yıl düzeyindedir (UNDP, 2019). Öyleyse yoksulluk sadece ekonomik bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal bir mesele olarak da çözüm beklemektedir.

İnsani gelişme endeksine bakılarak yoksulluğun sadece gelişmekte olan ülkelere ait bir sorun olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Gelişmiş ülkelerde de yoksulluk sorunu varlığını devam ettirmektedir. Avrupa ülkelerinde nüfusun %21.4'ü yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altındadır (Eurostat 2020). ABD'de ise ülkede bulunan 119 milyon hane halkının 50.8 milyonu, yani % 42.6'sı, temel yaşam gereksinimlerini karşılayamamaktadır (United Way, 2018). Yoksulluğun kapsamı ve şiddeti ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği için yoksullukla mücadele politikaları da her ülkede farklı uygulamaları içermektedir.

Küreselleşmenin en önemli iki unsuru olan IMF ve Dünya Bankası, yoksullukla mücadele konusunda çalışmalar yapmaktadır. Küreselleşme sonucu yaygınlaşan yoksulluğa çözüm yine küreselleşmenin kurumları tarafından aranmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü de, gelişmekte olan ülkelerin dış ticarete, yabancı sermaye yatırımlarına daha açık bir hale gelmelerini sağlayarak çok uluslu şirketlerin hareket alanındaki engelleri ortadan kaldıran bir kurum olarak görülmektedir (Şenses, 2004: 3-4). Ayrıca, küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan finansal serbestleşme süreci de, gelişmekte olan ülke ekonomilerini istikrarsızlaştırmakta ve finansal şişkinliğe sebep olmaktadır (Yeldan, 2009:16). Türkiye de diğer ülkeler gibi yoksulluk sorununu yaşamakta ve çeşitli düzeylerde programlarla yoksullukla mücadele etmeye çalışmaktadır. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre hesaplanan yoksulluk oranı (% 60-

%60) 2019 yılı için % 21.3 düzeyindedir (TÜİK, 2020). Medyan değerinin % 70'ine göre hesap yapıldığında ise Türkiye'de yoksulluk oranı % 28.5'tir (TÜİK, 2020).

Türkiye'de yoksulluk genel bir sorun olduğu gibi, bölgesel bazda da farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, sorgulayıcı veri çözümlemesi tekniklerini kullanarak bölgesel yoksulluk konusunda yapılacak olan çalışmalara ışık tutmaktır. Yapılan çalışmalarda genellikle yoksulluk bir bütün olarak ele alınmakta, alt bölgelerin ekonomik ve yapısal özellikleri pek dikkate alınmamaktadır. Bu çalışmada, yoksulluk oranları açısından bölgeler arasında belirgin farkların bulunup bulunmadığı sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Ayrıca her bölgenin kendi içinde yıllara göre yoksulluk oranındaki değişim de incelenmiştir. Bu bağlamda bölgelerin son 6 yıllık değerleri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bölgelerin Türkiye geneli ile uyumu da ayrıca araştırılmış ve mevcut veriler, çeşitli sorgulayıcı veri çözümlemesi teknikleriyle açığa çıkarılmıştır. Yoksulluk olgusunun bölgesel olarak ele alınmasıyla, bazı bölgelerin özel olarak incelenmesi gerektiği, bu çalışmanın çıktularından biridir. Yoksulluğa ilişkin yapılan çalışmalarda genellikle sorunun kaynağı gelir dağılımı olarak baştan kabul edilerek yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu çalışmada bu ilişkinin var olup olmadığı sorusuna da cevap aranmıştır. Bu nedenle çalışmaya gini katsayıları da dahil edilmiş ve sorgulayıcı veri çözümleme teknikleri, bölgelere göre gini katsayıları için de uygulanmıştır. Bazı alanlarda yaygın kabullerin tam tersi sonuçlar bulunmuş ve araştırılmaya değer bulgular elde edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, yoksulluk kavramı kısaca tanımlanmış, ikinci bölümde, dünyadaki yoksulluğun gelişimi ve nedenleri araştırılarak bir literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü bölümde yoksulluğun ölçülmesine yönelik yaklaşımlar açıklanmıştır. Dördüncü bölümde Türkiye'de yoksulluğun gelişimi

incelenmiştir. Beşinci bölümde sorgulayıcı veri çözümlemesi teknikleri tanıtılmış, altıncı bölüm analiz ve bulgulara ayrılmıştır. Son olarak sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

1. Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk, uluslararası bir sorun olmakla beraber, her ülkede farklı biçimlerde yaşandığı için aslında homojen bir tanımının yapılması zor olan bir kavramdır. Yoksulluk, bireyin sahip olduğu ekonomik varlıkların biyolojik olarak yaşamını sürdürebilmesi için yeterli derecede olmaması olarak tanımlanmaktadır (Es ve Güloğlu, 2004: 82). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programına göre yoksulluk, hayat boyu sağlık, yaratıcı bir hayat, ortalama bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven, saygınlık gibi insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan mahrum olmaktır (UNDP, 2020). En genel tanımlama ile yoksulluk, maddi kaynaklardan, zaman zaman da kültürel kaynaklardan yoksun kalmaktır (Marshall, 1999:825). Dünya Bankası ise yoksulluğu, refah durumundan açık bir şekilde mahrum olma olarak tanımlamaktadır (World Bank, 2000). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi, yoksulluğa ait ortak bir tanımlama yapılamamaktadır. Yoksulluk kavramı, ölçülmek istenen duruma ve hangi ülkeye ait olarak tanımlanmak isteniyorsa o ülkenin özel koşullarına göre farklılıklar göstermektedir.

OECD (2001:38), yoksulluğa genel bir tanımlama getirmeye çalışmış, bireyin yoksun olduğu her alandaki yapabilirliğini kapsamayı gerektiğini belirtmiştir. Bu tanımlamaya göre yoksulluk, ekonomik yapabilirlik (gelir elde etme, tüketme), insani yapabilirlik (sağlık, eğitim, beslenme, barınma), politik yapabilirlik (insan hakları, politik kararlar üzerinde söz hakkı), sosyokültürel yapabilirlik (toplum içinde değerli bir birey olma) ve koruyucu yapabilirlik (bireylerin, ortaya çıkabilecek ekonomik ve toplumsal olumsuzluklara karşı koyabilme gücü) konularını mutlaka kapsamalıdır.

Yoksulluk olgusuna kavramsal bir yaklaşım, mutlak ve görelî yoksulluk olarak tanımlanmaktadır. Mutlak yoksulluk, hanehalkı ya da fertlerin biyolojik olarak hayatlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları asgari gelir ve harcama düzeyinden yoksun olması olarak tanımlanmaktadır (Erdem, 2003:29). Görelî yoksulluk ise, kişilere göre değerlendirildiğinde, bir kişinin diğerinden daha az gelir elde etmesidir. Toplum tarafından değerlendirildiği zaman, bir bireyin diğer bireye göre daha az sosyal aktivitelere katılması olarak tanımlanmaktadır (Demirbilek, 2005: 250). Bir başka deyişle görelî yoksulluk yaklaşımına göre, bir kişi, geliri ortalama bir gelir düzeyinin altında kalıyorsa yoksuldur (Schiller, 2004: 32).

Bu yaklaşımlardan başka yaşlı yoksulluğu, kadın yoksulluğu, çocuk yoksulluğu gibi kavramlar da literatürde geçmektedir. Bu kavramların hepsi ayrı bir araştırma konusudur ve yoksulluğun çok boyutlu bir kavram olduğunu göstermektedir.

2. Dünyada Yoksulluk

Yoksulluğun tek bir tanımının olmaması ve çok boyutlu bir kavram olması, yoksulluk kavramının tarihsel bir olgu olması ve içeriğinin de tarihsel süreç içinde değişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede sanayi devrimini eski yoksulluk ile yeni yoksulluk arasında bir geçiş olarak görmek mümkündür. Yaşanabilir ve katlanılabilir bir durum olan eski yoksulluk, modern yoksulluk ile ortadan kalkmış, onun yerini sefalet almıştır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012:81). Sanayi devrimiyle birlikte, özellikle Batı Avrupa'da burjuva sınıfının hızla zenginleşmesine karşılık toplumun geri kalan sınıfları aynı hızla fakirleşmiştir. Özellikle köyden kente göç eden geniş kesimler büyük bir kentsel yoksulluğa neden olmuşlardır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012:81). Bu dönemde yaşanan altüst oluş nedeniyle ortaya çıkan yeni kentli yoksullara bakış açısı da

değişmiş ve yoksullar dilencilerle aynı kategoriye sokulmuştur. Ötekileştirilen yoksullar için kirli, ahlaksız gibi sıfatlar dahi kullanılmıştır (Fuchs, 2005:10). Sanayi devrimiyle birlikte niteliği değişen yoksulluk olgusunun süreç içinde geçirdiği bir diğer dönüşüm ise küreselleşme süreci olmuştur. 19. yüzyıl boyunca gelişimini sürdüren kapitalizm, 20. yüzyıla gelindiğinde büyük bir ekonomik krizle sarsılmıştır. Neredeyse bütün dünyayı sarsan 1929 ekonomik krizi nedeniyle, devlet müdahaleciliğine dayanan Keynesyen politikalar tüm dünyada ön plana çıkmıştır. Liberal iktisatçıların karşı çıkmasına rağmen, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası müdahaleci politikalar, refaha ulaşmanın ve yoksulluğun kaldırılmasının önemli araçları olarak düşünülerek her ülkenin kendi şartları içinde uygulama alanı bulmuşlardır. Keynesyen ekonomi anlayışı, kapitalist toplumlarda devlet müdahaleciliğinin formülünün belirlenmesinde önemli bir ideolojik temel sağlamıştır (Hall, 1989:366). Müdahaleci ekonomi anlayışında etkin para ve maliye politikaları ile yoksulluğa da müdahale edilebileceği düşünülmektedir. Örneğin para politikası ile faiz oranlarının düşürülmesi ve bu yolla kredilerin artması, bir başka deyişle genişletici bir para politikasının uygulanması, kısa vadede tüketim ve dolayısıyla milli gelir üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır. Böyle bir konjonktürel gelişme, yani ortalama gelirin artması, yoksulluğu azaltıcı bir etkide bulunmaktadır (Romer ve Romer, 1998:34). Ayrıca genişletici para politikası sonucunda işsizlikteki azalmadan ve işgücü talebi artışı nedeniyle ücretlerdeki yükselmeden yoksullar olumlu etkilenmektedir. Bir başka müdahale yöntemi ise maliye politikalarının uygulanmasıdır. Keynezyen görüşe göre, maliye politikası, uzun vadede, milli gelir, enflasyon ve işsizlik gibi değişkenlerde meydana getireceği değişiklikler yoluyla yoksulluk ve gelir dağılımı üzerinde etkide bulunabileceği gibi farklı maliye politikası araçlarının kullanılması yoluyla kişisel gelir dağılımını da doğrudan etkileyebilmekte (Aktan ve Vural, 2002:5) ve böylece yoksulluğun

azaltılmasında kullanılabilir. Ayrıca vergi politikaları ve transfer harcamaları da yoksulluğun düşürülmesinde bir araç olarak kullanılabilir.

Müdahaleci ekonomi anlayışı, 1973 yılında ortaya çıkan petrol krizi ve stagflasyon olgusuyla birlikte yerini Keynes'e yöneltilen ağır eleştirilere ve neoliberal ekonomi politikalarına bırakmıştır (Yasa, 2017: 290). Neoliberalizm, ilkesel olarak müdahalecilik karşıtıdır (Dardot ve Laval, 2012:7). Neoliberalizm ile ortaya çıkan küreselleşme olgusu, tıpkı sanayi devriminde olduğu gibi yoksulluk konusunda bir dönüşümü ifade etmektedir. Küreselleşmenin yoksulluk sürecine etkileri; dış ticaret, sermaye hareketleri, dış yardımlar ve göç olmak üzere çeşitli kanallardan gerçekleşmektedir (Goldin ve Reinert, 2007: 9). Küreselleşme ile birlikte, dış ticaret politikalarının serbestleşmesi ve artan uluslararası ticaret, başta ticarete konu olan malların fiyatlarındaki değişimler ve yeni ürünlere erişilebilirlik olmak üzere, faktör fiyatlarındaki değişimler ve hükümet gelirlerindeki değişimler aracılığı ile yoksulluk üzerinde etkiye bulunmaktadır. Ayrıca dış ticaret yatırımların artması ve büyüme üzerindeki etkileri aracılığı ile yoksulluğun azalması yönünde etkiye bulunacağı söylenebilir (Şahbaz ve Yanar, 2013:57). Ancak dış ticaretin artması ekonominin kırılganlığını artırarak yoksulluğu artırıcı etkiye de bulunabilir (Bannister ve Thugge, 2001:5). Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin yoksulluğa etkisi de yine tartışmalıdır. Sıcak paranın yurt içine gelmesi ile yatırımlar artmakta, teknoloji transferleri gerçekleşmekte, verimlilik artmakta, böylece yoksulluk azalmaktadır. Ancak sürecin tersine dönmesi, yani sıcak paranın geriye dönmesi ile birlikte yaşanan daralma, ekonomik krize neden olmakta ve yoksulluğu artırıcı bir etkene dönüşmektedir. Kısa vadedeki olumlu etki, uzun dönemde olumsuzla dönerek, emekçiler lehine gelişen ve kar oranlarının düşmesine yol açan süreç, ekonomik krizlerle

düzeltilmektedir (Boratav, 2015:191). Ekonomik krizler ise yoksulluğu derinleştirmektedir. Dış yardımların ise amacı yoksulluğu azaltmak olduğu halde, yardımların genellikle üretken olmayan kamu harcamalarına gitmesi, ekonomik büyüme üzerindeki etkiyi azalmakta ve yoksulluğu azaltmada başarılı bir yöntem olmamaktadır (Masud ve Yontcheva, 2005:3). Gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere olan göç de ülkeye döviz girişi sağlayarak yine yoksulluğu azaltıcı etkide bulunmaktadır.

3. Yoksulluğun Ölçülmesi

Yoksulluk sorununa ilişkin yapılan çalışmalarda en önemli nokta, kimlerin yoksul sayılacağıdır. Bu saptamayı yapabilmek için yoksulluğun ölçülmesi gerekmektedir. Mutlak yoksulluk yaklaşımında, önceden bir yoksulluk sınırı belirlenmektedir. Belirli bir dönem içinde harcamaları veya geliri yoksulluk sınırı altında kalanlar yoksul sayılmaktadır. Göreli yoksulluk yaklaşımında ise yoksulluk sınırı, medyan gelir veya harcamanın belli bir oranı olarak saptanmaktadır (Önder ve Şenses, 2006:4). Dünya Bankası, 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre günlük 1.90 ABD doları altında geliri olanları aşırı yoksul olarak kabul etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için bu sınır 3.20 ABD doları, gelişmiş ülkeler için 5.5 ABD doları olarak belirlenmiştir (World Bank, 2020). Ölçüm yöntemlerinden anlaşılacağı gibi, mutlak yoksulluk ortadan kaldırılabılır bir kavramken, göreli yoksullukta bu durum mümkün olmamaktadır. Gelir eşitsizliği olduğu sürece göreli yoksulluk kavramı da devam edecektir.

Yoksulluğun ölçülmesine yönelik hesaplamalardan biri yoksulluk oranıdır. Bu çalışmada da analiz kısmında bölgelere göre yoksulluk oranı ölçümü kullanılacaktır. Yoksulluk oranı, yoksulluk sınırı altında bulunanların toplam nüfusa oranlanması ile bulunmaktadır. Yoksulluk oranı, yoksulluğun belirlenmesinde en çok kullanılan ölçüm yöntemidir. En büyük avantajı, kolay hesaplanabilir ve kolay anlaşılır olmasıdır. Yoksulluk oranının ölçümünün

kullanılmasının dezavantajı ise yoksulluğun şiddeti hakkında bir fikir vermemesidir. Yani sınırın altında kalan herkes yoksul sayılırken, yoksulların kendi içindeki farklılıklar dikkate alınmamaktadır. Yoksul bir kişi daha yoksullaştığı zaman yoksulluk oranı değişmemekte, fakat yoksul bir birey öldüğünde değişmektedir (Şenses, 2009:66). Yoksulluk sınırının yorumlanmasına ilişkin bu güçlüklerine rağmen yoksulluk sorununa karşı politika üretebilmek adına en çok kullanılan ölçüm yöntemidir.

Diğer bir ölçüm yöntemi yoksulluk açığı oranının hesaplanmasıdır. Bu yöntemde, öncelikle yoksul bireylerin yoksulluk sınırının ne kadar altında kaldığı hesaplanmaktadır. Yoksulluk açığı adını alan bu değer, yoksulluk sınırına bölünerek tüm yoksulları içerecek şekilde toplanmakta ve toplam nüfusa bölünerek yoksulluk açığı oranı hesaplanmaktadır (Şenses, 2009:66). Bu ölçüm yönteminin en önemli avantajı, yoksulluğun derinliğinin de ölçülebilmesine olanak vermesidir, dezavantajı ise yoksulluğun şiddetindeki değişimleri tam olarak kapsayamamasıdır. Bu nedenle analizlerde genellikle yoksulluk açığı oranı yerine yoksulluk oranı kullanılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından geliştirilen insani gelişme endeksi, yoksulluğu ölçmede uluslararası bir endeks geliştirmeyi amaçlamaktadır. İnsani gelişme endeksi; doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen eğitim süresi, kişi başı ortalama gelir gibi değişkenlere ait endekslerin ortalamasından oluşmaktadır. 2018 yılı değerleriyle açıklanan insani gelişme endeks değerlerine göre, 62 ülke çok yüksek, 54 ülke yüksek, 37 ülke orta, 36 ülke düşük insani gelişme endeksine sahiptir. 6 ülke ise diğer ülkeler kategorisinde tanımlanmıştır. En yüksek insani gelişme endeksi, 0.954 ile Norveç'e aitken en düşük insan gelişme endeksi, 0.377 ile Nijer'e aittir. Dünya ortalaması ise 0.731 olarak hesaplanmıştır (UNDP, 2020).

4. Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluğun Ölçülmesi

Türkiye ekonomisinin küreselleşme sürecine eklenmesi, 24 Ocak kararlarıyla gerçekleşmiştir. 24 Ocak kararları ile öncelikle fiyatlandırma süreci serbest bırakılmıştır. Mal ve hizmet piyasasında, faizlerin belirlenmesinde, döviz fiyatlarının oluşum mekanizmalarında piyasa koşulları egemen kılınmıştır. Büyüme modeli olarak dış ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiştir (Aydın, 2019 :14). Dışa açılma süreci, çok güçlü ihracat teşvikleri, düşen emek maliyetleri ve 1980 devalüasyonunun etkilerinin kaybolmasını önleyen döviz kuru politikaları aracılığıyla sanayi ürünlerinde döviz piyasalarına girmek olarak algılanmıştır (Boratav, 2105:154). Bir başka deyişle, ihracatın arttırılabilmesi için emek gelirlerinin görece olarak düşürülmesi ve döviz fiyatının devalüasyonlar ile yüksek tutulması araçları benimsenmiştir. Bu durum, doğal olarak emek geliri elde edenlerin yoksullaşma sürecini hızlandırmıştır. İhracat ile ilgili konulan hedeflere ulaşılmış, 1988 yılında ihracat, 1978 yılına göre 5 kat artmıştır (Boratav, 2015: 158).

24 Ocak kararlarının önemli hedeflerinden biri de enflasyonun düşürülmesi olarak açıklanmıştır. Ancak 1988 yılına gelindiğinde enflasyon oranı %70.5 olmuştur. 1986 ve 1987 yıllarında GSMH, sırasıyla %7.5 ve % 9 oranında büyümüştür (Kazgan, 1999:165). Ancak bu büyümeyi sağlayan faktörler, artan kamu yatırımları ve büyüyen ihracattır. Fakat diğer yandan enflasyonun düşürülemediği ve gelir dağılımı giderek bozulmuştur. Bu durum, Türkiye’de yoksullaşmanın diğer bir mekanizmasını oluşturmuştur. 24 Ocak kararlarıyla birlikte uluslararası mal hareketlerinin serbestleştirilmesinin ardından 1989 yılında finansal fon akımlarının da serbestleşmesi sağlanmıştır. Kepenek (2012)’e göre, sermaye hareketlerinin tümüyle serbestleştirilmesi ve konvertibilitenin iki farklı sonucu olmuştur. Biri, TCMB’nin döviz yükümlülüklerinde hızlı bir artış olması, diğeri de dolarizasyon, yani ABD

dolarının ekonomik hayatta yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmasıdır. Böylece, Türkiye ekonomisinin dış kırılganlığı artmış ve iktisadi krizlere açık bir yapıya bürünmüştür. Bu gelişmeler de, yoksulluğun artışının finansal mekanizmalarını oluşturmuştur. Nitekim Türkiye ekonomisi, ilerleyen yıllarda 1994 ve 2001 yıllarında iki büyük ekonomik kriz yaşamış ve yoksullaşmanın boyutları da derinleşmiştir.

2001 ekonomik krizinin ardından uygulamaya konulan güçlü ekonomiye geçiş programı, kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık, para politikası ve acil yasal düzenlemeler başlıklarıyla hazırlanmıştır (Taşar, 2010:81). Öncelikle program, faiz dışı fazla hedefinde başarılı olmuştur (Yeldan, 2002:6). En önemli yapısal düzenleme ise Merkez Bankasının özerkliğinin sağlanması ve bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi olmuştur (Yiğitoğlu, 2005:124). Güçlü ekonomiye geçiş programı ile büyüme oranları da negatiften pozitive dönmüş, özellikle sanayi sektörü, büyüme bakımından istikrara kavuşmuştur. Sanayi sektörü, 2002 yılında % 9.1, 2003 yılında % 7.8, 2004 yılında % 9.1, 2005 yılında % 6.4 oranında büyüme kaydetmiştir (Ay ve Karaçor, 2006:74). Ekonominin genelinde, özellikle de sanayi sektöründe gerçekleşen yüksek büyüme oranları, hem ekonomik istikrarın sağlanmasına katkı vermiş, hem de yoksulluğun azalmasını sağlayan önemli bir araç olmuştur. Tablo 1’de Türkiye’de hanehalkı fertlerinin ekonomik durumuna göre yoksulluk oranları verilmiştir. Görüldüğü gibi 2003 yılından sonra yoksulluk oranları yıllar boyunca giderek azalmaktadır. 2008 küresel krizinin etkisiyle 2009 yılında bir miktar artış gözükse de genel eğilim düşüş yönündedir.

Tablo 1. Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları

Ekonomik Faaliyet Durumu	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
15 ve Daha Yukarı Yaştaki Fertler	23,94	24,52	22,22	17,68	14,80	14,86	14,39	15,27
İstihdamdaki Fertler	25,08	26,12	23,33	18,96	15,81	14,21	14,82	15,37
İş Arayanlar	32,44	30,97	27,37	26,19	20,05	26,01	17,78	19,51
Ekonomik Olarak Aktif Olmayanlar	22,15	22,82	20,95	15,92	13,60	14,74	13,73	14,68
15 Yaşından Küçük Fertler	34,55	37,04	34,02	27,71	25,23	25,55	24,43	25,77

Kaynak: TÜİK

Tablo 2’de hanehalkı fertlerinin çalıştıkları sektöre göre yoksulluk oranları 2002’den itibaren listelenmiştir. Tablodaki veriler, özellikle sanayi ve hizmet sektörünün büyüme oranları ile uyum içindedir. 2002’den itibaren sanayi ve hizmetlerde yoksulluk oranında belirgin bir düşüş göze çarpmaktadır. Tarımda ise, devam eden istikrarsızlığa bağlı olarak yoksulluk oranlarında düzelmeye görülmektedir. Sanayi sektöründe çalışan hanehalkı yoksulluk oranında 2006 ve 2008 yıllarında küçük artışlar görülürken, hizmet sektöründe, incelenen dönem içinde sadece 2009 yılında artış görülmektedir. 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkilerinin hizmetler sektöründe etkisini 2009 yılında gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Hanehalkı Fertlerinin Çalıştıkları Sektörlere Göre Yoksulluk Oranları

Sektör	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tarım	36,42	39,89	40,88	37,24	33,86	32,05	37,97	33,01
Sanayi	20,99	21,34	15,64	9,85	10,12	9,70	9,71	9,63
Hizmetler	25,82	16,76	12,36	8,68	7,23	7,35	6,82	7,16

Kaynak: TÜİK

2010 yılı ile 2013 yılları arasındaki medyan gelirin % 60'ı ölçütüne göre Türkiye için hesaplanan yoksulluk oranları ise sırasıyla, % 16.1, % 15.9, % 15.6 ve % 15.3 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018). Türkiye ekonomisi, 2008 küresel ekonomik krizinin etkilerini atlattıktan sonra yoksulluk verilerini tekrar düzeltmeyi başarmış ve 2013 yılına kadar yoksulluk oranındaki düşme eğilimi devam etmiştir. Ancak 2014 yılından itibaren yoksulluk verilerinde tekrar bir istikrarsızlaşma görülmekte ve son 2 yılda 2018 ve 2019 yıllarında yoksulluk oranlarında artış meydana gelmiştir. Bu çalışmada, 2014 yılından itibaren yoksulluğun bölgesel düzeyde kapsamlı bir analizi sorgulayıcı veri çözümleme teknikleriyle yapılacaktır.

5. Sorgulayıcı Veri Çözümleme Teknikleri

İlk defa Tukey tarafından yazılan Exploratory Data Analysis adlı kitapla (Tukey,1977) literatüre giren sorgulayıcı veri çözümleme tekniklerinin amacı, bir veri kümesine farklı inceleme araçlarıyla yaklaşmaktır. Bir araştırmacı, toplumsal bilim kuramlarını sınamak, için toplanmış olan verileri kullanmadan önce tanımak zorundadır (Hartwig ve Dearing, 1979:5). İşte sorgulayıcı veri çözümleme araçları burada önem kazanır, araştırmacıya daha sonra çok işine yarayabilecek değerli ipuçları sağlayabilir (Şenesen, 2007:270). Dal yaprak, beşli özet, kutu çizim, standartlaştırma, dönüştürme gibi pek çok sorgulayıcı veri çözümleme tekniği olmakla beraber, bu çalışmada özellikle beşli özet ve kutu çizim teknikleri kullanılmıştır.

5.1. Beşli özet

Beşli özet, herhangi bir veri kümesinin maksimum ve minimum değerleri, veri kümesinin medyan değeri ile alt ve üst kartil değerlerinden oluşmaktadır. Veri kümesinin en büyük ve en küçük değerlerini oluşturan değerler, maksimum ve minimum değerlerini göstermektedir. Medyan, gözlem değerleri büyüklük sırasındayken tam ortaya düşen değerdir. Veri kümesi, tek sayıda gözlem

değerlerinden oluşmuyorsa, büyüklük sırasına dizildiğinde tam ortaya gelen iki gözlem değerinin aritmetik ortalaması medyan olmaktadır (Şenesen, 2007:175). Veri kümesindeki gözlemleri dört eşit parçaya bölen değerler ise kartil olarak adlandırılmaktadır. Kartiller aslında üç tanedir. İlk %25'lik dilimin üst sınırındakine alt kartil, son %25'lik dilimin alt sınırındakine ise üst kartil denmektedir (Şenesen, 2007:180). Ortadaki kartil, doğal olarak medyan değeridir. Bir başka deyişle, medyan değerlerinin altında kalan gözlemlerin medyan değeri alt kartil (K_a), üstünde kalan gözlemlerin medyan değeri ise üst kartil ($K_ü$) olarak adlandırılmaktadır.

Beşli özet, bu hesaplamalar ile oluşturulduktan sonra üst kartilden alt kartil çıkarılarak kartil aralığı (K_{ar}) bulunur. K_{ar} değeri kullanılarak veri kümesindeki gözlem değerleri arasında dışadüşen değer olup olmadığı araştırılabilmektedir. K_{Ar} değerinin 1.5 katı adım olarak adlandırılmaktadır. Bu adım değeri, alt kartilden çıkarılıp, üst değere eklenirse alt ve üst eşikler bulunabilmektedir. Alt ve üst eşik arasında yer almayan bütün değerler, dışadüşen olarak ifade edilmektedir. Buradaki 1.5 katsayısı, veri kümeleriyle yapılan denemelerden bulunmuştur (Emerson ve Strenio, 1983:62). Böylece beşli özet analizinde, dışadüşen değerlerin tespit edilmesi mümkün olmaktadır. Türkiye'nin 2014 yılından itibaren bölgesel yoksulluk verilerinin beşli özetlerinin çıkarılarak analiz edilmesi, çarpıcı sonuçların elde edilmesini sağlamıştır. Örneğin yoksulluğun 2015 ve 2016 yıllarında orta bölgeler arasında birbirinden uzaklaşması, beşli özetlerin çıkarılması ve aralık değerlerinin bulunmasıyla analiz edilebilmiştir.

5.2. Kutu çizim

Beşli özetle bulunan bilgilerin bir çizim yardımıyla ifade edilmesi, kutu çizimin mantığını oluşturmaktadır. Kutu çizim, beşli özet bilgilerini içerse dahi, verileri çok daha göze yönelik bir biçimde sergilemektedir (Şenesen, 2007:288). Kutu

çizimleri, dikdörtgen bir kutu ve bu kutudan iki yana doğru uzayan iki çizgiden oluşmaktadır. Ölçme eksenini, hem minimum hem maksimum değerleri içerecek şekilde çizilir. Bu iki uç nokta, uygun yerlere işaretlenir. Ardından alt ve üst kartiller birer çizgiyle gösterilir. Bu iki çizginin karşılıklı uçları birleştirilerek dikdörtgen kutu elde edilir. Medyan değeri de doğal olarak bu kutu içinde yer alacaktır. Medyan değeri, kutu içinde işaretlenerek dikdörtgen kutu ikiye bölünmüş olur. Daha sonra minimum ve maksimum değerler, dikdörtgen kutu ile birleştirilir. Son olarak dışadüşen değerler çizim içinde gösterilerek kutu çizim tamamlanmış olur. Böylece, daha önce hesaplanan beşli özet değerleri, basit bir çizim yardımıyla gözler önüne serilmiş olur. Burada iki tane kartil değeri hesaplanarak kutu çizime yerleştirilmiştir. İstendiği takdirde gözlemleri 8'e, 16'ya, 32'ye bölen değerler de bulunabilmektedir (Hoaglin, 1983: 34-38). Kutu çizim yardımıyla verilerin durumu bir bakışta görülebilmektedir. Çalışmada, ortalarda kalan bölgelerin yoksulluk oranı çarpıklık durumları özellikle kutu çizim yardımıyla tanımlanmıştır. Ayrıca yoksulluğun bölgeler arasında nasıl bir dağılım yapısı gösterdiğini ve bu yapının 2014 yılı ile 2019 yılı arasında nasıl bir değişim sergilediğini, kutu çizim sayesinde anlamak mümkün hale gelmiştir.

Çalışmada ayrıntılı analizler yapabilmek adına aralık, kartil aralığı, çarpıklık, basıklık gibi kavramlar da beşli özet değerleri ve kutu çizimlerle birlikte kullanılmıştır. Yoksulluğa ilişkin bölgesel analizlerde bu kavramların nasıl hesaplandığı ve nasıl yorumlandığı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca sorgulayıcı veri çözümlemesinde simgeli çizelgeler de kullanılmaktadır. Verilerden hesaplanan ortanca, kartil, eşik gibi değerlere göre her gözdeki değere yeni düzenlenen çizelgede özel simgeler verilmektedir (Velleman, Hoaglin, 1981:203-205). Bu çalışmada vurgulanmak istenen veriler renkli gösterimlerle işaretlenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

6. Analiz ve Bulgular

Herhangi bir değişkenini küçükten büyüğe sıralanması, bir dizilim oluşturmaktadır. Dizilim incelenirken ortalama, çarpıklık, basıklık gibi değerleri incelenmektedir. En yaygın ortalama ölçüsü aritmetik ortalama olmakla beraber dağılım çarpıklaştıkça işlevini yitirmektedir. Böyle durumlarda aritmetik ortalama yerine medyan kullanmak daha doğru olmaktadır. Gözlem değerlerinden bazıları önemli ölçüde değişse dahi, medyan bu değişimden aritmetik ortalama gibi etkilenmemektedir (Şenesen, 2007:167). Bu özelliğinden dolayı bu çalışmada ortalama göstergesi olarak medyan kullanılmıştır.

Yayılm için de en çok kullanılan göstergeler varyans ve standart sapmadır. Ancak varyans ve standart sapma da aritmetik ortalamaya bağlı olduklarından çarpık dağılımlarda kullanılmaları uygun olmamaktadır. Onların yerine alt ve üst kartillerin farkı olan kartil aralığı ile maksimum ve minimum değerlerin farkını gösteren yayılım aralığının kullanılması daha yerinde olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada yayılım ölçüsü olarak kartil aralığı ve yayılım aralığı değerleri kullanılmıştır. Ayrıca diğer gözlemlerden açık ara yüksek veya düşük değerler de aykırı değer olarak analize dahil edilmiş ve çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 3’de tüm bölgelerin yoksulluk oranlarının medyan değeri hesaplanmış ve medyan değerlerine göre bölgeler büyükten küçüğe yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır. Ayrıca her yıl için de medyan değeri hesaplanarak bu değerler de tablodaki her sütunun altında gösterilmiştir. Tablonun daha net anlaşılması için bir önceki yıla göre yoksulluk oranı artan bölgeler pembe, yoksulluk oranı azalan bölgeler yeşil, değişmeyen bölgeler ise sarı renge boyanmıştır. Öncelikle yıl sütunlarının altındaki değerlere bakarak yoksulluk oranının yıllar içindeki değişimini görmek mümkündür. Görüldüğü gibi, medyan değerlerine göre

bölgelerin ortalama yoksulluk oranı, 2015 ve 2016 yıllarında artmış, 2017 yılında azalmış, 2018 yılında tekrar artmış ve 2019 yılında azalmakla beraber 2017 yılındaki seviyeye inmemiştir. Bu gözlemleri sadece renklere bakarak yapmak mümkündür. Bu çalışmada ortalama ölçüsü olarak medyan kullanılmasının nedeni, her bölgenin nüfusu farklı olduğu için aritmetik ortalamanın kullanılmasının anlamsız olmasıdır. TÜİK, nüfusları da hesaba katarak bir aritmetik ortalama hesaplamaktadır. TÜİK'in hesapladığı aritmetik ortalamalara göre, 2016 yılında yoksulluk oranı artmamış azalmıştır. 2019 yılı için de çok küçük bir miktar artış söz konusudur. Buradan söz konusu yıllardaki değişimin büyük nüfuslu bölgelerde gerçekleştiği sonucu çıkarılabilir.

Tablo 3. Bölgeler Bazında Medyan Değerlerine Göre Sıralanmış Yoksulluk Oranları

Bölge	ORTANCA	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ADANA MERSİN	20,40	21,20	17,40	21,80	19,90	20,40	20,40
ANTALYA, ISPARTA, BURDUR	20,00	20,70	20,30	20,30	19,70	18,70	18,80
İZMİR	19,75	19,80	19,90	19,70	18,40	19,70	19,80
ERZURUM, ERZİNCAN, BAYBURT	19,35	23,50	19,60	19,10	15,10	17,60	20,00
BALIKESİR, ÇANAKKALE	18,85	19,30	19,20	17,00	18,50	19,40	17,00
HATAY, KAHRAMANMARAŞ, OSMANİYE	18,65	17,80	18,80	19,10	18,50	16,90	19,80
TEKİRDAĞ, EDİRNE, KIRKLARELİ	18,50	16,10	17,60	22,60	18,20	20,10	18,80
KAYSERİ, SİVAS, YOZGAT	18,05	19,00	18,30	19,20	13,40	17,80	17,60
ANKARA	18,00	18,50	19,40	19,50	17,50	16,50	17,10
İSTANBUL	17,80	17,00	17,80	17,80	18,80	21,00	17,70
AĞRI, KARS, İĞDIR, ARDAHAN	17,60	20,20	23,70	17,70	17,50	16,80	16,80
ŞANLIURFA, DİYARBAKIR	17,60	17,30	22,10	18,00	14,80	17,90	16,80
SAMSUN, TOKAT, ÇORUM, AMASYA	17,60	16,10	17,60	18,40	16,80	18,00	17,60
KASTAMONU, ÇANKIRI, SİNOP	17,35	14,60	17,80	16,90	14,70	19,10	19,80
MALATYA, ELAZIĞ, BİNGÖL, TUNCELİ	17,20	19,00	17,90	18,70	16,50	13,40	15,50
KONYA, KARAMAN	16,95	18,00	16,60	15,70	18,00	17,70	16,80
KIRIKKALE, AKSARAY, NİĞDE, NEVŞEHİR, KIRŞEHİR	16,65	14,00	13,10	16,10	17,20	18,90	17,40
AYDIN, DENİZLİ, MUĞLA	16,65	17,60	15,90	15,30	14,00	18,10	17,40
VAN, MUŞ, BİTLİS, HAKKARİ	16,45	17,80	16,30	18,50	13,90	17,50	15,40
BURSA, ESKİŞEHİR, BİLECİK	15,80	13,00	16,30	15,30	16,80	17,00	13,50
KOCAELİ, SAKARYA, DÜZCE, BOLU, YALOVA	15,65	15,80	16,40	14,70	13,10	17,60	15,50
TRABZON, ORDU, GİRESUN, RİZE, ARTVİN, GÜMÜŞHANE	14,95	15,30	16,30	13,90	14,60	13,90	17,40
MARDİN, BATMAN, ŞIRNAK, SİİRT	14,85	13,40	16,30	16,90	14,30	13,20	15,40
MANİSA, AFYON, KÜTAHYA, UŞAK	14,35	13,70	15,60	15,00	11,70	14,70	14,00
GAZİANTEP, ADIYAMAN, KİLİS	13,55	13,50	13,90	13,80	12,10	13,60	12,30
ZONGULDAK, KARABÜK, BARTIN	11,95	14,90	12,00	10,50	11,70	11,90	13,90
ORTANCA		17,45	17,60	17,75	16,65	17,65	17,25

Kaynak: TÜİK

Yoksulluk oranı en fazla olan ilk iki bölge Akdeniz bölgesindedir. Yoksulluk oranı en düşük bölge ise Zonguldak, Karabük, Bartın bölgesi olarak saptanmıştır. Üç büyük şehir olarak adlandırılan İstanbul, Ankara ve İzmir, listenin ilk onunda yer almaktadır. Hatta dördüncü büyük şehir Adana listenin ilk sırasındadır. Bu illerden Adana ve Ankara'daki yoksulluk oranları 2019 yılı itibariyle 2014 yılına göre azalmış, İstanbul ve İzmir'de ise artmıştır. Ancak özellikle Adana ve Mersin bölgesinde, azalmaya rağmen yoksulluk oranı yüzde yirminin üzerindedir. İstanbul'daki yoksulluk oranı artışı, diğer bölgelere göre yoksul sayısını nüfus yoğunluğu nedeniyle çok daha fazla arttırmaktadır. Alttaki 10 bölgeye bakıldığında ise, göze çarpan en önemli olgu, Akdeniz bölgesinden hiçbir ilin olmamasıdır. Ancak listenin sonunda yer alan Zonguldak, Karabük, Bartın bölgesinin son üç yıldır yoksulluk oranı artmaktadır.

Tablo 3'ten ayrıca her bölgenin son altı yıllık yoksulluk seyri de izlenebilmektedir. Örneğin Tekirdağ, Kırklareli, Edirne bölgesi ile Samsun, Tokat, Çorum, Amasya bölgesi Türkiye'nin genel seyri ile uyumludur. Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane bölgesi ise Türkiye'nin genel seyrinin tersine bir seyir izlemektedir.

Pembe ve yeşil kutuların oranları da bazı ipuçları vermektedir. Tablodaki tüm yeşil kutuların sayısı 67 iken pembe kutuların sayısı 59'dur. Bu durum yoksulluk oranındaki son 6 yıllık seyirle uyumludur. Ancak 2016 yılında 26 kutudan 14'ü yeşil, 10 tanesi pembe iken toplam yoksulluğu göstermesi açısından en alttaki medyan kutusu pembedir. Bu durumun büyük ölçüde Tekirdağ, Edirne, Kırklareli bölgesindeki 5 puanlık artıştan kaynaklandığı görülmektedir. Buradaki ikinci katkı ise, Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir bölgesindeki 3 puanlık artıştır. Son iki yıl üst üste yoksulluk oranının düştüğü tek bölge Konya, Karaman bölgesi olmuştur. Son iki yıldır yoksulluğu artan iki bölge vardır. Bunlardan biri İzmir, diğeri ise Erzurum, Erzincan,

Bayburt bölgesidir. Hatta Erzurum, Erzincan, Bayburt bölgesinde yoksulluk oranı büyük bir artış göstererek %20 düzeyine ulaşmıştır.

Medyan değerlerine göre yapılan sıralamada birinci durumda bulunan Adana, Mersin bölgesi, 2014, 2016, 2017 ve 2019 yıllarında hep birincidir. 2018 yılında ise birincilik İstanbul'a geçmiştir. 2015 yılında ise Adana, Mersin bölgesinin birdenbire sıralamadaki yeri 15'e düşmüştür. Bu, ilginç bir tespittir. Son 5 yıllık dönemde rekor yoksulluk oranı %23.70 ile 2015 yılında Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan'da gerçekleşmiş, en az yoksulluk oranı ise 2016 yılında % 10.50 ile Zonguldak, Karabük, Bartın bölgesinde hesaplanmıştır.

Verilerin beşli özetleri çıkarılarak verileri çözümlene analizi daha derinleştirilebilmektedir. Tablo 4'de beşli özetlere ilişkin SPSS çıktısı verilmiştir. 2014 yılı için bakıldığında minimum değer 13, maksimum değer 23.50 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yayılım aralığı 10.50'dir. Bir başka deyişle yoksulluğun en fazla görüldüğü bölge ile en az görüldüğü bölge arasındaki fark, % 10.50 düzeyindedir. Kartillerin %25 ve %75 değerleri sırasıyla yaklaşık 14.83 ve 19.08 düzeylerindedir. Üst %25 ve alt %25 dışında kalan alan ise tam ortada kalan bölgeleri ifade etmektedir. Yani bölgelerin yarısında yoksulluk oranı, %14.83 ile % 19.08 arasındadır. Kartillerin alt ve üstü ise kalan %25'lik dilimleri ifade etmektedir. Yani bölgelerin %25'inde yoksulluk oranı %19.08'in üstünde, %25'inde ise %14.83'ün altındadır. Bu iki kartil arasındaki fark 4.25 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 4. Yoksulluk Verilerine Ait Beşli Özetler

		yoks2014	yoks2015	yoks2016	yoks2017	yoks2018	yoks2019
N	Valid	26	26	26	26	26	26
	Missing	0	0	0	0	0	0
Median		17,4500	17,6000	17,7500	16,6500	17,6500	17,2500
Minimum		13,00	12,00	10,50	11,70	11,90	12,30
Maximum		23,50	23,70	22,60	19,90	21,00	20,40
Percentiles	25	14,8250	16,3000	15,3000	13,9750	16,0500	15,4750
	50	17,4500	17,6000	17,7500	16,6500	17,6500	17,2500
	75	19,0750	19,2500	19,1250	18,2500	18,9500	18,8000

Tablo 5’de ise yıllara göre çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir. 2016 yılından itibaren sağa çarpık bir yapı görülmektedir. 2018 yılında sağa çarpıklık derecesi yükselmiştir. Yani veriler, büyük değerlere doğru uzamaya başlamıştır. 2019 yılında ise tekrar bir geriye dönüş söz konusudur. 2015 yılında, medyan 17.60’a çıkmış, yani yoksulluk oranı biraz yükselmiştir. Yükseliş, 2016 yılında da devam etmiş, 2017 yılında ise düşmüştür. 2018 yılında tekrar yükselmiş, 2019 yılında küçük bir miktar düşerek %17.25 olmuştur.

2015 yılında minimum değer; 1 puan gerileyerek %12’ye düşmüş, maksimum değer, %23.70’e çıkmıştır. Dolayısıyla yayılım aralığı, 2014’deki %10.50’den %11.70 değerine yükselmiştir. Bir başka deyişle, 2015 yılında yoksulluk oranı dağılımı daha sivri hale gelmiştir. Sonraki yıllarda, yayılım aralığı, 2016, 2017, 2018 ve 2019 için sırasıyla %12.1, % 8.2, % 9.1 ve % 8.1 olarak hesaplanmıştır. 2016 yılında da aralık değeri yükselmiş, sonraki 3 yılda ise %8-9 bandında seyretmiştir. Ancak son dört yıl boyunca minimum değerın yükselmesi aralık değerini düşürmüş, yoksulluk sorunu görece az olan bölgelerde de yoksulluk sorunu yükselişe geçmiştir. Üst sınırdaki ise 2017 yılında düşüş olmakla beraber bu düşüş istikrarlı olmamış, sonraki yıllarda tekrar artışa geçmiştir. Özetle, üst

ve alt bölgelerin yoksulluk oranları birbirine yaklaşmıştır. Kartil aralığı ise 2015 yılında toplam yayılım aralığının aksine düşmüştür. Kartil aralığı, orta bölgelerdeki yoksulluğun alt ve üst sınırları arasındaki farkı ifade eden bir ölçü olarak kullanılmaktadır. 2016 yılı, hem kartil aralığının hem de toplam aralığın arttığı bir yıl olmuştur. Bir başka deyişle, yoksulluk oranları, gerek ülke genelinde gerekse orta düzeydeki bölgeler arasında birbirinden uzaklaşmaya başlamıştır. 2019 yılında, ülke genelinde bölgeler birbirine yaklaşırken orta düzeydeki bölgelerin birbirinden uzaklaştığı tespit edilmiştir. Aynı eğilim 2017 için de vardır. Kısaca 2017 ve 2019 yıllarında yayılım aralığı düşerken kartil aralığı artmıştır. 2014 yılı ile 2019 karşılaştırıldığında geçen 6 yılda hem ülke bazında hem de orta düzeydeki bölgelerin birbirlerine yaklaştığı görülmektedir. Özetle bölgelerin yoksulluk oranları, giderek benzer düzeylere doğru hareket etmektedir. Burada olumlu olan gelişme, yoksulluk oranı tepe değerinin 6 yıllık süreçte 3 puan gerilemiş olmasıdır.

Tablo 5. Yoksulluk Verilerine Ait Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

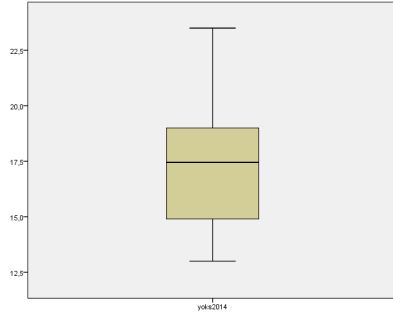
	N	Mean	Skewness		Kurtosis	
	Statistic	Statistic	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
yoks2014	26	17,1962	,278	,456	-,452	,887
yoks2015	26	17,5423	,147	,456	,825	,887
yoks2016	26	17,3654	-,381	,456	,573	,887
yoks2017	26	15,9885	-,220	,456	-1,139	,887
yoks2018	26	17,2077	-,663	,456	-,294	,887
yoks2019	26	17,0192	-,353	,456	-,362	,887
Valid N (listwise)	26					

Çizim 1,2,3,4,5'deki grafikler, beşli özetlerin ve dışadüşen değerlerin kutu çizimlerini ifade etmektedir. Daha önce yapılan tespitlerin hepsi bu çizimlerle

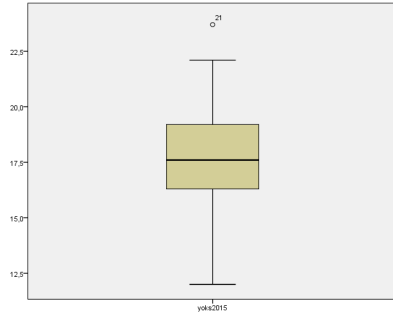
bir daha tekrarlanıp doğrulanabilir. Ortadaki çizgi, medyan değerini göstermektedir. Kutunun üst ve alt çizgileri ise %25 ve %75 kartil değerlerini göstermektedir. En üstteki ve en alttaki çizgiler, yukarıda ayrıntılı bir şekilde açıklanan maksimum ve minimum değerlerdir. Dışadüşen değerler de bu çizimlerde ayrıca verilmiştir. Kutunun boyu, yoksulluk oranı açısından ortalarda bulunan %50 bölgenin hangi sınırlar içinde olduğunu göstermektedir. Beşli özetlerde kartil aralığı olara açıklanan değer, kutunun boyunu ifade etmektedir. Kutunun boyunun en uzun olduğu yıl 2017 iken en kısa yılın 2018 yılı olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumu yorumlamak gerekirse söz konusu %50 bölgenin yoksulluk oranları, 2017 yılında birbirinden en uzak, 2018 yılında en yakındır. Bu yorum, beşli özetle yapılan çıkarımları doğrulamaktadır. 2019 yılında, kutunun boyu uzamış, yani bu bölgelerin yoksulluk oranları birbirinden uzaklaşmıştır. En üst ve en alt çizgi arasındaki uzaklık, aynı analizi ülke geneli için vermektedir. Bu ölçü, son 3 yıl, ilk 3 yıla göre daha kısadır. Bir başka deyişle, son 3 yıl, ülke genelinde bölgelerin yoksulluk oranları, birbirine yaklaşmıştır. Ancak bu yaklaşma, yoksulluk yönünden daha az sorun yaşayan bölgelerde yoksulluğun artması pahasına gerçekleşmiştir. Ayrıca kutu içindeki bölgelerin medyan değerine göre çarpıklığı da bu çizimlerden kolaylıkla görülebilmektedir. 2014, 2016 ve 2017 yıllarında üst tarafta sıkışma, alt tarafta açılma varken 2015 ve 2018 yıllarında tam tersi durumdadır. 2019 yılında çarpıklık kalmamıştır. Kutu çizimin önemli bir avantajı, dışadüşen değerlerin maksimum ve minimum değerden ne kadar uzakta olduğunu görülebilmesidir. 2015 ve 2018 yılları için bu değerler gösterilmiştir. Çizimlerden görüldüğü gibi, 2015 yılı için Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan bölgesi dışadüşendir. Bu bölgede adeta ani bir yoksullaşma görülmüştür. 2016 yılının dışadüşen bölgesi, Zonguldak, Karabük, Bartın bölgesidir. Ancak, bu bölgedeki dışadüşen değeri, diğerinden

farklı olarak aşağı bölgede görülmüş ve yoksulluk oranı, %10.50'ye kadar düşmüştür.

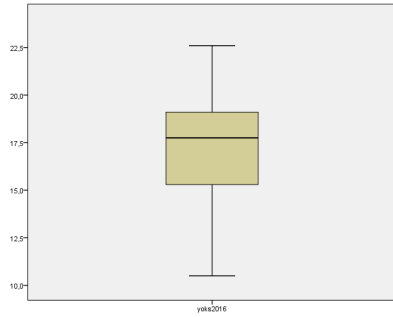
Çizim 1. Bölgelere Göre Yoksulluk Oranları Kutu Çizimi (2014)



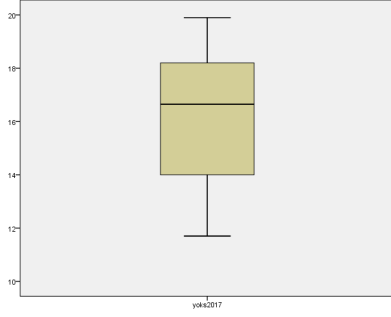
Çizim 2. Bölgelere Göre Yoksulluk Oranları Kutu Çizimi (2015)



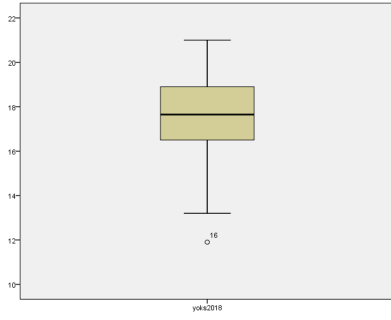
Çizim 3. Bölgelere Göre Yoksulluk Oranları Kutu Çizimi (2016)



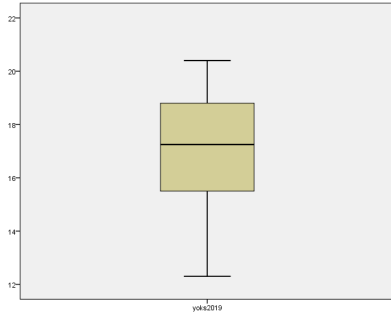
Çizim 4. Bölgelere Göre Yoksulluk Oranları (2017)



Çizim 5. Bölgelere Göre Yoksulluk Oranları Kutu Çizimi (2018)



Çizim 6. Bölgelere Göre Yoksulluk Oranları Kutu Çizimi (2019)



Yoksulluk oranı verilerine yönelik olarak yapılan sorgulayıcı veri çözümlemesi yöntemleri, gini katsayıları için de yapılarak bir karşılaştırma yapılacak olursa Tablo 6'da medyan değerlerine göre bölgelerin gini katsayıları sıralanmıştır.

Her sütunun en altına ise her yılın ortancası eklenmiştir. Yıllara ait medyan değerlerinden Türkiye geneline ait bir seyir elde edilebilir. 2015 ve 2016 yıllarında bir önceki yıla göre gelir dağılımı daha adaletsiz hale gelirken 2017 yılında bir miktar düzelme olmaktadır. 2018 yılında tekrar bozulan gelir dağılımı, 2019 yılında tekrar düzelme eğilimine girmektedir. Medyan değerlerine göre yapılan bu analiz, TÜİK'in Türkiye geneli için hesaplanmış olduğu verilere göre olan seyirle uyumludur. Sadece 2017 yılında TÜİK Türkiye verilerinde çok küçük bir miktar bozulma meydana gelmektedir. Bu durum, büyük olasılıkla 2017 yılındaki İstanbul gini katsayısındaki şiddetli bozulmadan kaynaklanmaktadır. TÜİK Türkiye geneli verileri, son 6 yıl için sırasıyla 0.391, 0.397, 0.404, 0.405, 0.408 ve 0.395 şeklindedir (TÜİK, 2020).

Tablo 6. Bölgeler Bazında Medyan Değerlerine Göre Sıralanmış Gini Oranları

Bölge	ORTANCA	GİNİ2014	GİNİ2015	GİNİ2016	GİNİ2017	GİNİ2018	GİNİ2019
İSTANBUL	0,410	0,360	0,380	0,400	0,430	0,430	0,420
ADANA, MERSİN	0,395	0,380	0,390	0,410	0,400	0,400	0,370
ŞANLIURFA, DİYARBAKIR	0,390	0,400	0,410	0,370	0,370	0,390	0,390
BALIKESİR, ÇANAKKALE	0,385	0,380	0,400	0,400	0,380	0,390	0,380
KONYA, KARAMAN	0,385	0,400	0,400	0,380	0,350	0,390	0,370
ANTALYA, İSPARTA, BURDUR	0,385	0,390	0,390	0,390	0,360	0,380	0,370
HATA Y, KAHRAMANMARAŞ, OSMANİYE	0,385	0,390	0,380	0,370	0,390	0,390	0,360
İZMİR	0,380	0,380	0,380	0,390	0,400	0,370	0,360
KA YSERİ, SİVAS, YOZGAT	0,375	0,380	0,380	0,400	0,360	0,370	0,370
TEKİRDAĞ, EDİRNE, KIRKLARELİ	0,375	0,340	0,350	0,370	0,390	0,420	0,380
ANKARA	0,375	0,380	0,370	0,390	0,370	0,380	0,350
MANİSA, AFYON, KÜTAHYA, UŞAK	0,370	0,380	0,380	0,370	0,370	0,370	0,370
VAN, MUŞ, BİTLİS, HAKKARİ	0,370	0,380	0,350	0,400	0,380	0,350	0,360
SAMSUN, TOKAT, ÇORUM, AMASYA	0,370	0,340	0,360	0,370	0,370	0,390	0,380
BURSA, ESKİŞEHİR, BİLECİK	0,360	0,360	0,360	0,360	0,360	0,360	0,330
KIRIKKALE, AKSARAY, NİĞDE, NEVŞEHİR, KIRŞEHİR	0,360	0,340	0,320	0,360	0,360	0,370	0,360
AĞRI, KARS, İĞDIR, ARDAHAN	0,355	0,360	0,380	0,360	0,340	0,350	0,340
AYDIN, DENİZLİ, MUĞLA	0,355	0,360	0,350	0,360	0,350	0,360	0,340
KASTAMONU, ÇANKIRI, SİNOP	0,350	0,350	0,370	0,350	0,370	0,350	0,360
MARDİN, BATMAN, ŞIRNAK, SİİRT	0,350	0,350	0,340	0,350	0,350	0,380	0,360
TRABZON, ORDU, GİRESUN, RİZE, ARTVİN, GÜMÜŞHANE	0,340	0,330	0,340	0,370	0,340	0,350	0,360
ERZURUM, ERZİNCAN, BAYBURT	0,340	0,420	0,380	0,340	0,330	0,340	0,330
KOCAELİ, SAKARYA, DÜZCE, BOLU, YALOVA	0,340	0,340	0,340	0,330	0,360	0,360	0,320
MALATYA, ELAZIĞ, BİNGÖL, TUNCELİ	0,335	0,360	0,360	0,340	0,330	0,320	0,310
ZONGULDAK, KARABÜK, BARTIN	0,335	0,330	0,340	0,360	0,330	0,340	0,310
GAZİANTEP, ADIYAMAN, KİLİS	0,325	0,320	0,320	0,330	0,320	0,340	0,350
ORTANCA		0,3615	0,3685	0,3690	0,3615	0,3700	0,3615

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin ortalama seyri ile en uyumlu bölgenin Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir bölgesi olduğu görülmektedir. Gini katsayısı en büyük 10 bölgeye bakıldığında, 8 tanesinin yoksulluk oranı en fazla olan bölgeler olduğu göze çarpmaktadır. Yoksulluk oranında ilk 10'da olan bölgelerden Erzurum, Erzincan, Bayburt bölgesi ile Ankara bölgesi, gini sıralamasında ilk 10'da yer almamaktadır. Gini katsayısına göre Ankara'nın sırası 11'dir. Erzurum, Erzincan, Bayburt bölgesinin ise durumu ilginçtir. Yoksulluk oranına göre sıralaması 4 olduğu halde, gini katsayısına göre sıralaması 22'dir. Yani gelir dağılımı bu bölgede diğer birçok bölgeye göre adaletli olduğu halde, yoksulların nüfustaki payı oldukça yüksektir. Bu tespitten hareketle, Erzurum, Erzincan, Bayburt bölgesinde gelir dağılımından bağımsız bir yoksulluk görüldüğü söylenebilir.

Yoksulluk oranına göre olan sıralamada ilk 10 bölgede yer almadığı halde gini sıralamasında ilk 10'da yer alan iki bölge bulunmaktadır. Yoksulluk sıralamasındaki sırası 12 olan Şanlıurfa, Diyarbakır bölgesi, gini sıralamasında 3 numaradadır. Konya, Karaman bölgesinin ise yoksulluk sıralamasındaki yeri 16 iken gini katsayısı sıralaması 5 olarak görülmektedir. Bu iki bölge için de tıpkı Erzurum, Erzincan, Bayburt bölgesi gibi yoksulluk oranı ile gini katsayısının birbirinden bağımsız olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, bu iki bölgede gelir dağılımı adaletsiz olduğu halde, aynı oranda bir yoksullaşma yaşanmamıştır, yani yoksulluğun kaynağında gelir dağılımı dışında da unsurlar vardır.

Söz konusu bölgeler dışında, yoksulluk verileri ile gini katsayısı verileri genelde uyumludur. Genel bir regresyon tahmini yapmak yerine bu şekliyle sorgulayıcı veri çözümlemesi, bölgesel durum hakkında daha sağlıklı bilgiler vermektedir. Örneğin, gini sıralamasında en kötü durumda olan ilk iki bölgede sadece 2019 yılında yeşil kutu görülmektedir. Yani 2019 dışında hep kötüye gitmiştir.

İstanbul'da 2019 yılı itibariyle iyileşme gözükse de 2014 yılına göre gelir dağılımı çok daha adaletsizdir. Benzer durumda olan bölge sayısı İstanbul ile birlikte 7'dir. Halbuki yoksulluk oranı, 2019'da 2014'e göre artış gösteren bölge sayısı 10'dur. 2019 yılı itibariyle 2014 yılına göre gini katsayısı arttığı halde yoksulluk oranı artmayan tek bölge, Gaziantep, Adıyaman, Kilis bölgesidir. Yani bu bölgede gelir dağılımı bozulduğu halde yoksulluk oranında 2014 yılına göre artış görülmemiştir. Gaziantep, Adıyaman, Kilis bölgesi için özel bir tespit ise, medyan değerlerine göre gini katsayısı en iyi bölge olmasına rağmen 2019 yılında yedinci sıraya gerilemiş olmasıdır. Buna rağmen 2019 yılında yoksulluk oranı en düşük bölgedir.

Tablo 7'de gini katsayılarına ilişkin beşli özet değerleri verilmiştir. 2014 yılı için minimum gini katsayısı değeri 0.32 iken maksimum değer 0,42'dir. Yani yayılım aralığı 0.10'dur. %25 ve %75 kartil değerleri sırasıyla 0.3428 ve 0.3825 olarak hesaplanmıştır. Bir başka deyişle bölgelerin yarısında gini katsayısı bu iki değer arasındadır. Bölgelerin %25'inde gini katsayısı 0.3825'in üstünde, %25'inde 0,3428'in altındadır. Bu durumda kartil aralığı 0.0397 düzeyindedir. 2015 yılında yayılım aralığı 0.09'a düşmüştür. 2016 yılında 0.08'e düşen yayılım aralığı 2017 yılında 0.11'e çıkmış ve 2018, 2019 yıllarında da bu değerini korumuştur. 2015 yılında kartil aralığı da tıpkı yayılım aralığı gibi düşmüş ve 0.0352 değerini almıştır. Bir başka deyişle 2015 yılında gelir dağılımındaki adaletsizlik, hem ülke genelinde hem de ortadaki düzeyde birbirine yakınlaşmaya başlamıştır. Oysa yoksulluk oranları açısından yukarıda yapılan analizlerde 2015 yılında ülke genelinde yoksulluğun bölgeler arasında birbirinden uzaklaştığı görülmüştü. Bu bağlamda 2015 yılında yoksulluk oranları ile gini katsayıları arasında uyumsuzluk gözükmektedir. Orta düzeydeki bölgeler için ise yoksulluk oranları ile gini katsayıları arasında uyumluluk görülmektedir. 2016, 2017, 2018, 2019 yıllarında kartil aralıkları sırasıyla

0,0335, 0,0367, 0,0365 ve 0,0283 olarak hesaplanmıştır. 2017 yılından itibaren yayılım aralığı aynı kalırken kartil aralığı değerlerinde üst üste düşüş gözlemlenmektedir. Yorumlamak gerekirse, ülke genelinde gelir dağılımı adaletsizliğinde bölgeler arasında bir değişiklik gözlemlenmezken orta düzeydeki bölgelerdeki adaletsizlik birbirine yaklaşmaktadır. Yani üst ve alt bölgelerdeki adaletsizlik kronikleşirken orta düzeydeki bölgeler birbirlerine doğru hareket etmektedir. Oysa 2017 ve 2019 yıllarında yoksulluk oranlarının orta düzeydeki bölgeler arasında birbirinden uzaklaştığı tespit edilmiştir. 2014 ve 2019 yılları karşılaştırıldığında hem ülke genelinde hem de orta düzeydeki bölgeler arasında gini katsayılarının birbirine yaklaştığı görülmektedir. Bu eğilim yoksulluk oranlarındaki seyir ile uyumlu gözükmektedir. Orta düzeydeki bölgelerin birbirinden uzaklaşması sadece 2017 yılı için geçerlidir. Diğer beş yılın tamamında birbirlerine yakınlaşmaktadır. Üst ve alt bölgeler arasındaki yakınlaşma ise bu kadar keskin değildir. 2019 yılı yayılım aralığı kendinden önceki 2 yıldaki seviyesini korumakla beraber iki uçtaki değerlerin de azaldığı bir yıl olması bakımından dikkat çekicidir. 2017 ve 2018 yıllarında bu değerler sabit kalmıştır. 2019 yılı bu açıdan da olumlu bir yıl olarak saptanmıştır.

Tablo 7. Gini Katsayılarına Ait Beşli Özet Değerleri

		gini2014	gini2015	gini2016	gini2017	gini2018	gini2019
N	Valid	26	26	26	26	26	26
	Missing	0	0	0	0	0	0
Median		,3615	,3685	,3690	,3615	,3700	,3615
Minimum		,32	,32	,33	,32	,32	,31
Maximum		,42	,41	,41	,43	,43	,42
Percentiles	25	,3428	,3468	,3558	,3443	,3508	,3430
	50	,3615	,3685	,3690	,3615	,3700	,3615
	75	,3825	,3820	,3893	,3810	,3873	,3713

Benzer sonuçlar Çizim 7, 8, 9, 10, 11, 12'deki kutu çizimlerden de elde edilebilir. Kutuların boyu, gini oranı açısından ortalandaki %50 bölgenin hangi

sınırlar içinde olduğunu göstermektedir. Kutu boyunun en uzun olduğu yıl 2014, en kısa olduğu yıl 2019 yılıdır. Yoksulluk oranlarında bu yıllar sırasıyla 2017 ve 2018 yılları olarak saptanmıştı. Gini katsayıları kutu boylarını yorumlamak gerekirse, 2014 yılında ortalandaki %50 bölgenin gini değerleri birbirinden en uzak, 2019 yılında en yakın düzeydedir. 2018 yılında yoksulluk ve gini verileri, kutu boyları bakımından birbiriyle uyumsuz gözükmektedir.

Kutu içindeki bölgelerin medyan değerine göre çarpıklıklarına bakılacak olursa, 2014, 2016, 2017 yıllarında altta sıkışma, diğer yıllarda ise üstte sıkışma gözlemlenmektedir. 2019 yılında bu sıkışma belirginleşmektedir ve bu durum beşli özetlerde tespit edilen 2019 yılındaki gelir dağılımındaki düzelmeye uyumlu gözükmektedir. Yani medyan değerinin altında kalan bölge sayısı 2019 yılında bir hayli artmıştır. 2016 yılında ise alttaki sıkışma belirgindir. Yani ortalandaki yüzde 50 bölgenin gini katsayıları, medyan düzeyinin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktada yapılabilecek ilginç bir tespit, söz konusu değişimlerin yoksulluk oranları ile uyumlu olmamasıdır. Daha ileri giderek, yoksulluk oranı verileri ile gini katsayısı verilerinin uyumlarının kaynağının üst ve alt %25'lik dilimler olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim sıkışmaların belirgin olduğu 2016 ve 2019 yıllarında bu uyum net olarak görülmektedir. Her iki yılda da hem yoksulluk oranı hem de gini katsayısı verileri minimum değere doğru uzamaktadır, yani kutunun altı ile minimum değer arasındaki çizginin değeri her 2 yılda da daha uzundur.

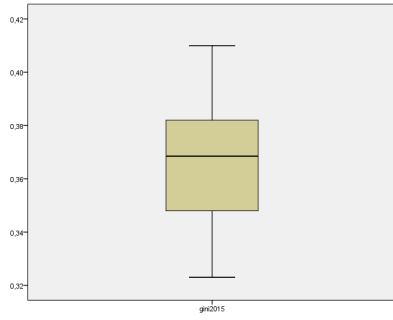
Gini katsayılarına yönelik yapılan analizlerde dışadüşen değerlere sahip bölgelere rastlanmamıştır. Yoksulluk oranı analizlerinde 2015 yılı ve 2016 yılı için 2 dışadüşen bölge belirlenmişti. Karşılaştırma yapıldığında, yoksulluk oranında görülen bu dışadüşen değerlerin gini katsayısı ile açıklama olanağı bulunmadığı görülmektedir. Bu yıllarda söz konusu bölgelerin gini katsayılarında olağandışı değişimler bulunmamaktadır. Hatta 2016 yılı için

yoksulluk oranı dışadüşen bulunan Zonguldak, Karabük, Bartın bölgesinde, gini katsayısında bir önceki yıla göre bozulma görülmektedir.

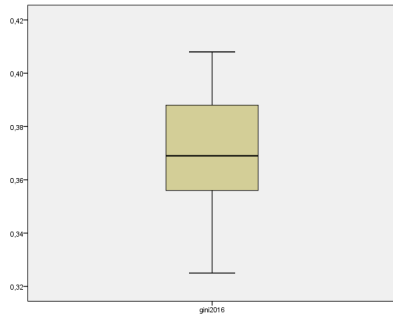
Çizim 7. Bölgelere Göre Gini Oranları Kutu Çizimi (2014)



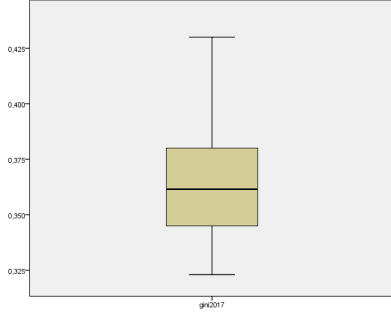
Çizim 8. Bölgelere Göre Gini Oranları Kutu Çizimi (2015)



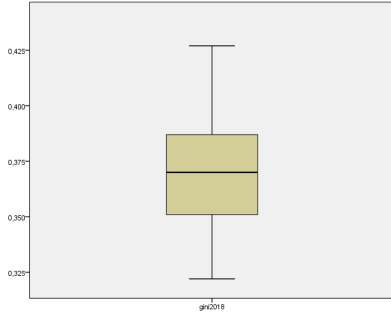
Çizim 9. Bölgelere Göre Gini Oranları Kutu Çizimi (2016)



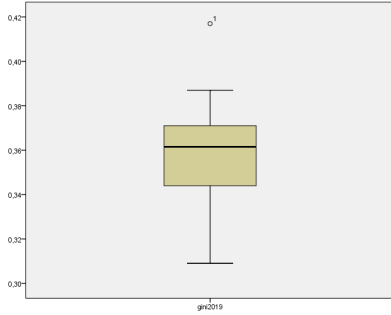
Çizim 10. Bölgelere Göre Gini Oranları Kutu Çizimi (2017)



Çizim 11. Bölgelere Göre Gini Oranları Kutu Çizimi (2018)



Çizim 12. Bölgelere Göre Gini Oranları Kutu Çizimi (2019)



SONUÇ

Bu çalışmada yoksulluğun bölgeler arasındaki benzerlik ve ayrılıkları sorgulayıcı veri çözümleme teknikleriyle incelenmiş, ayrıca gelir dağılımındaki

adaletin bir ölçüsü olan gini katsayısı ile bölgelerdeki yoksulluk arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Yapılan analizlerde, Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane bölgesinin son 6 yıllık seyri, Türkiye'nin genel seyrinin tersi olarak saptanmıştır. Bu durum, bu bölge ile ilgili yapılacak çalışmalara bir temel oluşturabilir.

Adana, Mersin bölgesi, incelenen dönem boyunca yoksulluğun en fazla görüldüğü bölge olmakla beraber, 2015 yılında birdenbire 15. sıraya inmiştir. 2015 yılında bölgede nasıl bir gelişme olduğu ve yoksulluk oranındaki bu düşüşün ekonomik ve diğer nedenleri de araştırmalara ışık tutabilecek bir bulgudur. Bölge, 2014, 2016, 2017, 2019 yıllarında hep birinci sırada, 2018 yılında ikinci sıradadır.

Yoksulluk verilerinin en büyüğü ile en küçüğünün farkı alınarak hesaplanan yayılım aralığı, 2017 yılına kadar çift haneli sayılardan oluşurken, 2017'den itibaren tek haneli rakamlara düşmekte ve son 3 yıl boyunca %8-9 bandında seyretmektedir. Yani 2017'den sonra bölgelerin yoksulluk oranları birbirine doğru hareket etmeye başlamış, bir başka deyişle yoksulluk bölgeleri arasında homojenlik arz etmeye başlamıştır. Bölgeler arasındaki yoksulluk oranlarını birbirine yaklaştıran iktisadi ve sosyal politikalar bu açıdan incelenerek geleceğe yönelik bir yoksulluk siyaseti belirlenebilir. 2016 yılı, bu konuda özel incelenmesi gereken bir yıl olarak saptanmıştır. 2016 yılında hem yayılım aralığı hem de kartil aralığı bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Bir başka deyişle, yoksulluk oranları, hem orta bölgelerde hem de Türkiye genelinde birbirinden uzaklaşmıştır. Yoksulluk araştırmalarında 2016 yılının bu açıdan incelenmesi gerektiği de bu çalışmanın çıktıları arasındadır.

Kutu çizimlerde dışadüşen bölgeler işaretlenmiştir. 2015 yılı için Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan bölgesi üst bölgedeki dışadüşen olarak tespit edilmiştir. 2016

yılında ise, Zonguldak, Karabük, Bartın bölgesi alt bölgedeki dışadüşendir. Bu bölgelerin ilgili yıllar bazında incelenmesi, söz konusu aykırılığın nedenlerine ışık tutabilir.

Yoksulluk oranları ile gini katsayıları arasındaki ilişkilerin saptanması, bu çalışmanın diğer bir çıktısını oluşturmaktadır. Gini katsayısı en büyük olan 10 bölgeye bakıldığında, bunların 8 tanesinin yoksulluk oranı en fazla olan ilk 10 bölgeden oluştuğu görülmektedir. Öyleyse genel bir uyumluluktan söz edilebilir. Ancak bu uyumluluğun dışında olan bölgelerin de mevcut olduğu saptanmıştır. Erzurum, Erzincan, Bayburt bölgesi, yoksulluk oranı bakımından 4. sıradayken gini katsayısı bazında 22. sıradadır. Bunun tersinin geçerli olduğu bölgelerden Şanlıurfa, Diyarbakır bölgesi, yoksulluk sıralamasında 12. sıradayken gini sıralamasında 3. sırada; Konya, Karaman bölgesi ise yoksulluk sıralamasında 16. sırada olduğu halde, gini sıralamasında 5. sıradadır. Öyleyse bu üç bölge, Türkiye'nin genel eğiliminin dışındadır. Bu bölgelerdeki yoksulluk çalışmalarında gelir dağılımı sorunu dışında daha önemli açıklayıcı değişkenlerin olduğu göz önüne alınmalıdır.

Türkiye genelinde gini katsayılarının yayılım aralığı aynı kalırken, kartil aralığı düşüş eğilimindedir. Yani, ülke genelinde gelir dağılımı adaletsizliğinde bir değişiklik yaşanmazken, ortadaki %50'lik bölgelerde gelir dağılımı adaletsizliği birbirine yaklaşmıştır. Oysa 2017 ve 2019 yıllarında, ortadaki bölgelerde yoksulluk oranları birbirinden uzaklaşmıştır. Farklı yönlü bu ilişkinin nedenleri de yoksulluk ile ilgili iktisadi ve sosyolojik çalışmalar için bir araştırma konusu olabilir.

Gini katsayıları ile ilgili yapılan analizlerde 2014 ile 2019 yılları arasında dışadüşen değerlere rastlanmamıştır. Bu noktadaki araştırmaya değer gözlem, 2015 ve 2016 yıllarında yoksulluk oranlarında görülen dışadüşen bölgelerin, ilgili yıllardaki gini katsayılarının bu durumu açıklayamamasıdır. Hatta 2016

yılında dışadüſen bölge olan Zonguldak, Bartın bölgesinde yoksulluk oranı aykırı bir ſekilde düşerken, gini katsayısından anlaſılan, bu bölgede gelir dağılımı, bir önceki yıla göre bozulmuſtur. Son olarak, bu durum da araſtırmaya muhtaç bir konu olarak tespit edilmiſtir.

24 Ocak kararlarıyla birlikte Türkiye’de egemen olan neoliberal anlayıſ ve bu anlayıſa paralel olarak yaſanan küreselleſme sürecinin yoksulluğu azaltıcı etki yapmadığı anlaſılmaktadır. Ulusal düzeyde devam eden yoksulluk sorunu, bölgesel bazda incelendiğinde bazı farklılaſmaların olduğu görölmektedir. Ülke genelinde yoksulluk artarken bazı bölgelerde azalması, yoksullukla mücadelede yerel politikalardan da faydalanılması gerektiğini göstermektedir. 2017 yılından sonra bölgeler itibariyle yoksulluğun birbirine yaklaſması, yoksulluğun ülke çapında yaygınlaſtığını göstermektedir. Bu konuda göçlerin etkisi de göz ardı edilmeden iktisadi politikalar üretilmelidir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik ile yoksulluk oranı, bazı istisna bölgeler dışında genellikle paralellik göstermektedir. Gelir dağılımını yeniden düzenleyecek ve daha adaletli hale getirecek iktisat politikalarının, özellikle maliye ve vergi politikalarının uygulanmasının yoksulluğu azaltıcı etkisi olacağı söylenebilir. Gelir dağılımından bağımsız olarak yoksullaſmakta olan bölgeler için ise iktisadi politikaların yerelleſtirilmesi uygun olacaktır. Para politikası, ulusal düzeyde yoksullukla mücadelede ve uluslararası finans hareketlerinin yoksulluğu arttırıcı etkisinin düşürülmesinde bir araç olarak uygulanabilir. Yoğun göç alan İstanbul, İzmir, Adana, Mersin gibi bölgelerde ise iktisadi politikaların yanında sosyal politikalar da bu bölgelerde yoksulluğun azaltılması konusunda etkili olacaktır

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, R. ve Yusufoglu, Ö.Ş. (2012), Türkiye’de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1
- Ay, A. ve Karaçor, Z. (2006). 2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma, Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, Konya.
- Aktan, C.C. Ve Vural, İ.Y. (2002), Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları
- Aydın, A. (2019). Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Ekonomik Krizlerin Sonuçları Bakımından Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bannister G. J. ve Thugge, K. (2001), “International Trade and Poverty Alleviation” Imf Working Papers, Wp/01/54,
- Boratav, K. (2015). Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2012). Dünyanın Yeni Aklı Neoliberal Toplum Üzerine Deneme. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Demirbilek, S. (2005). Sosyal Güvenlik Sosyolojisi. Legal Yayınevi, İzmir.
- Dollar, D. ve Kraay, A. (2001). Growth Is Good For The Poor., Wb Policy Research Working Paper. Washington Dc: World Bank.
- Emerson, J.D., Strenio, J. (1983). Boxplots And Batch Comparison.
- Erdem, T. (2003). Yoksulluk Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma ‘Ankara Kent Yoksulları’, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Es, M. ve Güloğlu, T. (2004). “Bilgi Toplumuna Geçişte Kentleşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği”. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, S. 79-93.
- Eurostat (2020). People At Risk Of Poverty Or Social Exclusion.
- Fuchs, R.G. (2005), Gender And Poverty İn Nineteenth-Century Europe, New York: Cambridge University ,
- Goldin, I. Ve Reinert, K. (2007), Globalization For Development: Trade, Finance, Aid, Migration, And Policy, World Bank; Palgrave Macmillan Uk.
- Hall, P. (1989). The Political Power Of Economic Ideas. Princeton, Nj: Princeton University Press.
- Hartwig, F., Dearing, B.E. (1979). Exploratory Data Analysis, Sage.
- Harrison, A. (2007). Globalization And Poverty: An Introduction” Globalization And Poverty İçinde. Ed: A. Harrison, Chicago Univ. Press. Chicago, 60637, Usa.
- Hoaglin, D.C. (1983). Understanding Robust And Exploratory Data Analysis, Wiley.
- Kazgan, G. (1999). Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Kepenek, Y. (2012). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, (Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Masud, N. ve Yontcheva, B. (2005), Does Foreign Aid Reduce Poverty? Empirical Evidence From Nongovernmental And Bilateral Aid” Imf Working Paper
- Oecd (2001). Dac Guidelines On Poverty Reduction, Oecd Publications Service, Paris.
- Önder, H., Şenses, F. (2006). Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi.

- Rodriguez, F. ve Rodrik, D. (2000), Trade Policy And Economic Growth: A Skeptic's Guide To The Cross-National Evidence.
- Romer, C.D., Romer, D.H. (1998), "Monetary Policy And The Well-Being Of The Poor" In Income Inequality Issues And Policy Options, A Symposium Sponsored By The Federal Reserve Bank Of Kansas City, Jackson Hole, Wyoming, August 27-29.
- Schiller, B. R. (2004). The Economics Of Poverty And Discrimination, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- Şahbaz, A. ve Yanar, R. (2013), Gelişmekte Olan Ülkelerde Küreselleşmenin Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi
- Şenesen, Ü. (2007). Sayıların Arkasını Anlamak, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?, Economic Research Center (Erc) Working Paper İn Economic 04/09, Ankara.
- Şenses, F. (2009). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Taşar, M. (2010). Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Makroekonomik Etkilerinin Analizi, Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 1.
- Tukey, J.W. (1977). Exploratory Data Analysis, Adisson-Wesley.
- Tüik (2007). Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları. www.tuik.gov.tr, Erişim 4 Mayıs 2007
- Tüik (2007). Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları. www.tuik.gov.tr Erişim 4 Mayıs 2007
- Tüik (2020). İkinci Düzey Bölgesel Gini Katsayıları. www.tuik.gov.tr Erişim 11 Eylül 2020
- Tüik (2020). Yoksulluk Sınırına Göre İkinci Düzey Bölgesel Yoksulluk Oranları, www.tuik.gov.tr. Erişim 11 Eylül 2020
- Undp (2020). Human Development Report 2019.
- Undp (2020). 2020 Multidimensional Poverty Index (Mpı).
- United Way (2020). The 2020 United Way Alice Report: A Snapshot Of Hardship.
- Velleman, P.F., Hoaglin, D.C. (1981). Applications, Basics and Computing Of Exploratory Data Analysis, Duxburry Press.
- World Bank (2000). World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty. Washington, Dc: World Bank.
- World Bank (2020). Povert And Shared Prosperity Report.
- Yasa, B.D. (2017), İktisat Kuramında Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 2
- Yeldan, E. (2002). İstikrar Kim İçin? Kriz İdaresi Üzerine Değerlendirmeler, Birikim Dergisi, Sayı 163-164
- Yeldan, E. (2009). Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması Ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?, Çalışma ve Toplum Dergisi.
- Yığıtoğlu, A. (2005). 2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi, Sosyoekonomi Dergisi.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN SOĞUK ZİNCİR OLUŞTURMANIN ÖNEMİ VE BİR ARAŞTIRMA *

Elif TÜRK**

Mehmet Yaman ÖZTEK***

Özet

Sürdürülebilirlik, doğal çevre içerisinde bulunan sistemlerin tümünü ilgilendiren kapsamlı bir olgudur. Kaynakların kısıtlı olduğu tezinin insanlarca kabul görek çevreyi korumaya yönelik davranışların ortaya çıkması, işletmeleri ve hükümetleri de çevreci düşünceyi benimsemeye itmiştir. Sürdürülebilirlik çevreci görüşe işaret ettiği gibi insanı, doğayı, ekonomik sistemleri, hükümetleri içine alan geniş bir kümedir. Çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları olan sürdürülebilirlik dünya üzerindeki bütün kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını savunan yalın ve korumacı eylemleri kapsamaktadır. Soğuk zincir, kolay bozulan ürünlerin uygun sıcaklık korunarak niteliklerini kaybetmeden tüketiciye teslim edilmesini amaçlamaktadır. Soğuk zincir ürünlerin kalitesini ve besin değerini koruyarak ziyan olmasını engellemektedir. Bu sayede sürdürülebilir düşünceye katkı sağladığı düşünülmektedir. Sürdürülebilirlik açısından soğuk zincir oluşturmanın önemini irdeleyen çalışmada Türkiye Süt Ürünleri Sektörü ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye Süt Ürünleri Sektörünün soğuk zincir uygulamalarını sürdürülebilirlik boyutları açısından inceleyerek sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne etkisi hakkında çıkarımda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü, Soğuk Zincir Uygulamaları

THE IMPORTANCE OF COLD CHAIN FORMATION IN TERMS OF SUSTAINABILITY AND A RESEARCH

Abstract

Sustainability is an extensive phenomenon that is related with all of the systems found in natural environment. After the notion of limited resources is accepted by world population and different behaviours regarding environment protection showed up, organisations and governments interiorized environmental thought. As sustainability points out environmental thought, it is also an extensive set that composes people, environment, economic systems and governments. Sustainability, which has economic, social and environmental dimensions, includes protectionist and lean actions that upholds all of the resources on earth must be utilized effectively and productively. Cold

*Bu çalışma Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı "Sürdürülebilirlik Açısından Soğuk Zincir Oluşturmanın Önemi ve Bir Araştırma" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Galatasaray Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, elifturk1301@gmail.com.

*** Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, moztekm@gsu.edu.tr.

chain is the delivery of perishable products without losing quality by keeping products at the appropriate temperature. Cold chain prevents quality and nutritional value of products and hinders them going to waste. Thus, cold chain contributes sustainable thought. The study, which scrutinizes the importance of cold chain formation in terms of sustainability, embraced Turkish Dairy Products Industry. The aim of the study is to examine the cold chain practices of Turkish Dairy Products Industry in terms of sustainability dimension and making inferences about the effects of cold chain practices to sustainable competitive advantage.

Keywords: Sustainability, Sustainable Competitive Advantage, Cold Chain Practices.

GİRİŞ

Tüketiciler ve tüketici gereksinimleri dünya üzerindeki bütün ticari etkinliklerin odak noktasıdır. Tüketici ve tüketiciyle ilgili paydaşlar tüketimin merkezi olduğundan tüketicinin beklentileri ve gereksinimleri doğrultusunda sektörler mal, hizmet ve deneyim önerilerini tasarlayıp pazara sunarlar. İlaç sektöründen sonra ürünlerin bozulmaya yatkınlığı açısından en kritik sektör gıda sektörüdür. Gıdaların bozulmadan, besin değerlerini kaybetmeden, kaliteli ve tüketiciye fayda sağlayacak biçimde üretim ve tedarik zinciri etkinliklerinin tamamlanması soğuk zincir etkinliklerinin ne derece verimli ve hatasız uygulandığıyla ilişkilidir. Soğuk Zincir: İlaç, gıda, bitki ve çeşitli tehlikeli maddelerin belirlenmiş sıcaklık aralığında kontrollü olarak taşınması, depolanması ve tedarik zincirini oluşturan diğer aracı işletmelere dağıtılmasıdır (Basu ve Wright, 2008:169).

Çabuk bozulan gıdaların, hammaddenin tedariğinden tüketim aşamasına kadar her aşamada belirli bir derecede işlem görmesi gerekmektedir. Gıda maddelerinde +5 derecenin üzerinde patojen mikroorganizmalar üremeye başladığından besinler kesinlikle +5 derecenin altında belirlenen sıcaklık aralığında muhafaza edilmelidir. Türkiye’de 2012 yılında ATP Konvansiyonu’nun da yürürlüğe girmesiyle Soğuk Tedarik Zinciri Lojistiği de önemli gelişmeler kaydetmeye başlamıştır. 2011 yılı verilerine göre hammadde temininden başlayarak, depolama, taşıma, elleçleme ve tüketim aşamasına kadar

ziyan olan ürün miktarı toplam üretimin %25'ine tekabül etmektedir. Bu oran 10.5 milyon ton ürüne ve 14,2 milyar tl finansal kayba denk gelmektedir (Kargohaber, 2017). İngiltere'de donmuş ürünler sektörü tahmini 8 milyar sterlin büyüklüğe sahipken soğutulmuş ürünler için tahminler 11 milyar sterlini geçmektedir. Soğuk zincir kırılmalarından dolayı yaşanan ürün kayıpları ülkeleri ekonomik anlamda en basitiyle dışarıdan ürün ithalatı yapmaya sevk ederek ithalat ve ihracat arasındaki açığı gereksiz yere artırmaktadır. Bu durum, toplumsal anlamda çiftçiyi olumsuz etkilemekte özellikle Türkiye gibi tarımdan kazanç sağlayan nüfusun yüksek olduğu ülkelerde çiftçinin gelir kaynağından umudu keserek şehirlere göç etmesine, mevcut tarımsal alanların atıl kalmasına neden olmaktadır. Çevresel anlamda ise gıda atıkları küresel iklim felaketinin temel nedenidir. Dünya nüfusu ürettiği gıdanın üçte birini ziyan etmektedir. Bu durum karbon emiliminin artmasına, tarım alanlarının verimsizce kullanılmasına, tarımda kullanılan suyun boşa harcanmasına, kullanılan kimyasalların mavi gezegene zarar vermesine neden olmaktadır. Bütün bu verilerin ışığında, soğuk zincir etkinliklerindeki başarısızlığın ülkelere hem ekonomik, hem toplumsal hem de çevresel zararlar verdiği görülmektedir (Cold Chain Federation, 2020).

Sürdürülebilir düşüncenin tohumları iki yüz yıl önce ormancılık konusunda çalışmaları olan William A. Duerr tarafından atılmıştır. O dönemde ortaya çıkan kavram “mahsulün devamlılığı-mahsulü sürdürmek” anlamlarını taşıyan “sustained yield” kavramıdır. Bu kavrama göre dünya nüfusu atalarına karşı sorumluluklarını yerine getirmek için kaynakları yüksek bir seviyede tutarak kaynakların nesilden nesle aktarımını sağlamalıdır. O dönem için orman mahsullerinin devamlılığı insanların hayatını sürdürülebilmesi için temel gereksinimdir. Bundan ötürü sürdürülebilirlik kavramını öne çıkan hammadde orman ürünleri olmuştur (Grober, 2007:2-10). Günümüzde ekonomik açıdan

sürdürülebilirlik büyüyen ekonomiden dengeli ekonomiye geçiş, çevreci görüşe göre kaynakların uzun dönemli kullanılarak insanın doğaya olumsuz etkilerinin azalması, sosyo-biyolojik görüşe göre ise doğanın kültürle bütünleştirilerek, kültürel ve sosyal sistemlerin çevre ile etkileşiminin devam etmesi olarak tanımlanmaktadır (Valazquez ve diğ., 2011:37). Buradan da anlaşıldığı gibi sürdürülebilirlik ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlardan oluşan bütüncül (holistik) bir yapıya sahiptir.

Soğuk zincir kırılmasından kaynaklanan kayıplar sadece ekonomiyle ilişkilendirilmemeli sosyal ve çevresel etkileri de dikkate alınmalıdır. Soğuk zincir ekonomik, toplum ve çevre için bir gerekliliktir. Gıda maddeleri, ilaçlar veya benzer ürünlerle hammaddelerin tedarik edilerek üretim noktalarından, perakende noktalarına, restoranlara ve son tüketiciye teslim edilmesine kadar izlediği bütün süreçleri “soğuk zincir” güvenli hale getirmektedir. Soğuk zincir modern ve gelişmiş hayatı tüketicilere mümkün kılan yapı olup gelişmişliğin bir göstergesidir. Her ürünün tedarik zincirindeki öyküsü farklıdır fakat ürün kolay bozulabilen bir yapıya sahip olduğunda öykü daha da karmaşık hale gelir.

Uluslararası Soğutma Enstitüsü (International Institute of Refrigeration) geliştirmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle aynı düzeyde soğutma ekipmanları kullandıkları takdirde bu ülkelerin toplam tüketiminin %14'ünü oluşturan 200 milyon ton bozulabilir ürünün korunabileceğini belirtmiştir. İklim değişikliği ile atmosfer sıcaklığındaki artışın soğuk zincir sisteminin sağlanabilmesi için fazladan yük yaratacağı açıktır (James ve James, 2010:1945). Aslında durum bir kısır döngüden ibarettir. Soğuk zincir sağlanamadığı için bozulan gıdalar, gıdaların üretilmesi için kullanılan kaynaklar doğanın dengesini bozarken ortaya çıkan dengesizlik dünya ekonomisine sosyal, çevresel ve ekonomik sorunlar olarak geri dönmektedir. Bu bağlamda, eldeki kaynakların verimli kullanılarak gıdaların ziyan edilmeden son tüketiciye eriştirilmesi, mevcut

teknolojik ekipmanlardan en üst düzeyde fayda sağlanması hem soğuk zincir etkinliklerine fayda sağlayacak hem de sürdürülebilirlik boyutlarının desteklenmesine olanak tanıyacaktır.

1. Literatür Taraması

Sürdürülebilirlik: İşletmenin uzun dönemli ekonomik performansını geliştirmek için sosyal, çevresel ve ekonomik hedeflerin şeffaf ve stratejik olarak bütünleştirilerek işletme içindeki birbiri ile ilişkili süreçlerin sistemli bir şekilde düzenlenmesidir (Carter ve Roger, 2008:360-387).

Brundtland Raporunda Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu sürdürülebilir kalkınma kavramını: Gelecek nesillerin gereksinimlerinden taviz verilmeden, mevcut toplumun gereksinimlerinin karşılanarak sağlanan büyüme modeli olarak tanımlamıştır (Espinosa, 2011:4). Sürdürülebilirlik, nüfusun gereksinimleri karşılanırken israfın önüne geçilmesini mümkün olan en az kaynakla en çok çıktıyı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, bütün süreçlerde en az kaynak ile en çok faydayı yaratmak amaçlanmaktadır. Sürdürülebilir anlayışın ortaya çıkışı ile üretim süreçleri doğal çevre düşünülerek yeniden tasarlanmıştır. Sürdürülebilir anlayışın devamında sürdürülebilir pazarlama kavramı gündeme gelerek üretim, tutundurma, dağıtım etkinlikleri yeniden düzenlenmiş ve toplumsal tüketim çevreye odaklı bakış açısına yönlendirilmiştir (Kinoti, 2011:269).

Üretim ve tüketim süreçlerinde sürdürülebilirlik merkeze alındığında kaynak tüketiminin en aza indirilerek en yüksek verimi sağlayacak optimum seviyeye ulaştırılması gerekir. Üretimde geri dönüşümlü hammaddelerin kullanılması, yeniden geri dönüşüme uygun olması, tüketimden sonra atıkların çevreye zarar vermemesi oldukça önemlidir (Peattie, 1999:131).

Modern gıda üretim ve dağıtım süreçleri çevre ve doğa ekosistemi üzerindeki stresi artıran kritik etmenlerdir. Temel gıda tedarik zincirlerinin yarattığı

çevresel sorunlara ek olarak bozulabilir ürünlerin dağıtımı, depolanması ve taşınması sırasında ileri soğutma yöntemlerine gereksinim duyulması mevcut sorunları daha da artırmaktadır. Dünyanın enerji üretiminin %15'i gıda maddelerinin bozulmamasını ve besin değerlerini kaybetmemesini sağlamak için kurgulanmış soğutma sistemlerini çalıştırmak için kullanılmaktadır. Bu enerji sistemleri de fosil yakıtlara dayanmaktadır. Gıda maddelerinin dünya üzerinde çok farklı noktalara dağıtılması, tüketim noktalarının çeşitlenmesi, tüketicilerin kalite beklentilerinin yükselmesi dağıtım ve depolama süreçlerindeki soğutma sistemlerine olan gereksinimi de kamçulamıştır. Örneğin Birleşik Krallık'ın toplam sera gazı emisyonlarının 1/3'ü perakende zincirlerindeki gıda tedariklerinden kaynaklanmaktadır. Toplam emisyonun %1,8'i taşımacılık etkinlikleri nedeniyle oluşmaktadır. Gıda tedarik zincirlerinde toplam maliyeti düşürme çabası süreçlerin çevreye verdiği zararın yok sayılmasına neden olmuştur (Gallo ve diğ., 2017:1-2). Gıdalarda olası değişimleri durdurmanın ve yavaşlatmanın yolu: Gıdayı soğutmaktır. Gıdalarda oluşabilecek değişimler mikrobiyolojik (mikroorganizma sayısında artış), fizyolojik değişimler (tazelikliğini yitirme, solunum, olgunlaşma), biyokimyasal değişimler (kararma tepkimeleri, pigmentlerin küçülmesi, yağ oksitlenmesi) veya fiziksel (nem kaybı) değişimler olabilir. Soğuk zincir süreçlerinin etkin ve verimli yönetilerek sürdürülebilir anlayışın benimsenmesi ile gıdalarda oluşabilecek değişimleri yavaşlatmak ve engellemek mümkündür (James ve James, 2010:1944).

Sıcaklığa duyarlı ürünlerin elleçlenme, depolanma ve taşınması yüksek miktarda enerji tüketimine ve sera gazı emisyonlarında artışa neden olmaktadır. Sıcaklığa duyarlı ürünler kolayca bozulan, tazeliklerinin ve kalitelerinin korunması için soğuk işlemlere tabi tutulan ürünlerdir. Soğutma işleminde enerji tüketimi yüksek olduğundan çevresel etkileri de büyüktür. Soğuk tedarik

zincirlerinin enerji tüketimi, dünyanın toplam enerji tüketiminin %30'unu oluşturur. Soğutma işlemi için dünyada tüketilen elektriğin %15'i kullanılmaktadır. Soğuk depolama Birleşik Krallık'ın soğuk tedarik zinciri süreçlerinde enerji tasarrufu sağlama olasılığı olan ilk 10 süreç arasındadır. Avustralya soğuk tedarik zinciri sektöründe soğutma için 2,6 milyar Avustralya doları değerinde 178 petajoule (1 petajoule 1 katrilyon joule'a eşittir) enerji harcadığı tahmin edilmektedir. Araç ve depoların soğutmasında kullanılan enerji miktarının %1'lik bir oranda azaltılması ile Avustralya soğuk tedarik zinciri maliyetlerinde yıllık 25 milyon Avustralya doları tasarruf sağlanabilir. Bahsedilen düzeyde enerji tasarrufu sera gazı emisyonlarında 180000 tonluk bir düşüş sağlayacaktır. Bu 2.1 milyon Avustralya dolarına denk gelmektedir (Babagolzadeh ve diğ.,2020:2).

Gıdaların soğutulması bozulmayı önleyerek ürünlerin standartlarını korumasını sağlamaktadır. Özellikle besin değeri yüksek olan et, süt, balık ve yumurta gibi gıda ürünlerinde bozulmalar daha hızlı meydana gelmektedir. Soğuk zincirin kırılması nedeniyle zararlı mikroorganizmaların çoğalması zehirleyici seviyelere ulaşarak insan sağlığını tehdit edebilir. Tüketiciler bazen bozulmaların farkına varamazlar (Aksu, Kuşçuoğlu ve Varlık, 2011:68). Bu nedenle, soğuk zincir sürecinin kalitesi toplum sağlığının korunması açısından zorunludur.

Gıda ürünlerinin bozulmaması için sıcaklık ve nem kontrollerinin yapılarak sıcaklık ve nem değişkenlerinin belirli bir aralıkta tutulması gerekmektedir. Ürünlerin bozulmasını engelleyecek sıcaklıklar ürün türüne göre farklılık göstermektedir.

Tablo 1. Ürünlerin Depolanma Sıcaklıkları

Ürün Çeşidi	İstenen Sıcaklık Aralığı	Ölçülen En Düşük Değer	Ölçülen En Yüksek Değer
Tavuk	0 ile +4 derece	+3 derece	+5.1 derece
Tereyağı	+2 ile +6 derece	+5 derece	+14 derece
Dondurma	-18'den düşük	-23 derece	-10 derece
Yumurta	+15 dereceye kadar	+8 derece	+17 derece

Tablodan da anlaşıldığı gibi ürünlerin uygun sıcaklıklarda tutulması her zaman sağlanamamaktadır (Likar ve Jevsnik, 2006:110). Bu sorunun nedeni soğuk zincir süreçlerinde yaşanan aksamalardır.

Örneğin bir şişe pastörize sütün öyküsü sütün sağım aşamasından başlayarak soğutmalı konteynerde taşınması, işleme tesisine gelmesi, mikrobiyolojik analizlerin yapılması, pastörizasyon işlemine alınması, imha edilmesi veya geri dönüşüme gönderilmesi, şişelenmesi, depolanması, perakende mağazalarına ve oradan da tüketiciye teslim edilmesi ile sonlanmaktadır. Bu süreçleri yürütecek işletme sayısı bir veya birden fazla olabilir ya da her süreçten farklı bir işletme sorumlu olabilir. Her koşulda ortak nokta, bütün öykünün ana konusunun soğuk zincir etkinlikleri olmasıdır. Soğuk zincir sayesinde tedarik zincirindeki bütün aşamalar uygun, güvenli ve belirtilen sıcaklık aralığında yürütülmektedir. Soğuk zincir operasyonları farklı bir uzmanlık, ciddi bir sorumluluk, derinlemesine bilgi, pahalı araç ve ekipmanlar gerektirmektedir (Cold Chain Federation, 2020).

2. Soğuk Zincirde Sürdürülebilirlik

Soğuk tedarik zinciri yönetimi temel tedarik zinciri etkinliklerinin alt kümesi ve sıcaklık değişimine duyarlı olarak tasarlanmış modelidir. Sürdürülebilir tedarik

zinciri, tedarik zincirindeki paydaşların uzun dönemli ekonomik performansını artırmak için işletmenin sosyal, çevresel ve ekonomik hedeflerinin iş süreçleriyle bütünleştirilmesidir. Ürün tedarikinin etkinleştirilmesi, mal ve hizmetlerin en düşük maliyet ve verimli uygulamalarla son kullanıcıya teslim edilmesi sürdürülebilir iş süreçlerine ulaşmanın önemli bir yoludur (Seuring ve diğ., 2008:1700).

Sürdürülebilir soğuk zincir yönetimi sıcaklığa duyarlı gıdaların uygun sıcaklık aralığında tedarik zincir boyunca ilerlemesi sağlanarak en az kaynak kullanımı ile en fazla ürünün tüketiciye kaliteli ve besin değeri bozulmadan teslim edilmesidir. Bu bağlamda soğuk zincirdeki kırılmaların engellenmesi sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik boyutlarına katkı sağlayacaktır.

3. Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü

İşletmenin rakiplerinde var olan niteliklerin dışında değer yaratan etkinlikleri benimseyerek, rakiplerine kıyasla müşterileri ve paydaşları açısından taklidi zor ve farklı stratejiler geliştirmesidir (Hoffmann, 2000:1).

Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamış işletmelerin taklit edilmesi zor ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamak engellerle dolu bir süreçtir (Porter ve diğ.,1995:120-133).

İşletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamaları için örgütsel, işlevsel veya ilişkisel üstünlüklere sahip olması gereklidir. Bu üstünlüklerden en az birini geliştirerek pazarda rakiplere göre fark yaratmak işletmenin müşteri nezdinde tercih edilme olasılığını artıracaktır. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamak için taklit edilmesi zor, pazardaki sürekli değişime uyum sağlayacak, yenilikçi, soyut özelliklerin ağır bastığı etkinliklere sahip olmak stratejiktir (Korkmaz ve diğ., 2012:2-4).

Soğuk zincir süreçlerinin hatalardan ve kırılmalardan arındırılarak, teknoloji ile donatılmış ve yeniliklere açık bir sistem geliştirilmesi bu sektörde etkinliğini

sürdüren işletmelerin fark yaratmalarına aynı zamanda da süreçlerindeki kusursuzluk sayesinde ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilir boyutlarına katkı sağlamalarına olanak tanıyacaktır. Soğuk zincir ile gıda bozulmalarının engellenmesi gıda atıklarının çevreye verdiği zararı engelleyecek ve kaynakların verimli kullanılmasını sağlayacaktır.

4. Yöntem

Soğuk zincir uygulamaları tedarik zincirindeki paydaşların her biri için üstünlükler sağlayarak fayda yaratan bir standartlaşma biçimidir. Soğuk zincirde standartlaşma tedarik zincirindeki süreçlerin belirlenen uygun sıcaklık aralığında yürütülmesidir. Bu bağlamda, soğuk zincir uygulamaları sayesinde hem tedarik zincirinin izlenebilirliği hem de kontrol edilebilirliği artmaktadır. Araştırmada soğuk zincir uygulamalarının işletmeler açısından ortaya koyduğu faydalar sürdürülebilirlik boyutları açısından değerlendirilerek sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne etkisi irdelenmiştir. İşletmelerin soğuk zincir uygulamalarını etkin ve verimli biçimde yürütmeleri halinde sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde edecekleri düşünüldüğünden Türkiye’de süt ürünleri sektöründe etkinliğini sürdüren işletmelerin soğuk zincir uygulamaları incelenmiştir.

4.1. Araştırmanın Konusu

Süt kaynağından çıkışından itibaren işleme tesisine gelene dek +4 derecede tutulması gereken kritik bir üründür. Süt ürünleri sektöründe uzun ömürlü sütler, pastörize günlük sütler, ayran, yoğurt, peynir gibi çeşitli ürün grupları vardır. Uzun ömürlü süt de olsa peynir de olsa bütün ürün gruplarının ortak noktası hammadde niteliğindeki yeni sağılmış sütün bozulmaması için +4 derecede muhafaza edilerek işleme tesisine taşınma zorunluluğudur. Soğuk zincirde yaşanabilecek kırılmalar üretimden sonraki süreçte doğrudan müşteriye yansıtacağından müşteri değerini, üretim sürecindeki kırılmalar ise doğrudan

üretim kalitesinde bozulmadan dolayı işletmeyi olumsuz etkilemektedir. Sonuçta araştırma soğuk zincir sürecinde beklenen kalitenin sağlanma yollarını, Türkiye’de önde gelen işletmelerin soğuk zincirdeki kırılmalarla başa çıkma yollarını konu almaktadır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı

Bireyin beslenmesinde önemli bir rolü olan sütün yetişkinler için günlük tüketim miktarı 1200 mg’dır. Bu oran yaklaşık 1 bardak süte, 2 kase yoğurda veya 2 dilim az yağlı peynire denk gelmektedir. Türkiye’ye özgü beslenme rehberinde yetişkinlerin 2 orta boy su bardağı, büyüme dönemindeki gençlerin ve çocukların, gebelerin ve emziren annelerin 3-4 su bardağına denk gelecek miktarda süt ve süt ürünü tüketmesi önemlidir (Ertuğ, 2020). Türkiye’de 2017 yılında tüketilen toplam süt miktarı 1.547.844 tondur (Ulusal Süt Konseyi, 2017:6) . Kişi başı yıllık içme sütü tüketimi yaklaşık 40,7 kilogramdır. Hayvanlardan elde edilen sütün bozulmadan, fire vermeden işleme konulması süt ürünleri sektöründeki işletmelerin ekonomik sürdürülebilirliği için önemlidir. Bu bağlamda araştırmanın kapsamı Türkiye’de süt ürünleri sektöründe etkinliğini sürdüren işletmeler oluşturmaktadır.

4.3. Araştırmanın Amacı

İşletmelerin temel amacı sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayarak pazar paylarını artırmaktır. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü işletmenin ortaya koyduğu kolayca taklit edilemeyecek özelliklerdir. Ürünlerde taklit edilme olasılığının yüksek ve kolay olması, işletmeleri süreçlerinde yenilikler yaparak sürdürülebilir rekabet üstünlüğü yaratmaya sevk etmiştir. Buna göre süt ürünleri sektöründe soğuk zincir uygulamaları aracılığıyla farklılık yaratmanın işletmelere sektörde taklidi zor üstünlükler sağlayacağı düşünülmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında araştırmanın amacı soğuk zincir oluşturmanın

sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlama açısından önemini tespit etmektedir.

4.4. Araştırmanın Kısıtları

Türkiye’de süt ürünleri sektöründe etkinliğini sürdüren ve pazar payı sıralamasında ilk 10’da yer alan işletmenin soğuk zincir uygulamalarına yaklaşımları incelenmiştir. Sıralamaya dahil olan işletmelerin tümüne bilgilendirme ve görüşme formları gönderilmiştir. Telefon ve elektronik posta yoluyla hatırlatmalar yapılmış 10 işletmeden 5’i geri dönüş yapmıştır. Geri dönüş yapan işletmeler soru formlarını eksiksiz doldurmuş ve araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada zaman kısıtının olması sonradan gelen soru formlarının değerlendirilme şansını ortadan kaldırmıştır.

4.5. Araştırma Ana Kütlesi ve Örneklemi

Araştırmanın ana kütesini Türkiye’de soğuk zincir uygulamalarını iyileştirmeye ve verimli hale getirmeye çalıştığı düşünülen aralarında yüksek rekabet olan ve pazar payı sıralamasında ilk 10 işletme arasında yer alan işletmeler oluşturmaktadır. Araştırma örneklemine dahil edilen işletmelerden 5’i araştırma sorularını yanıtlamıştır. Araştırmanın temsil kabiliyeti %50’dir.

4.6. Araştırmanın Türü ve Yöntemi

Tasarlanan araştırma daha önce üzerinde çalışılmamış bir ilişkiyi incelemeye yönelik olduğundan keşfedici araştırma kategorisindedir. Keşfedici araştırmayı Mahir Nakip:

“Bir problemin genel tabiatını ya da içyüzünü, olası karar seçeneklerini ve konuyla ilgili değişkenleri keşfetmeye çalışır. Bu tür araştırmalar genellikle önceden hakkında çok az bilgi olan konular üzerine yapılır.”(Nakip, 2003:29)

olarak tanımlamıştır.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere araştırmadan elde edilen bulguların gelecek araştırmalar için bir zemin oluşturması beklenmektedir. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırmada bir veri toplama tekniği olan derinlemesine görüşme tercih edilmiştir.

4.7. Araştırmanın Soruları

Araştırmada kurum ile ilgili sorular, soğuk zincir ile ilgili genel sorular, operasyonel sorular teknoloji ile ilgili sorular, dış kaynak kullanımı ile ilgili sorular, soğuk zincir kırılmaları ve risk yönetimi ile ilgili sorular, soğuk zincirde eğitimin önemine yönelik sorular ve Türkiye’deki soğuk zincir uygulamaları ile ilgili sorular bulunmaktadır. Soğuk zincir kırılması ve risk yönetimi ile ilgili 7. soruya verilen cevapların bir önceki soruya verilen cevaplarla benzerlik göstermesi nedeniyle soru iptal edilmiştir. Sorular bilimsel yazında soğuk zincir ile ilgili önemli görülen süreçler ve gereksinimler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

5. Araştırma Sonuçları

Bu bölümde derinlemesine görüşme sorularına katılımcı işletmelerin verdiği cevaplarda tespit edilen ortak temalar belirlenerek bilimsel yazında var olan temalarla karşılaştırılmıştır. Her konuda bilimsel yazınla paralel giden temalar belirlenebildiği gibi farklı temalar da saptanmıştır. İşletmelerin özellikle teknolojik maliyetler, uzman personel bulma ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle sorun yaşadığı tespit edilmiştir.

5.1. Genel Bulgular

Çiftlikten sofraya soğuk zincir süreçlerinin yönetilmesinde öne çıkan noktalar: Kontrol, kurallar, takip sistemleri ve uygun araç seçimidir. Soğuk zincir yönetiminde süreçler, teknoloji kullanımı en üst düzeye çıkartılarak, belirlenen kurallar çerçevesinde uygun araç ve ekipmanlar ile personel inisiyatifi

olmaksızın yürütülmelidir. Sütün en saf ve doğal halini koruyarak tüketiciye ulaştırılması için soğuk zincirde mükemmelliğe erişmek zorunludur. Süt ve süt ürünlerinde +5 derecede patojenlerin gelişmeye başlaması nedeniyle sıcaklığın belirlenen aralıklarda tutulmakta ve süreçte olası kırılmalara karşı risk önlemleri alınmaktadır.

5.2 İdeal Soğuk Zincir Oluşturma

İdeal soğuk zincir oluşturmak gereksinimler: Personel eğitimi, uygun araç, araç bakımlarının düzenli yapılması, operasyonların izlenmesi, sistematik kontroller yapılması ve uygun ortamın sağlanması olarak belirtilmiştir. Sütün soğuk zincir boyunca ilerlerken taşındığı araçların ve depolandığı depoların uygunluğu, personelin düzenli eğitimlerinin tamamlanmış olması, özellikler sütün perakende noktalarına taşınması ve elleçlenmesi izlenerek kontrollerin tamamlanması, sütün kaynaktan çıkışından itibaren toplam süreç boyunca uygun donanımlarla uygun ortamlarda bulunması kritik önem taşımaktadır. İşletme personelinin soğuk zincir konusunda uzmanlaşması zorunludur.

5.3. Türkiye'deki İşletmelerin Soğuk Zincir Konusundaki Temel Sorunları

İşletmeler donanım eksikliği, eğitimsiz personel, tesislerin yetersizliği, araç eksikliği ve enerji kesintileri gibi sorunlarla karşı karşıyadırlar. Sütün hammadde olarak kolayca bozulması sütün önemini artırmaktadır. Personelin konu hakkındaki bilinçsizliği ve bilgisizliği süreçlerde gerekli özenin gösterilmemesine neden olmaktadır. Donanım eksikliği de süreçlerde aksamaya yol açan başka bir nedendir. Özellikle soğuk hava depolarının ve soğutmalı araçların yetersiz oluşu müşteriye özel çözümlerin önünü kesmektedir. Enerji kesintileri soğuk zincirdeki kırılmaların temel nedenleri arasındadır. Ayrıca enerji fiyatlarındaki artış ve teknolojik araç kullanımındaki yoğunluk üretim maliyetlerini artırarak işletmelerin ekonomik sürekliliğini olumsuz

etkilemektedir. İzleme sistemlerinin etkin bir şekilde kullanılmaması personelin ve araçların kontrolünü zorlaştırdığından teslimat noktasındaki ürün kalitesini etkilemektedir.

5.4. İdeal Soğuk Zincir Yapısı ile Türkiye'deki Soğuk Zincir Uygulamalarının Karşılaştırılması

Elektrik kesintileri, yapısal sorunlar, araç arızaları, izlenebilirlik konusundaki sorunlar ve bilgisiz personel Türkiye süt ürünleri sektöründe iyileştirilmesi gereken hususlar olarak tespit edilmiştir. Elektrik kesintileri, depolardaki ve taşıma araçlarındaki arızalar soğuk zincirin kırılmasına neden olmaktadır. Sektörde uzman elemanların yetersizliğinden dolayı daha çok personel eğitimine ihtiyaç duyulması eğitim programlarının ve maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır. Özellikle sektörde merdiven altı şirketlerin soğuk zincir konusunda gösterdikleri hassasiyet de yok denecek kadar azdır.

5.5. Soğuk Zincir Bileşenleri

Katılımcı işletmelere göre soğuk zincir yönetimde kaliteyi etkileyen en önemli bileşen personeldir. Donanım kalitesi ile üretim ve süreç yönetimde kurallara uyulması kritik noktalardır.

- Özel Donanım ve Makinalar: İşletmeler tedarik zinciri ile soğuk zincir arasındaki en büyük farkın donanım olduğunu belirtişlerdir. İlk olarak uygun donanım ve taşıma araçlarının varlığı, daha sonra bu araçları izleyecek sistemlerin temini önemlidir. Bilgi işleme sürecindeki etkin ve verimli yönetim de sürecin başarısını etkilemektedir.
- Uzman Personelin Önemi ve Eğitimi: Soğuk zincir yönetimde kullanılan donanım ve yazılımlar ne kadar iyi olursa olsun ekipmanları kullanan personel eğitimsiz ise süreç verimsizleşir. Bu nedenle uzman personel çalıştırmak ve onları eğitmek soğuk zincir yönetimi açısından stratejiktir. Süt söz konusu olduğunda kaynaktan çıkışı sırasında sağlanan hijyen ve sağım

koşulları da süreç boyunca ürün kalitesini fazlasıyla etkilemektedir. Bu nedenle tedarikçilerin ve kontrolleri sağlayacak personelin eğitimi, acil durumlarda karar verme yetkisine sahip yetkililerin tespiti soğuk zincirin sürdürülebilirliğinin sağlanması için gereklidir. Uzman personelin eğitilmesi ile süreçlerde soğuk zincir kırılmaları engellenebileceğinden kalite ve verimlilikte yükseliş sağlanacaktır.

- Standartlaşmış Operasyonlar: Soğuk zincirdeki uygulamaların standartlaşması hem uygulamaların kolaylaşmasına hem de kişilere bağlı hataların azalmasına yardımcı olmaktadır. Standartların belirlenmesinde uluslararası ve yerel yasaların dikkate alınması gereklidir. Bu sayede operasyonlar arasındaki farklılıklar en aza indirilerek aynı kalitede ve güvenilirlikte ürün elde etmek kolaylaşır. Operasyon noktalarının belirlenerek her operasyona ait gerekliliklerin listelenmesi, olası sorunların ön görülerek olası çözümlerin belirlenmesi risk yönetiminde standartlaşma açısından elzemdir. Standartlaşma kayıpların önüne geçmeyi kolaylaştırır.

5.6. Soğuk Zincir Etkinlikleri

1. Soğuk zincir sürecinin aşamaları hammadde olan sütün kaynaktan alınması ile başlar. Soğuk sütün soğutma araçlarında elleçlenmesi, taşınması, işletmeye temsil edilmesi, soğuk hava depolarında depolanması, üretime girmesi, üretimden çıkan işlenmiş sütün depolanması, paketlenmesi, elleçlenmesi, yüklenmesi ve taşınarak son tüketim noktalarına teslim edilmesi soğuk zincir sürecinin diğer aşamalarını oluşturur.

2. Sıcaklık, araç, donanım, zaman, personel, sürekliliğin sağlanması ve hukuki yaptırımlar soğuk zincirin kısıtlarını oluşturmaktadır. Soğuk zincir yönetimindeki en önemli kısıt sürece adını veren sıcaklık kontrolüdür. Diğer kısıtların da temelidir. Özel ekipmanlar, standartlar, personel ve yaptırımlar ise sıcaklık kontrolünün sağlanması amacıyla kurgulanarak düzenlenmiştir. Soğuk

zincir süreci bir hizmet sistemi olarak düşünülürse tüm sistemdeki paydaşların temel amacı ürünleri her bir hizmet aşamasında uygun sıcaklıkta bulundurarak değer yaratmaktır. Soğuk zincirde sıcaklık kontrolü sağlayan ekipmanların ve bu konudaki uzman personelin yetersizliği süreçleri sınırlandırmaktadır. Ayrıca hukuki yaptırımlar konusundaki eksiklikler de sektörü suistimallere açık hale getirmektedir. Zaman, soğuk zincir yönetiminde ürüne bağlı kısıtlar arasındadır. Bozulabilir ürünlerin raf ömrü kısa olduğundan mümkün olan en kısa sürede tüketiciye sunulması gerekmektedir. Aksi durumda toplum sağlığı ve çevre için tehlike oluşmaktadır.

5.7. Soğuk Zincir Yönetimindeki Performans Ölçütleri

Soğuk zincir yönetiminde performans ölçütlerini belirleyen temel etken sağlıklı, taze ve besin değerini kaybetmemiş ürünlerin tüketiciye sunulmasıdır. Burada teslimat süresi ve ürünlerin belirlenen sıcaklıkta bulundurulması kritiktir. Bu bağlamda, zamanında teslimat, hasarsız ürün, kalite ve maliyet performans ölçütleri arasında yer almaktadır. Özellikle zaman ve kalite planlamada dikkate alınması gereken unsurlardır. Süt ürünlerinde çiğ sütün kalitesi sağım şartlarından doğrudan etkilenmektedir. Sağımdan itibaren işleme tesisine gelene kadar çiğ süt kalitesinde boğulma çok hızlı gelişmektedir. Bu nedenle sağımdan işlenmeye dek geçen süre özellikle kontrol altında tutularak uygun şartlar sağlanmalıdır. Bu sürecin işletmeler tarafından kontrol edilip edilmemesi toplam süreç kalitesini doğrudan etkilemektedir.

5.8. Soğuk Zincirde Planlama

1. Taşıma sürecinde tedarik zincirindeki paydaşlarla uyumlu hareket etmenin süreç yönetimini oldukça kolaylaştırmaktadır. İşletmeler taşıma işlemlerini kendi araçları ve personeli ile yaptıkları gibi anlaşmalı lojistik firmaları aracılığı ile de yapmaktadır. Bu noktada sistemin süreklilik arz ederek işlenmesi için depoların, taşımacıların, bayilerin, süt tedariki sağlanan küçük ve

büyük ölçekli işletmelerin bilgi paylaşımı içinde uyumlu hareket etmesi kritiktir.

2. Ön soğutma maddelerin kendilerine has özelliklerine göre yapılmaktadır. Bazı ürünler şoklanarak depolara sevk edilirken bazıları ise depolarda bekletilerek soğutulmaktadır. Yönetmeliklere göre çiğ sütte patojen üremesine engellemek için ön soğutma zorunludur.

3. Elleçleme işlemlerinde planlama soğuk hava kapasitesine ve sipariş miktarına göre yapılmaktadır. Ürün odaklı yaklaşım ile elleçlemede özel tahsis edilmiş ekipmanlar ve eğitilmiş personel kullanılmaktadır. Hammadde olan çiğ süt soğutucu tankların içinde, işlemden geçerek şişelere doldurulan süt ise uygun paketlere yerleştirilerek konveyör bant yardımı ile depoya alınmaktadır. Depoya gelen koliler personel tarafından paletlere alınarak forkliftlerle raflara yerleştirilmektedir. Bu süreç zarfında sipariş miktarı, donanım yeterliliği ve soğuk hava kapasitesi dikkate alınmaktadır. Sipariş miktarı ile bahsedilen kaynakların uygunluğu hesaplanarak gerekiyorsa ek kaynak sağlanmaktadır.

4. Soğuk zincir ambalajlama sürecinde ürün özellikleri ve taşıma biçimi dikkate alınmaktadır. Üretim aşamasında ambalajlama kararı verilmektedir. Ürünlerin ayırt edilmesi, izlenmesi ve sınıflandırılması gibi işlemler barkodlama sayesinde kolaylaşmaktadır. Kurumsal Kaynak Planlaması gibi yazılımlar kullanılarak (ERP-Enterprise Resource Planning) ürünlere barkod atanmakta ve süreç boyunca ürünler görünür kılınmaktadır.

5. Soğuk zincirde çok modlu taşımacılık kontrol zorluğu, teslimat sürelerinin uzaması ve sıcaklık takibindeki aksamalar nedeniyle tercih edilmemektedir. Zincirdeki paydaş sayısının artması soğuk zincirin kırılma riskini artıracığından taşıma işlemlerinde en güvenilir taşıma türü olarak kabul edilen karayolu tercih edilmektedir.

5.9. Soğuk Zincirde Teknoloji

Taşıma Etkinlikleri ve Teknoloji: Fiziksel dağıtım etkinliklerinin bütünleştirilmesinde izleme ve denetleme sistemlerinin kullanımı zorunludur. Uygun teknolojik donanımın kullanılması ile paydaşlar ve taşıma birimleri arasındaki iletişimin güçlenmesi kesintisiz bir taşıma süreci sağlamaktadır. Çok modlu taşımaya gereksinim duyulduğunda taşıma kabının değiştirilmediği intermodal taşıma tercih edilerek riskler en aza indirilmektedir. Taşıma etkinliklerinde sürecin aksamaması için depolarda da soğuk zincire uygun soğutmalı alanların ve eğitimli personelin bulundurulması gereklidir. Soğutuculu konteynerlar, soğuk depolar, araç değişimlerinde soğutmalı antrepoler, hizmet sağlayıcıların kalitesi ve tecrübesi, taşıma etkinliklerinin kalitesini ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir.

Soğuk Zincir Yönetiminde Kullanılan Teknolojik Sistemler: Soğuk hava depoları, soğutmalı-iklimlendirilmiş taşıma araçları, uydu takip sistemleri, araç takip sistemleri, RFID ile anlık izleme ve denetleme sistemleri, soğutmalı tanklar, cidarlı tanklar, depolamada sıcaklık ve nem takibi yapan dataloggerlar kullanılmaktadır. İzlenebilirlik soğuk zincirde takip ve denetlemeyi sağlamanın en etkili yoludur. Ürünlerin, ürünlerde kullanılan hammaddelerin ve ambalajların birbirine bağlı parti kodlama yolu ile tanımlandığı sistemler kullanılmaktadır. Kullanılan sistemler sayesinde ürünün işlem gördüğü makine, işlem zamanı, üretim yeri gibi bilgilere rahatça ulaşılmaktadır. Ürün sıcaklıkları, hammadde ve ürünlere uygulanan işlemler, taşıma hızı, taşıma türü, taşıma personeli gibi bilgilerin kayıtları düzenli tutulmaktadır. Ürünlerin sadece zaman ve sıcaklık değişkenlerine göre izlenmesine ek olarak ph, nem, kimyasal ve mikrobiyolojik özellikleri açısından da izlenmesinin ürün kalitesini doğrudan etkileyeceği düşünülmektedir. Küresel konumlandırma sistemlerinin kullanılması taşıma sürecinin izlenmesi açısından kritiktir.

Teknolojik sistemlerin ve ekipmanların kullanılması soğuk zincirdeki aksaklıkların tespiti edilmesi ve toplam sürecin kontrol edilmesi açısından kritiktir.

5.10. Soğuk Zincirin Kırılması

Araştırmaya katılan işletmeler hammadde ve ürünlerin belirlenen sıcaklık aralığında tutulmaması nedeniyle soğuk zincirin kırıldığını belirtmişlerdir. Soğutmalı depoların yetersizliği, ürün kabul ve depolama alanları ile ön soğutma alanlarının hacim olarak yetersiz yerleşim olarak ise düzensiz oluşu, donanım eksiklikleri, personelin konu hakkındaki bilgisinin yetersizliği, düzenli kontrollerin aksatılması, ürünleri yükleme ve boşaltma sırasında kapıların uzun süre açık kalarak sıcaklığın yükselmesi, enerji kesintileri, planlamadaki aksaklıklar, yetersiz soğutma ve tedarikçilerden kaynaklanan nedenlerle sistemin bütünleştirilememesi soğuk zincirin kırılmasına neden olan etmenlerdir. Bilinçsiz personel nedeniyle depoların ve yükleme araçlarının kapılarının açık bırakılması, bakımsız araçlar nedeniyle ürünlerin uygun sıcaklık aralığında tutulamaması ve yatırım maliyetlerinin yüksekliğinden dolayı işgücü ve teknolojik ekipmana gerekli bütçenin ayrılamaması soğuk zincir süreçlerinde aksaklıklar yaşanmasına neden olmaktadır.

5.11. Soğuk Zincirin Kırılması Durumunda Yapılacaklar

Ürünlerde kalite kaybı yaşanmaması ve gıda güvenliğinin tehlikeye atılmaması için hammaddeden tüketime kadar geçen süreçte soğuk zincirin kırılmaması gerekmektedir. Soğuk zincirde kırılmaların olması halinde, kırılmaya maruz kalan hammadde ve ürünler hemen ayrılarak karantinaya alınmaktadır. Özellikle hammaddeler paketlenmemiş olduğundan taze ve sağlıklı ürünlerle kesinlikle yan yana getirilmeyerek bulaşma riskinin önüne geçilmektedir. Daha sonra gerekli mikrobiyolojik ve kimyasal testler yapılarak ürünlerin imha işlemine mi geri dönüşüm işlemine mi gönderileceği belirlenmektedir. Soğuk

zincirin kırılmasına neden olan taraf izleme ve denetleme sistemlerinin kayıtları incelenerek tespit edilip anlaşma koşullarında belirtilen yükümlülükler uygun olarak gerekli süreç başlatılmaktadır. Anlaşma koşullarına göre bazı durumlarda kırılmaya maruz kalan hammaddeler tedarikçilere iade edilmektedir. Özellikle maddi zararın telafi edilmesi ve sorumlu tarafın hatasız belirlenmesi için soğuk zincir uygulamalarında izleme ve takip sistemlerinin eksiksiz kullanılması, personel tarafından tutulması gereken kayıtların tutulması ve teknolojik ekipmanların düzgünce çalışması zorunludur. Bütün sürecin hızla tamamlanması için kayıtların güvenilirliği kritiktir. Paydaşlar arasında önceden yapılmış sözleşmelere göre kırılmadan sorumlu taraf ürünleri iade almakla veya tazminat ödemekle yükümlü olabilir. Cezai şartların sözleşmelerde açıkça belirtilmesi ve sürecin süt ürünleri sektöründe özellikle depolama ve taşıma süreçlerinde dış kaynak sağlayıcılardan yararlanılmaktadır.

Soğuk zincir kırıldığında ürünlerin kalitesi bozulmakta, tüketim tarihleri kısaltmakta, ürün yapısı bozulmamış ise tekrar kullanılmakta veya imha için Gıda Tarım Bakanlığı'nın belirlediği yöntemler uygulanmaktadır. Risk yönetiminin sorunsuz yönetilmesi için işletmeler gerekli risk analizlerini yaparak yüksek riskli süreçleri belirlemekte, süreçleri risk seviyelerine göre gruplandırarak tüm veriler doğrultusunda acil eylem planları oluşturmaktadırlar.

5.12. Dış Kaynak Kullanımı

Süt ürünleri sektöründe özellikle depolama ve taşıma süreçlerinde dış kaynak sağlayıcılardan yararlanılmaktadır. Dış kaynak kullanımını tercih eden işletmeler için dış kaynak sağlayıcısının sahip olduğu özellikler önemlidir. Dış kaynak sağlayıcısının seçiminde öne çıkan unsurlar: Dış kaynak sağlayıcısının depolarının gıda saklama koşullarına uygunluğu, soğuk hava depolarının durumu, işletmenin kalite anlayışının tedarik zincirindeki diğer paydaşlarla uyumu, dış kaynak sağlayıcısının sektördeki imajı, dış kaynak sağlayıcısının

gereksinimleri karşılama kapasitesi ve yeniliklere bakışı, personel eğitimlerinin düzenli yapılıp yapılmaması olarak sıralanmaktadır.

İşletmelerin dış kaynak kullanımından fayda sağlamaları için en önemli koşul bütünleşmenin sağlanmasıdır. Bütünleşmenin sağlanabilmesi için tarafların müşteri odaklı yaklaşımı benimsemeleri, kaliteli lojistik hizmet sağlayıcıların bir araya getirilmesi, karşılıklı fayda sağlamanın paydaşlar arasında hedef olarak kabul edilmesi ve bu doğrultuda sevkiyat ve depo personelinin eğitimlerinin tamamlanması gerekmektedir. Süt ürünleri sektöründe işletmelerin dış kaynak kullanmamalarının başlıca nedeni lojistik operasyonların yerel nitelikte olması ve dış kaynak sağlayıcıların kontrolünün zor olmasıdır.

5.13. Eğitim

Eğitim süt ürünleri sektöründe etkinliğini sürdüren ve soğuk zincir konusunda uzmanlaşmış işletmeler için son derece önemlidir. Eğitimler hem süreçlerle ilgili personelin bilgisini canlı tutmak ve personeli değişen yönetmeliklerden haberdar etmek için hem de personeli teknolojik ekipmanların kullanımı konusunda bilgilendirmek için düzenlenmektedir. Eğitimler personel maliyetlerini artırmakta fakat süreç verimliliğini yükseltmektedir. Her işletmenin yılda bir kez gerçekleştirdiği eğitimler vardır. Bunun dışında konuya göre değişen ve altı ayda bir yapılan eğitimler de mevcuttur. Kontrol amirleri düzenli olarak çalışanları kontrol etmekte ve gerekli uyarıları süreç içinde yapmaktadır. Süt ürünleri sektöründe eğitimler genellikle kurum içinde gıda mühendisleri tarafından verilmektedir.

Eğitim konuları standart soğuk zincir süreçlerini ve personelin talepleri dikkate alınarak belirlenmektedir. Bunların yanında makine ve teknolojik cihazların bakım-onarım işlemleri için de personel eğitimleri planlanmaktadır. Standart süreçlerin kesintiye uğramadan iyileştirilmesi ve mevcut bilgilerin unutulmaması için eğitimler önemlidir. Eğitim programları işletmelerin günlük

iş akışını bozmayacak saatlerde planlanmaktadır. Özellikle kalifiye personelin zor bulunduğu soğuk zincir sektöründe eğitimler nitelikli personel yetiştirmede çok ciddi önem arz etmektedir.

5.14. Türkiye’de Soğuk Zincir Uygulamaları

Araştırmaya katılan işletmeler Türkiye’deki soğuk zincir sektörünün güçlü yanlarını:

1. İklim koşullarının taşıma işlemlerini kesintiye uğratmaması
2. Özellikle süt ürünleri sektöründe karayolu taşımacılığının tercih edilmesi
3. Türkiye’de lojistik sektöründe etkinliğini sürdüren çok sayıda deneyimli, köklü ve marka imajı yüksek işletmenin bulunması
4. Türkiye’de soğuk zincirin kalbi olan karayolu taşımacılığına ilave olarak havayolu ve denizyolu taşımacılıklarının da gelişmiş olması
5. İşletmelerin örgütsel yapılarının soğuk zincir etkinliklerini etkin ve verimli yönetebilecek güçte olması

olarak sıralamışlardır.

Soğuk zincir sektörünün en zayıf yanı eğitimli uzman personel eksikliğidir. Türkiye’de soğuk zincir konusunda uzmanlaşmış lojistik şirketi pazardaki talebi karşılamamaktadır. Mevcut işletmelerin de gıda lojistiği konusundaki uzmanlıkları yetersizdir. Özellikle soğuk gıda taşımacılığı konusunda yapılması gereken yatırımların maliyetinin yüksek olması işletmelerin yeni yatırımlardan kaçınmasına neden olmaktadır. Çoğu üretici soğuk zincir etkinliklerini kendi bünyesinde yürütmek zorunda kalmaktadır. Bu da işletmelerin aslında üretim olan çekirdek iş kollarının dışında başka konularda da uzmanlaşmalarını gerektirmektedir. Sonuçta her üretici soğuk zincir konusunda ayrı ayrı personel, ekipman, depo, araç yatırımı yapmak zorunda kalmaktadır. Oysaki soğuk zincir konusunda uzmanlaşmış işletme sayısı arttığında üreticilerin omuzlarındaki

yatırım yükü de azalacak sadece üretimde iyileştirmeye odaklanmaları kolaylaşacaktır. Ülkede soğuk zincir konusunun önemini kavrayamamış bazı işletmeler ise süt ürünlerinin lojistik yönetimine gerekli özeni göstermemekte ürün ve ürünlerde besin kaybına neden olmaktadır. Bu durum halkın sağlığını da tehdit etmektedir. Devlet, belirleyeceği kanun ve yönetmeliklerle soğuk zincire gereksinim duyan sektörlerle ait uygulamaları belirlemelidir. Kanunlarla sınırların belirlenmemesi kötü niyetli ve sorumsuz işletmelerin kaynakları ziyan etmelerine, işletmelerin imajlarını olumsuz etkilemelerine, halk sağlığını tehlikeye atmalarına ve uzun dönemde ürün fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır. Gıda taşımacılığı konusunda bilgisi olmayan yerel işletmelerin de uygun olmayan araç ve ekipmanlarla lojistik etkinlikleri yürütmesine kural koyucular engel olmalıdır. Soğuk zincir etkinliklerini tamamlayan işletmeler dışında perakendecilerin mal kabul birimlerinin de soğuk zincir kurallarıyla taşınan ürünler konusunda bilgilendirmeleri ve süreçleri sıcaklık kontrolünü sağlayacak şekilde gerçekleştirmeleri zorunludur. Türkiye’de teknoloji konusundaki gelişmelere altyapı yenilikleri aynı hızda cevap verememektedir. Personel eğitimlerinin işletme içinde verilmesi özellikle sektöre yeni katılan işletmelerin personel bulmasını güçleştirmektedir. Elektrik kesintileri soğuk zincir kırılmalarının en önemli nedenidir. Bu bağlamda elektrik altyapısının güçlendirilmesi sektörün geleceği açısından olmazsa olmazdır. Araç ve depo eksiklikleri, yatırım maliyetlerinin yüksek olması, eğitilmiş personel bulmak konusundaki sıkıntılar, izleme ve takip sistemleri için gerekli altyapının sunulamaması soğuk zincir sektörünün darboğazlarını oluşturmaktadır.

Soğuk zincir sektöründeki eksiklikler nedeniyle yaşanan sorunlar müşterilerin istek ve beklentilerinin söz verilen düzeyde karşılanamaması müşterilerin işletmenin sunduğu önerilerden memnun olmamasına yol açmaktadır. Memnuniyetsizlik düzeyindeki artış ise müşteri değerinin olumsuz

etkilenmesine ve işletmelerin müşteri değeri yaratarak sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayamamalarına neden olmaktadır.

İşletmeler soğuk zincir sektöründeki eksikliklerin üstesinden gelmek için ilk olarak mevcut araç ve ekipmanların düzenli bakım-onarımlarını yaparak kurum içinde personel için teorik ve pratik eğitimler düzenlemektedirler. İzleme ve takip sistemlerindeki yenilikleri takip ederek iyileştirmeler yapmaktadırlar. Alternatif tedarikçileri değerlendirerek tedarikçi seçiminde daha hassas davranmaktadırlar. Olası yatırım fırsatlarını kaçırmamak için ülkedeki ve dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmektedirler.

SONUÇ

Soğuk zincir sektörü, teknolojiyi, standartları ve çevre koruma bilincini süreçleri ile bütünleştirmesi gereken sektörlerin başında gelmektedir. Teknoloji, süreçlerin verimlilik ve etkinliğini artırmakta, standartlar, olası sorunların belirlenmesine ve gerekli yaptırımların uygulanmasına olanak tanırken çevre koruma bilinci de atık yönetiminin etkinleştirilerek süreç boyunca ortaya çıkacak atığın en aza indirilmesini hedeflemektedir. Literatürde de belirtilen izleme ve denetleme sistemlerinin, kalite sistemlerinin ve çevre koruma sistemlerinin süt ürünleri sektöründe soğuk zincir süreçlerini inceleyen çalışmada da kritik önem taşıdığı saptanmıştır.

Soğuk zincir özellikler altyapı yetersizlikleri ve enerji kesintileri nedeniyle kırılmalara maruz kalmaktadır. Bu noktada hükümetlerin üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi ve enerji sürekliliği ile altyapı gereksinimlerini sağlaması gerekmektedir. Özellikle yatırım maliyetlerinin yüksek olması sektörde etkinliğini sürdüren işletmelerin yenileştirmeler yapmasını engellemektedir. Devletin sağlayacağı teşvik ve hibe programları ile işletmelere destek sağlaması sektördeki gelişmeyi hızlandırarak kaliteli işletme sayısını da artıracaktır.

Soğuk zinciri oluşturan süreçlerde gereken özen gösterilmezse tüketiciye öngörülen kalitede ürün ulaştırılmamaktadır. Sıcağa duyarlı taşımaya uygun taşıma araçları, depolar, perakende mağazalarındaki raflar önemli soğuk zincir yatırımlarıdır. Temelde araştırma sonucunda soğuk zincirin en zayıf halkalarının üretim aşamasından sonra ortaya çıkan süreçler olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle işletmeler üretim sonrasındaki soğuk zincir etkinliklerinde sürdürülebilir düşünceyi benimsediklerinde süreçlerini iyileştirerek rakiplere karşı rekabet üstünlüğü sağlamaktadırlar.

Soğuk zincir yönetiminde, soğuk zincirin kırılmasını engelleyecek her türlü önlemin ürün kalitesini ve gıda güvenliğini olumlu etkilediği belirlenmiştir. Bu durum soğuk zincir süreçlerini başarıyla yöneten işletmelerin rakiplerine karşı fark yaratmasına ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmesini sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksu, F., Kuşçuoğlu, M., & Varlık, C. (2011, Cilt:3). Gıda Lojistiğinde Soğuk Zincirin ve İzlenebilirliğin Önemi. *Dünya Gıda Dergisi*, s. 68-72.
- Babagolzadeh, M., Shrestha, A., Abbasi, B., Zhang, Y., Woodhead, A., & Zhang, A. (2020, Vol:80 No:102245). Sustainable Cold Supply Chain Management Under Demand Uncertainty and Carbon Tax Regulation. *Transport Research Part D*, s. 1-30.
- Basu, R., & Wright, N. J. (2008). *Total Supply Chain Management*. Oxford: Elsevier.
- Carter, C. R. (2008, Vol:38 No:5). A framework of sustainable supply chain management:moving toward new theory. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, s. 360-387.
- Ertuğ, B. (2020, 12 21). *Memorial*. Günlük Kalsiyum İhtiyacı için Süt Ürünlerinde 1-2-2 kuralı: <https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/gunluk-kalsiyum-ihhtiyaci-icin-sut-urunlerinde-1-2-2-kurali> adresinden alındı
- Espinosa, A. (2011). *Complexity Approach to Sustainability: Theory and Application*. River Edge-NJ: World Scientific Publishing Co.
- Federation, C. C. (2020, 12 24). *Cold Chain Federation*. <https://www.coldchainfederation.org.uk/what-is-the-cold-chain/> adresinden alındı
- Gallo, A., Accorsi, R., Baruffaldi, G., & Manzini, R. (2017, Vol:9 2044). Designing Sustainable Cold Chains for Long-Range Food Distribution: Energy-Effective Corridors on the Silk Road Belt. *Sustainability*, s. 1-20.
- Grober, U. (1999, Vol:48). Hans Carl Von Carlowitz:The Inventor of Sustainability. *Zeitonline Gesellschaft*, s. 1-6.
- Hoffmann, N. P. (2000, Vol:4 No:1). An Examination of the Sustainable Competitive Advantage Concept: Past, Present and Future. *Academy of Marketing Science Review*, s. 1-16.
- James, S. C., & James, J. (2010, Vol:43). The Food Cold-Chain and Climate Change. *Food Research International*, s. 1944-1956.
- Jevsnik, M., & Likar, K. (2006, Vol:17 No:2). Cold Chain Maintaining in Food Trade. *Food Control*, s. 108-113.
- Karhohaber. (2017, 18 08). *KargoHaber Taşımacılık Lojistik*. Tedarik Zincirinin En Kırılgan Halkası: Soğuk Zincir: <https://www.kargohaber.com/tedarik-zincirinin-en-kirilgan-halkasi-soguk-zincir-4240h.htm> adresinden alındı
- Kinoti, M. W. (2011, Vol:2 No:23). Green Marketing Intervention Strategies and Sustainable Development:A Conceptual Paper. *International Journal of Business and Social Science*, s. 263-273.
- Konseysi, U. S. (2017). *Türkiye Süt Sektör İstatistikleri Özet Raporu*. Ankara: Ulusal Süt Konseyi.
- Korkmaz, M., Baykara, S., & Akman, G. (2012, Sayı 28). İşletmelerde Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Sağlanması için Pazarlama ve Satış Stratejilerinin geliştirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, s. 1-16.
- Nakip, M. (2003). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve SPSS Destekli Uygulamalar*. Ankara: Seçkin.

- Peattie, K. (1999, Vol:7 No:2). Trapping Versus Sunstance in the Greening of Marketing Plan. *Journal of Strategic Marketing*, s. 131-148.
- Porter, M. E., & L nde, C. (1995, Vol:73 No:5). Green and Competitive: Ending the Stalemate. *Harvard Business Review*, s. 118-134.
- Seuring, S., & M ller, M. (2008, Vol:16). From a Literature Review to a Conceptual Framework for Sustainable Supply Chain Management. *Journal of Cleaner Production*, s. 1699-1710.
- Valazquez, L. E., Esquer, J., & Munuia, N. E. (2011, Vol:18 No:1). Sustainable Learning Organizations. *The Learning Organization*, s. 36-44.

ZİHİNSEL MUHASEBE: KURAMSAL BAKIŞ

Birol GÜVEN*

Özet

Genel olarak muhasebe, kuruluşların finansal nitelikteki işlemlerini ve olaylarını kaydeden, sınıflandıran, özetleyen ve raporlayan bir sistem olarak tanımlanmaktadır. İşletmeler para akışlarını, gelir-gider dengesini muhasebe sistemlerinde takip etmekte ve bu mali işlemleri farklı hesaplara kaydetmektedir. Aynı şekilde insanlar da zihinlerinde benzer bir muhasebe sistemi kullanmakta, finansal eylem ve kararlarını değerlendirmekte, sınıflandırmakta ve ayrı zihinsel hesaplara kaydetmektedir. İnsanın sahip olduğu bu muhasebe sistemi, beynimizin doğal olarak bildiği bir sistem olup akli (zihinsel) muhasebe olarak adlandırılmaktadır. Kahneman ve Tversky tarafından geliştirilen Beklenti Kuramı'nın tüketici kararları üzerindeki etkisini inceleyen Richard Thaler, zihinsel muhasebe (Mental Accounting) kavramını literatüre kazandırmıştır. Bu çalışma, zihinsel muhasebe konusunun kavramsal boyutunu sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmada zihinsel muhasebe yaklaşımı genel çerçevesiyle incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zihinsel Muhasebe, Davranışsal İktisat, Davranışsal Finans

MENTAL ACCOUNTING: THEORETICAL VIEW

Abstract

In general, accounting is defined as a system that records, classifies, summarizes and reports financial transactions and events of organizations. Companies follow their cash flows and income-expense balance in their accounting systems and record these financial transactions in different accounts. Likewise, people use a similar accounting system in their minds, evaluate and classify their financial actions and decisions, and record them in separate mental accounts. This accounting system owned by humans is a system naturally known by our brain and it is called mental accounting. Richard Thaler examining the effect of the Expectation Theory developed by Kahneman and Tversky on consumer decisions, introduced the concept of mental accounting to the literature. This study aims to present the conceptual dimension of mental accounting. In this context, the mental accounting approach is examined in general terms.

Keywords: Mental Accounting, Behavioural Economics, Behavioral Finance

*Arş.Gör. Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, birolgvn@gmail.com

GİRİŞ

Klasik (normatif) teoriler insanı her zaman rasyonellik kavramı ile özdeşleştirme çabasında olmuştur. Bu teorilere göre rasyonel birey, sahip olduğu kaynakları her zaman en iyi şekilde kullanan ve kişisel çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan kişi olarak tanımlanmaktadır. Bilhassa, felsefedeki mantıksal pozitivizmi kendilerine temel alan neoklasik iktisatçılar, ekonomi kuramlarında, insanın rasyonel olduğunu ve faydasını maksimize ettiğini varsaymışlardır (Camerer, 1999). Bu durum ise, neoklasik ekonomistlerin psikolojiyi göz ardı etmelerine sebep olmuştur.

Bireylerin her zaman rasyonel kararlar verdikleri varsayımına dayanan klasik ekonomi modellerinin geçerliliği, özellikle psikoloji ve sosyoloji bilim dallarından yararlanan davranışsal çalışmaların literatüre girmesiyle birlikte etkisini giderek kaybetmektedir. Davranışsal çalışmalar, öncelikle ekonomi bilim dalında büyük bir ivme kazanmış, sonrasında finans ve muhasebe alanlarında yapılan araştırmalarla devam etmiştir. Herbert Simon'ın çalışmaları davranışsal iktisadın temelini oluşturmuş, akabinde Simon'ın çalışmalarından etkilenen Kahneman ve Tversky (1979), Beklenti Teorisi'ni (Prospect Theory) ortaya koyarak davranışsal finansın ortaya çıkmasında çok önemli katkılar sağlamıştır. Kahneman ve Tversky tarafından geliştirilen Beklenti Kuramı'nın tüketici kararları üzerindeki etkisini inceleyen Richard Thaler (1980, 1985), zihinsel muhasebe (Mental Accounting) kavramını literatüre kazandırmıştır.

Zihinsel muhasebe, insanların işletmelere benzer bir biçimde finansal aktivitelerini değerlendirdikleri, gruplandırdıkları ve olaylara ilişkin kararlarını ayrı mental hesaplara kaydedip izledikleri bilişsel yollar olarak ifade edebilir. Nasıl ki işletmeler mali nitelikteki işlemlerini izlemek ve kaydetmek için farklı hesaplar kullanırlar, bireylerde yaptıkları her bir finansal işlem için zihinlerinde ayrı bir zihinsel hesap açıp söz konusu işlemi diğer işlemlerden bağımsız bir

şekilde değerlendirip izlerler. Bir sonuç zihinsel bir hesaba kaydedildikten sonra, söz konusu sonuca başka bir açıdan bakmak güçleşmekte ve bu durum ise bireyin kararlarını beklenmedik bir biçimde etkileyebilmektedir (Döm, 2003:111).

Çok sayıda ampirik çalışma (Hu, Li ve Run, 2014; Hayta, 2014; Gruener ve Hirschauer, 2016; Atik, Yılmaz ve Köse, 2018) bireylerin karar verirken zihinsel muhasebe yaptıklarını ve zihinsel muhasebenin bireylerin kararlarını etkilediğini tespit etmiştir. Smith ve Sinha (2000) yapmış oldukları çalışmada, fiyat ve ürün tutundurma kampanyalarının mağaza tercihi üzerine etkisini incelemiş ve tüketicilerin eş marjinal fayda sağlayan seçenekleri zihinsel muhasebe sürecinden geçirerek karar vermeye çalıştıklarını belirtmiştir. Rajagopal ve Rha (2009) insanların finansal aktiviteleri için yaptıkları gibi “zaman” için de zihinsel muhasebe oluşturduklarını, Hu, Li ve Ran (2014) yolcuların zihinsel muhasebe derinliğinin tek seferlik uçuşta uçuşun beklenen geliri üzerinde, çoklu uçuşlarda ise en uygun fiyatlar üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlemişlerdir. Gruener ve Hirschauer (2016) çalışmalarında, zihinsel muhasebenin çevresel vergilerin kurumsal bağlamında karar vermeyi etkileyip etkilemediğini ve nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışma sonucunda, zihinsel muhasebenin hem açıklama hem de davranışın koşullu tahmininde dikkate alınması gereken önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir.

Yerli literatürü incelediğimizde, zihinsel muhasebe konusuna genellikle davranışsal iktisat ve davranışsal finans alanlarındaki çalışmalarda bilişsel eğilimler başlığı altında kısaca değinilmiş olup, konuyla ilgili yeterli sayıda ampirik çalışma yapılmadığı görülmektedir. Sefil ve Çilingiroğlu (2011) insanların zihinlerini etkileyen anomaliler olarak ifade edilen durumlarda mali kararlar verirken zihinsel muhasebeden yararlandıklarını, Dalğar, Alparslan ve Binici (2012) kredi kullanımında gelecekteki sonuçları önemseme ve anlık

sonuçları önemsenme durumunu inceledikleri çalışmalarında bireylerin zihinsel muhasebe yaptıklarını vurgulamıştır. Hayta (2014) bireysel yatırımcıların finansal risk algısını etkileyen psikolojik etmenleri ve bu etmenlerin yatırım kararlarına olan yansımalarını incelediği çalışmada, yatırımcıların kararlarını zihinsel muhasebe sürecinden geçirdiklerini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Akçi (2017) çalışmada tüketicilerin kararlarında kaybın, indirim ve referans fiyat etkisinin olup olmadığı, zihinsel muhasebe yapıp yapmadıklarını incelemiştir. Araştırma sonucunda, tüketicilerin karar verirken zihinsel muhasebe yaptıkları ve kararlarını buna göre şekillendirdikleri tespit edilmiştir. Atık, Yılmaz ve Köse (2018) çalışmalarında, zihinsel kararların bazılarını ölçmek için 55 kişiye 18 sorundan oluşan bir senaryo uygulayarak tüketiciler veya yatırımcı tarafından yapılan zihinsel hataları göstermeye çalışmıştır. Sonuç olarak, bireylerin iki temel mental hesap üzerinden kararlarını aldıkları, bireysel yatırımcıların kazanç durumunda riskten kaçan, kayıp durumunda ise risk seven bir tutum içinde olduklarını tespit etmişlerdir. Özkan ve Özkan (2020) zihinsel muhasebenin finansal değerlendirmesini yaptıkları çalışmalarında, yatırımcıların rasyonel kararlar alamamalarında mental muhasebenin etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Bu çalışma, zihinsel muhasebe konusunun kavramsal boyutunu sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmada zihinsel muhasebe yaklaşımı genel hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, zihinsel muhasebenin gelişiminden ve bu teorinin ortaya çıkmasına zemin oluşturan davranışsal iktisat ve davranışsal finansın gelişiminden kısaca bahsedilmiştir. İkinci bölümde, zihinsel muhasebenin kavramsal çerçevesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, bazı bilişsel eğilimler (çerçeveleme etkisi, donanım etkisi, batık maliyet etkisi) ile zihinsel muhasebe arasındaki ilişkiye değinilmiştir.

1. Zihinsel Muhasebenin Gelişimi

Davranışsal çalışmalar, öncelikle ekonomi bilim dalında büyük bir ivme kazanmış, sonrasında finans ve muhasebe alanlarında yapılan araştırmalarla devam etmiştir. Davranış bilimlerinin etkisi altında kalan iktisat, davranışsal finansın ve zincirleme olarak bu iki alanda zihinsel muhasebenin çıkış noktası olmuştur. Bu nedenle, zihinsel muhasebenin gelişiminin ve çıkış noktasının iyi bir şekilde anlaşılması için öncelikle, davranışsal iktisat ve onun alt disiplini olan davranışsal finans alanlarının ortaya çıkış nedenleri ve duyulan hangi ihtiyaçlara binaen ortaya çıktıklarının açıklanması gerekmektedir. Bu bölümde davranışsal ekonomi ve davranışsal finansın gelişiminden ve bu gelişime katkı sağlayan bazı teorisyenlerden kısaca bahsedilmektedir.

Klasik ve neo-klasik ekonominin temel varsayımı olan homo economicus kavramı, ilk olarak Adam Smith'in 1776 yılındaki Milletlerin Zenginliği (The Wealth of Nations) isimli kitabında konu edilmiştir. Homo economicus kavramı, elindeki kıt kaynaklarla faydasını maksimize etmeye çalışan ve tamamıyla ve istikrarlı bir şekilde rasyonel davranış sergiledikleri varsayılan bireyleri ifade etmektedir. Başka bir anlatımla kavramsal olarak homo economicus, Beklenen Fayda Kuramı'nın (Expected Utility Theory) da esas aldığı rasyonel davranış varsayımının temelini oluşturmaktadır. Beklenen Fayda Teorisi'nin temelleri 1738 yılında Daniel Bernoulli tarafından atılan ve 1944 yılında ünlü ekonomistler John von Neumann ve Oscar Morgenstein tarafından ortaya konulan ve sonrasında Savage (1953) tarafından geliştirilen beklenen fayda maksimizasyonu yaklaşımına dayanmaktadır (Sefil ve Çilingiroğlu, 2011). Bu teori, insanların hesapladıkları beklenen faydalarını en üst seviyeye çıkaran seçimleri yaparak rasyonel davrandıkları varsayılmaktadır (Cameer, 1999:10576). Beklenen fayda kuramı, karar vericileri, rasyonel davranan ve bireysel çıkarlarını ön planda tutan bir anlayışla hareket eden varlıklar olarak

nitelemektedir. Diğer bir deyişle, Beklenen Fayda Teorisinde, bireyler karar verirken elde edecekleri faydayı maksimum kılmayı amaçladıkları varsayılır.

Tüm insanların her zaman rasyonel davranışlar sergilediğinden bahsedebilmek mümkün değildir oysaki. İnsanlar çevresiyle etkileşim içinde olan sosyal varlıklardır ve sahip oldukları kendilerine özgü kişilikleri, normları, inançları vb. etmenler insan davranışlarını yönlendirmektedir. Dolayısıyla, mevcut bir olaya karşı her insanın aynı tepkiyi vermesini beklemek pek olası değildir. Bu nedenle, bireylerin beklentilerin aksine rasyonel olmayan davranışlar gösterebilecekleri dikkate alınması gerekmektedir. Bu anlayış iktisat biliminde davranışsal çalışmaların çıkış noktası olmuştur.

Herbert Simon'ın (1955, 1956), çalışmaları davranışsal iktisadın temelini oluşturmaktadır. Davranışsal ekonomi alanında bir dönüm noktası olarak nitelendirilen çalışmalarında Simon, homo economicus yaklaşımındaki eksiklikleri ortadan kaldırmak amacıyla “sınırlı rasyonellik” (bounded rationality) kavramını literatüre kazandırmıştır. Bu kavram homo economicus kavramının aksine, bireylerin sınırlı bilgiye sahip oldukları ve bir defada bütün bilgileri analiz edemediklerinden her şeyi bilmelerinin gerçek dışı olduğunu ifade etmektedir (Eser ve Toigonbaeva, 2011). Oysaki geleneksel iktisadın rasyonel seçim kuramına göre bireyler faydalarını maksimize ederken, zararlarını minimize etmeye çalışmaktadırlar. Bu yaklaşımın her zaman geçerli olmadığı belirten Simon (sınırlı rasyonellik varsayımına göre), tam ve doğru bilgiye her zaman ulaşamadığından dolayı, bireylerin karar verirken birtakım buluşlardan faydalandıklarını vurgulamaktadır.

Herbert Simon'ın çalışmalarından etkilenen Kahneman ve Tversky (1979), Beklenti Teorisi'ni (Prospect Theory) ortaya koyarak davranışsal finansın temellerini oluşturmuştur. Geleneksel finans modellerine karşı oluşturulan Beklenti Teorisi, normatif yerine betimleyici analizi kullanılır ve olması

gereken ile ilgilenmeyip var olan ile ilgilenir (Döm, 2003). Betimleyici analiz bireylerin inanç ve tercihlerinin ne olması gerektiğiyle ilgilenmeyip ne olduğu üzerinde durur (Kahneman ve Tversky, 1984). Dolayısıyla Beklenti teorisi, insanlar karar verirken rasyonel davranışlar gösterir gibi bir varsayımdan yola çıkmak yerine, kişilerin yanlış inançları veya tercihleri olabileceğini ve bundan dolayı tam olarak rasyonel olamayacaklarını savunmaktadır (Ritter, 2003:430). Beklenti teorisi, risk ve belirsizlik durumunda karar verme teorisi olarak Beklenen Fayda Teorisine karşı bir alternatif olmuş ve bu teorinin yetersizliklerini ortaya koymuştur.

Kahneman ve Tversky tarafından geliştirilen Beklenti Kuramı'nın tüketici kararları üzerindeki etkisini inceleyen Richard Thaler (1980, 1985), zihinsel muhasebe (Mental Accounting) kavramını literatüre kazandıran isim olmuştur. Thaler (1980, 1985, 1990, 1999, 2008) bu konuda yapmış olduğu çalışmalar ve alana yaptığı katkılardan dolayı 2017 Ekonomi dalında Nobel ödülüne layık görülmüştür.

2. Zihinsel Muhasebenin Kavramsal Çerçevesi

Muhasebe genel olarak kuruluşların mali nitelikteki işlemlerini para ile ifade edilmiş şekilde kaydeden, sınıflandıran, özetleyip raporlayan ve sonuçlarını yorumlayıp analiz eden bir sistem olarak tanımlanmaktadır. (Sevilengül, 2016:3-6). Nasıl ki işletmeler para akışlarını, gelir-gider dengesini muhasebe sistemlerinde takip ediyor ve bu işlemleri ayrı muhasebe hesaplarına kaydediyorsa, aynı şekilde insanlar da zihinlerinde benzer bir muhasebe sistemi kullanmakta, karar ve eylemlerini farklı zihinsel hesaplara kaydetmektedirler. İnsanın sahip olduğu bu muhasebe sistemi, beynimizin doğal olarak bildiği bir sistem olup akli (zihinsel) muhasebe olarak adlandırılmaktadır.

Thaler (1999:183) "Mental Accounting Matters" adlı makalesinde, zihinsel muhasebeyi "bireyler ve hane halkı tarafından finansal aktivitelerini organize

etmek, değerlendirmek ve takip etmek amacıyla kullanılan bilişsel işlemler seti” olarak tanımlamaktadır. Zihinsel muhasebe bir anlamda mali aktiviteleri ve sonuçları kodlama ve değerlendirme yöntemidir. Başka bir ifadeyle, zihinsel muhasebe farklı finansal karar problemlerinin ayrı zihinsel hesaplarda izlenmesi ve kaydedilmesi eğilimidir. Zihinsel muhasebe teorisine göre, her bir eylem, karar ve sonuç zihinde farklı zihinsel hesaplarda izlenir. Bireyler mali kararlar alırken ve bunları değerlendirirken zihinsel muhasebeden faydalanmaktadır. Örneğin; ev almak için para biriktiren ve bu parayı bankada vadeli mevduat hesabında tutan bir kişinin, araba almak amacıyla kredi çektiğini düşünelim. Bu kişinin biriktiriş olduğu paranın faiz getirisi, araba almak için çektiği kredinin faiz giderinden daha düşük olmasına rağmen söz konusu bu kişi, yine de ev için biriktirmiş olduğu parayı, araba almak için harcamayı istemeyecektir. Gerçek hayatta birçok kişi için geçerli olan bu durum, kişinin zihninde araba ve ev için iki farklı hesap açarak, ev almak için biriktirdiği bu parayı zihnindeki muhasebe sisteminde ev hesabında tutmasından kaynaklanmaktadır (Sefil ve Çilingiroğlu, 2011).

Thaler (1985:199) zihinsel muhasebe kavramını açıklarken verdiği örnek olaylardan biri şu şekildedir: “Bay ve Bayan L ile Bay ve Bayan H kuzeybatıya balık avlamaya gitmişler ve bir miktar somon balığı yakalamışlardır. Tutmuş oldukları bu balıkları paketleyip, bir havayolu firması vasıtasıyla evlerine göndermişler, fakat aktarma esnasında balıklar kaybolmuştur. Bu durumdan dolayı havayolu firmasından 300\$ tazminat alan çiftler, bu parayla bir restoranda akşam yemeği yiyip, 225\$ harcamışlardır. Bu kişiler daha önce bir restoranda hiç bu kadar para harcamamışlardır”.

Yukardaki durumda çiftler havayolu firmasından gelen 300\$’lık tutarı “beklenmedik kazanç” ve “yemek” olarak zihinsel hesaplarına kaydetmiştir. Bu nedenle, beklenmedik kazanç olarak zihinsel hesaba kaydedilen bu tutarın

büyük bir kısmını (%75'ni) abartılı bir akşam yemeğine harcamışlardır. Ancak, söz konusu çalışmada her bir çift yıllık maaşlarında 150\$ tutarında bir artış elde etselerdi, çiftlerin akşam yemeği için 225\$ ödeme yapmayacakları ve böyle abartılı bir akşam yemeği gerçekleşmeyeceği vurgulanmaktadır. Söz konusu durumda, bireylerin ekonomi teorisinin değiştirilebilirlik (fungibility) ilkesini ihlal ettiği görülmektedir (Thaler, 1985:200).

Thaler (1999:184) bireylerin ve hane halkının davranışlarına ilişkin gözlemlerden yola çıkarak zihinsel muhasebe teorisinin üç temel bileşeni olduğunu belirtmiştir:

- İlk bileşen, sonuçların nasıl algılandığını ve tecrübe edildiğini, kararların alınış şeklini, yani kararların nasıl alındığı ve değerlendirildiği süreçlerini kapsamaktadır. Zihinsel muhasebe sistemi hem önceden tahmin edilen hem de geçmişe dönük fayda-maliyet analizleri için gerekli olan girdileri sağlamaktadır.
- Zihinsel muhasebenin ikinci temel bileşeni, aktivitelerin belirli hesaplara atanmasını içermektedir. Fonların kaynakları ve bu kaynakların kullanım yerleri işletmelerin muhasebe sistemlerinde olduğu gibi akli muhasebe sistemlerinde de sınıflandırılmaktadır. Giderler, kategoriler şeklinde gruplandırılmakta (yiyecek, giyecek, vs.) ve harcamalar açık veya gizli bütçeler tarafından kısıtlanmaktadır. Giderlerde olduğu gibi gelirler de benzer bir şekilde sınıflandırılmaktadır; nakit akışları (düzenli gelir veya olağandışı gelirler) ve sahip olunan varlıklar (eldeki nakit para, gayrimenkul, emekli geliri, vs.)
- Zihinsel muhasebenin son bileşeni ise, hesapların ne sıklıkta değerlendirildiği ile ilgilidir. Hesaplar, günlük, haftalık, yıllık olarak dengelenebilmekte ve dar ya da geniş olarak tanımlanabilmektedir.

Zihinsel muhasebenin bu bileşenleri ekonomik teorinin değiştirilebilir olma ilkesini ihlal etmektedir. Sonuç olarak zihinsel muhasebe, bireylerin kararlarını ve seçimlerini etkilemektedir (Sefil ve Çilingiroğlu, 2011:256).

Benzer şekilde, Goldberg ve Nitzsch (2001:35) çalışmalarında zihinsel muhasebeyi vermiş oldukları farklı bir örnek ile açıklamışlardır. Söz konusu örnekte iki durumdan bahsedilmektedir:

Durum 1: Bir konser için 150\$'lık bir ödeme yapıp bilet aldınız. Etkinlik günü konser alanına geldiğinizde biletinizi kaybettiğinizi fark ettiniz. Bilet gişesinden tekrardan 150\$ ödeyerek yeni bir bilet alır mısınız?

Durum 2: Bir konser için 150\$ tutarında bir bilet için rezervasyon yaptırdınız, fakat henüz ödeme yapmadınız. Etkinlik günü konser alanına geldiğinizde rezervasyon yaptırdığınız bilet için ayırdığınız 150\$'ı kaybettiğinizi fark ettiniz. Böyle bir durumda, 150\$ verip rezervasyon yaptırdığınız bileti alır mısınız?

Yukarıdaki söz konusu iki durum dikkatli bir şekilde incelendiğinde, iki durumun da benzer olduğu görülmektedir. Her iki durumda da bireyin tutarsal kaybı 150\$'dır. Ancak araştırma sonucunda, bireylerin birinci durumda tekrar bir bilet almaktan çekindikleri, buna karşın ikinci durumda 150\$ ödeme yaparak bilet aldıkları tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak, bireylerin benzer durumlar için sergilemiş oldukları farklı davranışları şu şekilde açıklanabiliriz: Birinci durumda, birey zihindeki muhasebe sisteminde, konser için zaten 150\$ ayırmış ve zihinsel hesaba kaydetmiştir. Dolayısıyla, bileti kaybettiğinde tekrardan yeni bir bilet almak istememektedir. Fakat ikinci durumda bilet için rezervasyon yapılmış, dolayısıyla bireyin zihninde yaptığı muhasebe kaydına göre fiziksel olarak henüz konser için bir bilet alınmamış ve ödeme yapılmamıştır. Kaybedilen 150\$'lık tutar zihinsel hesapların hayali dengesini etkilememektedir. Bu nedenle, araştırmaya konu olan bireyler 150\$ ödeyerek bilet almayı tercih etmişlerdir. Söz konusu her iki durumda da tutarsal kayıp

aynı olmasına rağmen sergilenen davranışlar ve buna bağlı olarak sonuçlar farklı çıkmıştır.

Katılımcıların davranışlarındaki söz konusu tutarsızlık şu şekilde de açıklanabilir. Her iki senaryoda karar vericiler zihinsel muhasebe sistemlerinde, söz konusu finansal aktiviteleri için ‘konser hesabı’ ve ‘nakit hesabı’ gibi mental hesaplar tutmaktadırlar. Konseri dinleme, dinletisi süresince konser hesabının alacak kısmına kaydedilen müzikten hoşlanma, haz ve eğlenme gibi pozitif bir değer sunmakta ve bu pozitif değer bilet fiyatının karşılığı olarak düşünülmektedir. Birinci durumda bilet için yapılan ödeme konser hesabının alacak kısmına kaydedilmektedir. Yeniden bir bilet alınması nakit hesabın borç kısmını arttıracaktır, dolayısıyla konserin maliyeti 300\$’a çıkacaktır ve yeni bir bilet alımına karşı isteksizlik bu durumdan kaynaklanabilir. İkinci durumda ise kaybedilen 150\$ herhangi bir zihinsel hesaba ait değildir. Kaybedilen bu para konser hesabının hayali dengesini etkilememektedir, çünkü konser için henüz ödeme yapılmamış ve zihinsel hesaba kaydedilmemiştir. Dolayısıyla bireyler konser için ikinci bir bilet almayı tercih etmektedir (Goldberg ve Nitzsch, 2001:36).

Thaler’ın zihinsel muhasebe teorisi, beklenti teorisinin bir bileşenidir ve bu teorisinin uygulama boyutunu oluşturmaktadır. Beklenti teorisinin değer fonksiyonundan yola çıkan Thaler (1999:186-187), bireylerin kendilerini olabildiğince mutlu edebilmek amacıyla çıktılarını kodladıklarını belirtmektedir. Buna göre, x ve y gibi iki çıktı için; $v(x+y) > v(x) + v(y)$ ise (birleştirilmiş değerlendirme ayrı değerlendirilenden daha büyük bir değer üretiyorsa) bireyler çıktılarını birleştirme eğilimindedir. Buna karşın, $v(x+y) < v(x) + v(y)$ durumu söz konusu ise (birleşik değerlendirme daha düşük değer üretiyorsa), bireyler çıktılarını ayrı ayrı değerlendirmeyi tercih etme eğilimindedir. Thaler bu durumu “hedonik çerçeveleme” (hedonic framing) kavramını kullanarak açıklamış ve şu şekilde

örneklendirmiştir: Thaler (1999:187) çalışmasında, insanlara 50\$ ve 25\$ kazandıran iki ayrı piyangoyu mu yoksa 75\$ kazandıran tek bir piyangoyu mu tercih edersiniz diye sormuştu. Beklenen Fayda Teorisi'ne göre, bu iki seçeneğinde çıktısı aynı olduğundan dolayı insanlar ikisi arasında farksız kalacaklardır. Fakat çalışmanın sonucunda, insanların %64'ü 50\$ ve 25\$ kazandıran iki ayrı piyangoyu tercih etmiş ve iki kez kazanmanın kendilerini daha mutlu edeceğini belirtmişlerdir.

Diğer yandan, bireylerin sahip oldukları zihinsel muhasebe sistemi, irrasyonel finansal kararlar almalarına sebep olabilmektedir. Farklı işlemlerin ayrı mental hesaplara kaydedilmesi ve bu hesapların birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesi bireylerin zamanlama ve menkul kıymet seçimi gibi konularda hatalı kararlar vermelerine neden olabilmektedir (Hayta, 2014). Geleneksel portföy teorisi, portföyde yer alan yatırım araçlarının getirileri arasındaki korelasyonu dikkate almamakta ve sadece portföy çeşitlendirilmesine gidilerek risk faktörünün azaltılabileceğini savunmaktadır. Burada temel amaç, riskin dağıtılması yoluyla yatırımcının maksimum faydayı sağlamasıdır ve buna ulaşmanın yolu ise, portföy içerisindeki varlıkların sayısını arttırarak çeşitlendirme yapmaktır. Buna karşın Modern Portföy Teorisi ise, portföyde yer alan yatırım araçları arasındaki ilişkinin derecesi ve yönünün de riski azalttığı yönünde etkili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, düşük riskli bir yatırım portföyü oluşturabilmek için yatırım araçları arasındaki korelasyonun ve değişim katsayısının dikkate alınması gerekmektedir. Fakat zihinsel muhasebe, yatırımcıların riski azaltmada önemli bir araç olan yatırım araçları arasındaki korelasyondan yararlanmalarını güçleştirmektedir. Yatırımcılar yapmış oldukları yatırımları bir bütün olarak analiz etmek yerine her bir yatırımı ayrı zihinsel hesaplarda farklı şekillerde kategorize ederek bir mental muhasebe oluşturmuş olmaktadır. Başka bir deyişle, bireyler yaptıkları her bir yatırımı

ayrı olarak değerlendirmekte, her bir yatırım için farklı bir zihinsel hesap açmakta ve bu mental hesaplar arasındaki etkileşimi ve ilişkiyi ihmal etmektedirler. Dolayısıyla bu durum, risk kavramının yanlış algılanmasına ve düşük çeşitlendirmeye yol açarak yatırımcıların yüksek riskler ile düşük getirilere ve hatta kayıplara maruz kalmalarına neden olabilmektedir (Nofsinger, 2001). Böylece, finansal eylemler organize edilirken mental hesaplar arasında kaynak dağıtımının etkin şekilde yapılamaması sebebiyle etkin bir portföy yönetimi gerçekleştirilememektedir (Sefil ve Çilingiroğlu, 2011:257).

Sahip olduğumuz hisse senetlerimiz içerisinde kötü performans gösterenleri elde tutmamızın bir nedeninin zihinsel muhasebe olduğunu söyleyebiliriz (Nofsinger, 2001:48). Shefrin ve Statman (1985) yürütmüş oldukları çalışmalarında, “pişmanlıktan kaçınma” (avoiding regret) ve “övünç arayışı” (seeking pride) gibi kavramlardan bahsederek, bu iki güçlü insani hissin bireylerin davranışlarını ve kararlarını etkilediğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla, yatırımcıların iyi performans gösteren hisse senetlerini kısa süre içinde satarken, değer kaybedenleri gereğinden uzun süre elde tutmalarının başka bir sebebinin bu iki duygu olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, yatırımcı hisse senedi satın aldıktan sonra hisse senedinin fiyatında bir düşüş olduğunda, hisse senedini satmak yerine elinde tutma eğilimindedir. Çünkü yatırımcı, vermiş olduğu yanlış karar sonucunda hissetmiş olduğu kötü duygudan kaçınmak istemektedir (Baker ve Nofsinger, 2002:107). Böylece, kötü performans gösteren pay senetlerini satmayarak bireyler zararlarını realize etmiş olmuyorlar. Bireyler önceden almış oldukları kararlar nedeniyle acı çekiyorlarsa, bu durum bir pişmanlığın göstergesi iken, mutluluk duymaları durumunda bu bir gururu ifade etmektedir. Yatırımcılar sahip oldukları pay senetlerini satmaya karar verdiklerinde, hisse senedinin ilk satın alma fiyatından

etkilenmektedirler ve bu etkilenme durumu insanları pişman olmaya yönlendirmektedir (Barak, 2008). Ayrıca, bu durum literatürde, insanların almış oldukları kararlar ile ilgili olarak duygularını ifade eden yatkınlık (eğilim) etkisi (disposition effect) kavramı ile açıklanmaktadır (Shefrin ve Statman, 1985). Zihinsel muhasebe, yatırımcıları yatkınlık etkisi ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Sonuç olarak, her aktiviteyi farklı zihinsel hesaplarda tutma, bireylerin hedeflerindeki ilerlemeyi kolayca ölçümleyebilmelerine olanak tanırken, başka bir dizi negatif sonuçlara zemin teşkil edebilmektedir (Baker ve Nofsinger, 2002). Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, zihinsel muhasebe Etkin Piyasalar Hipotezi'nin zayıf yönlerini vurgulamaktadır. Çünkü piyasa değerleri yalnız mevcut bilgiler ışığında değil, aynı zamanda bireylerin ilgili bilgileri nasıl analiz edip süzgeçlerinden geçirdiklerine göre belirlenmektedir.

3. Zihinsel Muhasebe ve Bilişsel Eğilimler

3.1. Donanım Etkisi (Endowment Effect)

İktisat teorisinde fırsat maliyeti* cepten yapılan harcamalara eşdeğer olarak değerlendirilmektedir. Fakat bu ifade ile bağdaşmayan davranışlar söz konusu olup, bu gibi davranışların açıklanmasında değer fonksiyonu (value function) yaklaşımından faydalanılmaktadır. Değer fonksiyonuna göre, kayıplar kazançlara oranla daha büyük bir ağırlıkla değerlendirilmektedir (Davut, 1997). Cepten yapılan harcamaları kayıp, fırsat maliyeti ise vazgeçilen kazanç olarak tasavvur edildiğinde, değer fonksiyonu yaklaşımına göre fırsat maliyeti cepten yapılan harcamalara kıyasla daha düşük bir şekilde ağırlıklandırılmaktadır. Fırsat maliyetinin ağırlığının altında ağırlıklandırılmasına 'donanım etkisi' denilmektedir (Thaler, 1980:44).

* Fırsat (alternatif) maliyeti; bir karar verirken vazgeçmek zorunda olduğumuz en iyi alternatif olarak tanımlanabilir.

Mental muhasebede, donanım etkisiyle birlikte bireylerin kayıplardan kaçındığı belirtilmektedir. Donanım etkisi, bireylerin sahip oldukları bir objeyi satmak için talep ettikleri bedelin, o nesneyi elde etmek için ödemek istedikleri bedelden daha fazla olacağını ifade etmektedir (Thaler, 1980). Donanım etkisini yaklaşımını Thaler'ın (1980:43) çalışmasında yer alan bir örnek olay yardımıyla açıklamaya çalışalım: “Bay H bahçesinin çimlerini kendisi biçmektedir. Komşusunun oğlu Bay H'nin bahçesinin çimlerini 8\$'a biçebilecektir. Bay H ise komşusunun aynı büyüklükte bahçesini 20\$'a biçmeyi kabul etmemektedir.”

Bay H komşusunun bahçesini 20\$'a biçmeyi kabul etmediğinde, 20\$'lık bu tutar vazgeçilen kazanç olarak nitelendirilebilir. Bay H ise komşusunun oğluna bahçe biçme bedeli olarak ödemesi söz konusu olan 8\$'lık tutar ise kayıp olarak nitelendirilebilir. Donanım etkisi sebebiyle vazgeçilen kazançlar, kayıplara kıyasla daha düşük bir ağırlıkla ağırlıklandırılmaktadır.

Knetsch ve Sinden (1984) tarafından yürütülen bir çalışmada katılımcılara ya 2\$ ya da piyango bileti verilmiştir. Bir süre sonra her katılımcıya parayı bilet ile, bileti para ile değiştirme fırsatı verilmiştir. Söz konusu katılımcılardan çok az sayıda kişi değiştirmeyi kabul etmiştir. Bu gibi davranışlara donanım etkisi yaklaşımıyla açıklama getirilebilmektedir.

Kahneman, Knetsch ve Thaler (1991:196) tarafından yürütülen bir çalışmada donanım etkisi konusu araştırılmıştır. Birinci grup katılımcıya (satıcılar (sellers)) kahve fincanı verilerek söz konusu fincanı 0,25\$ ve 9,25\$ fiyat aralığında, satmak isterlerse, kaçta satabilecekleri sorulmuştur. İkinci grup katılımcıya (alıcılar (buyers)) kahve fincanı verilmeden bu fincanı kaçta alabilecekleri sorulmuştur. Üçüncü gruba (tercih ediciler (choosers)) ise kahve fincanı verilmemiş, fakat fincan ya da para arasında bir tercih yapabilecekleri söylenmiştir. Birinci gruptaki katılımcılar fincanın ortalama fiyatı için 7,12\$ değer biçerken, ikinci gruptaki katılımcılar için bu değer ortalama 2,87\$,

üçüncü gruptakiler için bu değer ortalama 3,12\$ olarak ortaya çıkmıştır. Bu örnekte donanım etkisi açık biçimde görülmektedir. Sonuç olarak, satıcıların belirlediği fiyat alıcıların belirlediği fiyattan daha yüksek olmuştur. Birinci gruptaki katılımcılar fincanı satmaya karar verdiklerinde, bu kişiler için fincan bir kayıp olarak algılanmıştır. Çünkü katılımcılar kahve fincanının kendilerine ait olduğunu hissetmişler ve kayıptan kaçınmaya çalışmışlardır.

3.2. Batık Maliyet Etkisi (Sunk Cost Effect)

Batık maliyet, “geçmişte katlanılmış olan, kısmen veya tamamen geri alınması olanağı kalmamış bulunan maliyetler” olarak tanımlanmaktadır (Altuğ, 2015:31). Tüketicinin ürünü tüketmeden önce ödeme yapmış ve sonradan bu ürünü beğenmemesi veya fikrini değiştirmesi gibi durumlarda söz konusu ürünün iadesi yapılamıyorsa tüketici batık maliyet ile karşılaşmaktadır. Örneğin; bir tiyatro bileti için ödeme yapıp, sadece bir bölümünün izlenmesi durumunda bilet parasının bir bölümünün geri iade edilmemesi gibi. Geleneksel iktisat kuramına göre, tüketici kararlarında sadece marjinal maliyet ve faydalar dikkate alınmakta ve batık maliyetlerin bireylerin vereceği kararları etkilemesi söz konusu olmamaktadır (Arkes ve Blumer, 1985). Oysaki tüketici davranışlarında batık maliyetlerin dikkate alınması gerektiğini ve “batık maliyet etkisi”nin bireylerin kararlarını etkilediğini belirten çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Nofsinger (2001:83) batık maliyet etkisini, “bireylerin kararlar alırken geçmişte yapmış oldukları tercihlerinin, şimdi ve gelecekte verecekleri kararlarına olan etkisi” şeklinde tanımlamaktadır.

Batık Maliyet Etkisi, zihinsel muhasebenin önemli unsurlarından biridir. Thaler (1980:47) bir mal veya hizmetin kullanım hakkı için ödeme yapılması, bu malın değerlendirilme oranını artıracaklarını belirtmekte ve bu durumu batık maliyet etkisi olarak adlandırmaktadır. Bu yaklaşımı Thaler’ın (1980:47) çalışmasında vermiş olduğu bir örnek ile açıklayalım:

“Bir aile evlerinden 60 mil uzaklıkta oynanacak olan bir basketbol maçını izlemek amacıyla 40\$’ tutarında bir ödeme yaparak maç biletlerini satın alıyor. Ancak maçın oynanacağı gün çok yoğun bir kar fırtınası başlıyor. Olumsuz hava koşullarına karşın aile yine de basketbol maçına gitmekte ısrar ediyor ve maça gidiyorlar. Fakat maç biletleri söz konusu aileye hediye olarak verildiğinde, kötü hava koşullarında basketbol maçına gitmeyip evde kalmayı tercih ediyorlar.”

Örnek olayda görüldüğü gibi, her iki senaryoda da biletin tutarsal değeri aynı olmasına karşın, aile farklı davranış sergilemektedir. Çünkü, olayların akli muhasebe sisteminde farklı zihinsel hesaplara kaydedilmesi (örneğin; ödeme hesabı, hediye hesabı gibi.) ailenin farklı davranış sergilemesine neden olmaktadır. Aile 40\$’lık bir ödeme yapıp maç biletini satın aldığı anda zihninde bir hesap açmaktadır. Aile maça gidemediği takdirde maçı alacakları hazdan yoksun olarak bu hesabı kapatmakta ve kayıp olarak algılamaktadır. Aile, bu kaybın neden olacağı duygusal acıdan kaçınmak için kötü hava koşullarına rağmen maça gitmekte ısrarcı olmaktadır. Buna karşın, maç biletleri aileye hediye olarak verildiği zaman, zihinde açılan hesap herhangi bir fayda veya kayıp içermeden geri kapatılmakta ve aile maça gitmek yerine evde kalmaktan yana tavır sergilemektedir. Bu durum zihinsel muhasebe kuramının önemli unsurlarından biri olan “Batık Maliyet Etkisi” yaklaşımının bir göstergesidir. Arkes ve Blumer (1985) çalışmalarında, batık maliyet konusu ile ilgili olarak tiyatrodaki sezonluk bilete sahip olan kişilerin, indirim yapılan başka bir gruptaki kişilere kıyasla tiyatro oyunlarına daha düzenli olarak gittiklerini vurgulamıştır. Kahneman ve Tversky (1984:347) yürüttükleri çalışmada, yapmış oldukları uygulama ile konuyu daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır:

“**Problem 1** (N=200): Bir oyunu izlemeye karar verdiğiniz ve bu oyun için bilet başına 10\$ ödeme yaptığımızı düşünün; tiyatroya girdiğiniz anda bileti

kaybettiğinizi fark ettiniz, koltuklar numaralanmamış ve biletin yeniden çıkarılması mümkün değildir.”

Bu durumda başka bir bilet için 10\$ daha öder misiniz?

Evet (%46), Hayır (%54)

Problem 2 (N=183): Bilet ücretinin 10\$ olduğu bir oyunu izlemeye karar verdiğinizi düşünün; tiyatroya girdiğiniz anda bilet için ayırmış olduğunuz 10\$'ı kaybettiğinizi fark ettiniz.

Bu durumda hala oyun için 10\$ verir misiniz?

Evet (%88), Hayır (%12)”

Her iki durumda da bireyin tutarsal kaybı 10\$'dır. Ancak araştırma sonucunda, 200 katılımcının %54'ü birinci durumda tekrar bir bilet almaktan çekindikleri, buna karşın ikinci durumda katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%88'inin) 10\$ ödeme yaparak bilet aldıkları tespit edilmiştir. Örnekte, ilk durumda bireyler ödemiş oldukları 10\$'ı oyunun karşılığı olarak görmüş ve fazladan bir 10\$'lık ödemeyi kabul edilebilir bulmamışlardır. Fakat katılımcıların çoğu nakit paranın kaybını oyun ile bağdaştırmamış ve 10\$ ödeyerek bilet almışlardır. Söz konusu her iki durumda da tutarsal kayıp aynı olmasına rağmen sergilenen davranışlar ve alınan kararlar farklı olmuştur.

Davranışsal iktisat yaklaşımları içerisinde test edilen son yaklaşımlardan biri batık maliyet hatasıdır. Tversky ve Kahneman (1974) ve Thaler'in (1980) yaptıkları çalışmalarında vurguladıkları üzere, bireyler ödemeyi kendileri yaptıkları zaman o ürünü kullanamazlar ise, söz konusu ürün için ödedikleri parayı batık maliyet olarak düşünmektedirler. Fakat tutarsal olarak aynı kaybı, ürünün bedelini kendileri ödemediklerinde ise batık maliyet olarak düşünmemektedirler ve böylece batık maliyet hatası oluşmaktadır. Başka bir anlatımla, bireyler ödedikleri paranın karşılığında bekledikleri hizmeti alamadıklarını düşündükleri zaman batık maliyet oluşmaktadır. Fakat batık

maliyetin tutarsal olarak eşdeğeri başka bir kayıp aynı ürün için söz konusu olduğunda, maddi olarak eşit tutarda kayıp söz konusu olmasına karşın, bireyler bunu batık maliyet olarak algılamaktadırlar ve bundan dolayı batık maliyet hatası oluşmaktadır. Geleneksel ekonomi modeli, batık maliyetlerin karar vermede herhangi bir etkisi olmadığını savunurken, buna karşın bu bölümde belirtilen çalışmalarda da vurgulandığı üzere bu maliyetler bireylerin algı ve tercihlerini etkilemektedir.

3.3. Çerçeveleme Etkisi (Framing Effect)

Bireylerin aktiviteleri ile ilgili her bir sonucu birlikte mi yoksa ayrı ayrı olarak mı değerlendirdiklerine ilişkin soru zihinsel muhasebeye ilişkin asli konulardan birisidir. Esas itibarıyla bu soru, zihinsel muhasebenin önemli etmenlerinden çerçeveleme etkisi (veya dar çerçeveleme (narrow framing)) kavramına atıfta bulunmaktadır. Kahneman ve Lovallo (1993:19) bu kavramı “insanlar karar problemlerini birer birer ele alma eğilimindedirler ve genellikle mevcut problemi askıya alınabilecek diğer seçeneklerden ve benzer kararlar almak için gelecekteki fırsatlardan soyutlarlar” şeklinde açıklamışlardır. Çerçeveleme etkisi, “aynı problemin farklı şekillerde çerçevesinde, karar alma algısını yöneten psikolojik prensiplerin ve çıktılarının öngörülebilir değişiklikler gösterdiklerini” ifade etmektedir (Sefil ve Çilingiroğlu, 2011:255). Başka bir anlatımla dar çerçeveleme, bireylerin bir karar problemini değerlendirirken yalnızca söz konusu probleme odaklanıp, var olan problemi diğer seçeneklerden ayrı tutma eğiliminde olmaları anlamına gelmektedir. Tversky and Kahneman (1986: 255-256) çalışmalarında çerçeveleme etkisini aşağıdaki karar problemleri ile açıklamışlardır:

Karar (i): Aşağıdaki iki seçenekten birini tercih ediniz.

A: 240\$ kesin kazanç

B: %25 olasılıkla 1.000\$ kazanç ve %75 olasılıkla 0 kazanç

Karar (ii): Aşağıdaki iki seçenektan birini tercih ediniz.

C: 750\$ kesin kayıp

D: %75 olasılıkla 1.000\$ kayıp ve %25 olasılıkla 0 kayıp

Araştırma sonucunda, birinci karar probleminde katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%84'ü) A seçeneğini, %16'sı ise B seçeneğini tercih etmiştir. İkinci karar probleminde ise katılımcıların %13'ü C seçeneğini tercih ederken, %87'si ise D seçeneğini tercih etmiştir. Bu sonuçlardan hareketle, bireylerin her bir karar problemini ayrı ayrı değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Seçenekler uygun olduğunda yani kazanç söz konusu olduğunda bireylerin riskten kaçınan bir tutum sergilediklerini, bunun tersi durumda ise yani kayıp söz konusu olduğunda risk arayıcı bir tavır takındıklarını söyleyebiliriz. Oysaki A ile D seçenekleri ve B ile C seçenekleri birlikte düşünüldüğünde, aşağıda da ifade edildiği gibi, bireylerin A ve D seçeneğinde daha yüksek tutarda kayıp ve daha düşük tutarda kazanç, B ve C seçeneğinde ise daha yüksek tutarda kazanç ve daha düşük tutarda kayıp elde edecekleri aşikardır. Söz konusu bu durum, çerçeveleme etkisinin bir sonucudur.

A & D: %25 olasılıkla 240\$ kazanç ve %75 olasılıkla 760\$ kayıp

B & C: %25 olasılıkla 250\$ kazanç ve %75 olasılıkla 750\$ kayıp

Tversky ve Kahneman (1981;453) çalışmalarında katılımcılar üzerinde uyguladığı aşağıda belirtilen olay örgüleri ile çerçeveleme etkisinin değişimlerini test etmiştir:

“Problem 1 [N=152]:

ABD'nin 600 kişinin ölümüyle sonuçlanacağı tahmin edilen olağandışı bir Asya hastalığı salgınına hazırlandığını hayal edin. Bu hastalıkla mücadele etmek için iki alternatif program önerilmektedir. Programların sonuçlarının kesin bilimsel tahminlerinin aşağıdaki gibi olduğunu varsayalım:

Eğer A Programı uygulanırsa, 200 kişi kurtarılacak [%72]

Eğer B Programı uygulanırsa, 1/3 olasılıkla 600 kişi kurtarılacak ve 2/3 olasılıkla kimse kurtarılamayacak [%28]

Hangi programı tercih edersiniz?"

Katılımcıların çoğunluğu (%72) A seçeneğini tercih etmişler ve risk almaktan kaçınmışlardır. Yani, kesin olarak 200 kişinin kurtarılması seçeneği yanıtlayıcılara daha cazip gelmiştir. Yanıtlayıcıların %28'i ise B programını tercih etmişlerdir. Oysaki bu seçenekte de beklenen değer 200 kişiye denk gelmektedir.

İkinci bir grup katılımcıya aynı problem program alternatifleri değiştirilerek şu şekilde sorulmuştur:

“Problem 2 [N=155]:

Eğer C Programı benimsenirse 400 kişi ölecek [%22]

Eğer D Programı benimsenirse 1/3 olasılıkla kimse ölmeyecek ve 2/3 olasılıkla 600 kişi ölecek [%78]

Hangi programı tercih edersiniz?"

Seçenekleri değerlendiren yanıtlayıcıların %78 'i D programını tercih ederken, %22'si C programını seçmiştir. Başka bir deyişle, katılımcıların çoğunluğu risk almış ve 400 insanın kesin ölümü, 2/3 olasılıkla 600 insanın ölümünden daha az kabul edilebilir bulunmuştur.

Yukarıdaki iki problemden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz; kazançların söz konusu olduğu seçeneklerde bireyler risk almaktan kaçınmışlar, fakat kayıpların söz konusu olduğu seçeneklerde bireyler risk almayı tercih etmişlerdir. Bu iki problemde de sunulan seçeneklerin beklenen fayda değeri eşit olmasına rağmen, problemin çerçevesi hem cevapları hem de risk alıp veya almama kararını etkilemiştir.

Kayıpların vermiş olduğu üzüntü hissi, kazançların vermiş olduğu memnuniyet duygusundan daha yüksek olduğundan dolayı herhangi bir tercihte kayıplara

dair dikkat çeken bir çerçeve, söz konusu seçimi daha az seçici yapmaktadır (Rabin, 1998:44). Bir karar potansiyel kazanç içerdiğinde, bireyin zihinsel sisteminde ödül takip sistemi devreye girerken, kayıp olasılığı ihtiva eden bir karar alındığında kayıptan kaçınma mekanizması etkinleşmektedir. Sonuç olarak problemin içeriği ve yapısı karar vericilerin yargı ve seçimlerini etkilemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, zihinsel muhasebe yaklaşımı teorik bilgiler ışığında genel çerçevesiyle sunulmaya çalışılmıştır. Zihinsel muhasebe farklı finansal karar problemlerinin ayrı zihinsel hesaplarda izlenmesi ve kaydedilmesi eğilimidir. Zihinsel muhasebe bir anlamda mali aktiviteleri ve sonuçları kodlama ve değerlendirme yöntemi olarak ifade edilebilir. Zihinsel muhasebe teorisine göre, her bir eylem, karar ve sonuç zihinde farklı zihinsel hesaplarda izlenir ve bireyler mali kararlar alırken ve bunları değerlendirirken zihinsel muhasebeden faydalanmaktadırlar. Bir sonuç zihinsel bir hesaba kaydedildikten sonra, söz konusu sonuca başka bir açıdan bakmak güçleşmekte ve bu durum ise bireyin kararlarını beklenmedik bir biçimde etkileyebilmektedir. Ulusal literatür incelendiğinde, zihinsel muhasebe ile ilgili az sayıda ampirik çalışma olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili farkındalığı artırmak ve ileride yapılabilecek çalışmalar için fikir oluşturmak bakımından çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçi, Y. (2017). Fiyat Algısında Zihinsel Muhasebe Ve Tüketici Tercihi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), 285-297.
- Altuğ, O. (2016). *Maliyet Muhasebesi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Arkes, H. R. ve Blumer, C. (1985). The Psychology of Sunk Cost. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 35(1), 123-140.
- Atik, M., Yılmaz, B., Köse, Y. (2018). Bireysel Finansal Kararlarda Zihinsel Önyargıların Etkisi: Mental Muhasebe. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 717-730.
- Baker, H.K. ve Nofsinger, J.R. (2002). Psychological Biases of Investors. *Financial Services Review*, 11, 97-116.
- Barak, O. (2008). *Davranışsal Finans- Teori ve Uygulama*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Camerer, C. (1999). Behavioral Economics: Reunifying Psychology and Economics. *Proc. Natl. Acad. Sci.*, 96, 10575-10577.
- Dalğar, H., Alparslan, A. M., Binici, Ö. (2012). Gelecekteki/Anlık Sonuçları Önemsene, Kişilik Özelliğinin Kredi Kullanma Tercihleri İle İlişkisine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(13), 315-325.
- Davut, L. (1997). Tüketici Davranışları ve Rasyonellik. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52(1), 169-179.
- Döm, S. (2003). *Yatırımcı Psikolojisi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Eser, R. Ve Toigonbaeva, D. (2011). Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak Davranışsal İktisat. *Eskişehir. Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 287-321.
- Goldberg, J. ve Nitzsch R. (2001). *Behavioral Finance*. John Wiley & Sons Ltd.
- Gruener, S. ve Hirschauer, N. (2016). An experimental investigation of mental accounting in environmental economics. *International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology*, 12(1), 18-26.
- Hayta, A.B. (2014). Bireysel Yatırımcıların Finansal Risk Algısına Etki Eden Psikolojik Önyargılar. *18(3)*, 329-352.
- Hu, Y., Li, J., Ran, L. (2015). Dynamic Pricing for Airline Revenue Management under Passenger Mental Accounting. *Mathematical Process in Engineering*, 1-9.
- Kahneman, D. ve Lovallo, D. (1993). Timid Choices and Bold Forecasts: A Cognitive Perspective on Risk Taking. *Management Science*, 39(1), 17-31.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1984). Choices, Frames and Values. *American Psychologist*, 39(4), 341-50.
- Kahneman, D., Knetsch, J., Thaler, R. (1991). Anomalies: the Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias. *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 193-206.
- Knetsch, J. ve Sinden, J.A. (1984). Willingness to Pay and Compensation Demanded: Experimental Evidence of an Unexpected Disparity in Measures of Value. *Quarterly Journal of Economics*, 99(3), 507-521.
- Nofsinger, J.R. (2001). *Investment Madness*, New Jersey: Prentice Hall.

- Özkan, M. ve Özkan, Ö. (2020). Financial Evaluation of Mental Accounting. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 6(1), 86-118.
- Rabin, M. (1998). Psychology and Economics. *The Journal of Economic Literature*, 36(1), 11-46.
- Rajagopal, P. ve Rha, J. (2009). The mental accounting of time. *Journal of Economic Psychology*, 30(5), 772-781.
- Ritter, Jay R. (2003). Behavioral Finance. *Pacific-Basin Finance Journal*, 11(4), 429-437.
- Sefil, S. ve Çilingiroğlu, H. K. (2011). Davranışsal Finansın Temelleri: Karar Vermenin Bilişsel Ve Duygusal Eğilimleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 247-268.
- Sevilengül, O. (2016). Genel Muhasebe. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Shefrin, H. ve Statman, M. (1985). The Disposition to Sell Winners Too Early and Ride Losers Too Long: Theory and Evidence. *The Journal of Finance*, 40(3), 777-790.
- Simon, H. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99-118.
- Smith, M. F. ve Sinha, I. (2000). The Impact of Price and Extra Product Promotions on Store Preference. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 28(2), 83-92.
- Thaler, Richard H. (1980). Toward a Positive Theory of Consumer Choice. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 1(1), 39-60.
- Thaler, Richard H. (1985). Mental Accounting and Consumer Choice. *Marketing Science*, 4(3), 199-214.
- Thaler, Richard H. (1999). Mental Accounting Matters. *Journal of Behavioral Decision Making*, 12(3), 183-206.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science, New Series*, 185(4157), 1124-1131.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211(4481), 453-458.